

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Андрій САМІЛО, Роман ЯКОВЧУК

**ПРАВНИЧІ АСПЕКТИ ТЕРОРИЗМУ:
ГЕНЕЗИС, ТЕОРІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ**

Монографія

Львів-2019

УДК 340.12 (043.3)

ПРАВНИЧІ АСПЕКТИ ТЕРОРИЗМУ: ГЕНЕЗИС, ТЕОРІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ. – Монографія. – Львів: Вид-во ЛДУ БЖД, 2019 – 182 с.

Рецензенти:

Чистоклетов Л. Г. – професор кафедри адміністративного та інформаційного права Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», д.ю.н., професор

Шишко В.В. – доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ МВС України, к.ю.н., доцент

У монографії досліджується проблеми міжнародного тероризму, розглянуто найважливіші правові аспекти тероризму. Особливу увагу приділено розкриттю філософсько-правових норм сучасного тероризму, аналізується зв'язок тероризму з організованою злочинністю.

Освітлені ознаки, причини та види тероризму; основні напрями та засоби терористичної діяльності.

Рекомендовано для науково-педагогічних працівників, курсантів, студентів та слухачів ВНЗ ДСНС України.

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(протокол №3 від 30 жовтня 2019 року)*

© Андрій Саміло, 2019
© Роман Яковчук, 2019
© ЛДУБЖД, 2019

UDC 340.12 (043.3)

LEGAL ASPECTS OF TERRORISM: GENESIS, THEORY, AND MODERN TRENDS. – Monograph. – Lviv: edition LSULS 2019. – 182 p.

The monograph explores the problems of international terrorism, discusses the most important legal aspects of terrorism. Special attention was given to the disclosure of the philosophical and legal norms of modern terrorism, and the analysis of the connection between terrorism and organized crime.

Showed signs, causes and types of terrorism; main directions and means of terrorist activity.

It is recommended for scientific-pedagogical workers, cadets, students and students of higher educational establishments of SES of Ukraine.

*Recommended for print by Scientific Council of Lviv State University of Life Safety
(protocol #3, October 30, 2019)*

© Andriy Samilo, 2019
© Roman Yakovchuk, 2019
© LSULS, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	6
ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ НАЧАЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРОРИЗМУ	12
1.1. Категоріально-понятійний апарат терору, тероризму та терористичного акту.....	13
1.2. Правова антропологія як інструмент наукового дослідження.....	32
Висновки до розділу I.....	39
РОЗДІЛ 2. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ	44
2.1. Філософія тероризму.....	45
2.2. Онтологічна сутність міжнародного тероризму.....	55
2.3. Загальна характеристика гносеологічних елементів міжнародного тероризму.....	63
Висновки до розділу II.....	69
РОЗДІЛ 3. ІННОВІНГ ТЕРОРИЗМУ В АНТРОПОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ	73
3.1. Пізнання тероризму в контексті правової антропології.....	74
3.2. Диференціація тероризму та національно-визвольної боротьби.....	83
3.3. Антропологічно-правові співвідношення людини і тероризму.....	90
3.4. Релігійні передумови міжнародного тероризму.....	96
Висновки до розділу III.....	103
РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТА БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ	106
4.1. Протистояння тероризму як способу протиправної комунікації та впливу на масову свідомість.....	106
4.2. Суб'єкти боротьби з тероризмом: їх повноваження та організація взаємодії.....	132
4.3. Антитерористична операція та порядок її проведення.....	139
4.4. Світова стратегія боротьби з тероризмом.....	145
Висновки до розділу IV.....	156
ВИСНОВКИ	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	169

CONTENT

LIST OF CONDITIONAL ABBREVIATIONS	6
INTRODUCTION	8
SECTION 1. THE SCIENTIFIC BEGINNINGS OF THE STUDY OF TERRORISM	12
1.1. The categorical-conceptual apparatus of terror, terrorism and terrorist act.....	13
1.2. Legal anthropology as a tool of scientific research.....	32
Conclusions on Section I.....	39
SECTION 2. THE PHILOSOPHICAL-LEGAL GROUNDING OF INTERNATIONAL TERRORISM	44
2.1. The Philosophy of Terroris.....	45
2.2. The ontological essence of international terrorism.....	55
2.3. General characteristics of epistemological elements of international terrorism...	63
Conclusions to Section II.....	69
SECTION 3. INNOVATION OF TERRORISM IN ANTHROPOLOGICAL ASPECT	73
3.1. Knowledge of terrorism in the context of legal anthropology.....	74
3.2. Differentiation of terrorism and national liberation struggle.....	83
3.3. Anthropological-legal correlation between human and terrorism.....	90
3.4. Religious prerequisites for international terrorism.....	96
Conclusions on Section III.....	103
SECTION 4. REALIZATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF COUNTERACTION AND COMBATING TERRORISM	106
4.1. Countering terrorism as a means of unlawful communication and influencing the mass consciousness.....	106
4.2. Subjects of the fight against terrorism: their powers and organization of interaction.....	132
4.3. Anti-terrorist operation and its procedure.....	139
4.4. World Counter-Terrorism Strategy.....	145
Conclusions on Section IV.....	156
CONCLUSIONS	159
REFERENCES	169

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ОБСЄ – Організація з безпеки та співробітництва в Європі;

ЗМІ – засоби масової інформації;

ЗМК – засоби масової комунікації;

RICU – Research Information and Communications Unit (відділ науково-технічної інформації та комунікації);

ФРН – Федеративна республіка Німеччини;

РФ – Російська Федерація;

НАТО – Північно-атлантичний торговий альянс (North Atlantic Treaty Organization);

РАФ – Фракція Червоної Армії (Red Fraction Army).

LIST OF CONDITIONAL ABBREVIATIONS

OSCE – Organization for Security and Co-operation in Europe;

Media – mass media;

RICU – Research Information and Communications Unit (Department of Scientific and Technical Information and Communication);

Germany – Federal Republic of Germany;

Russia – the Russian Federation;

NATO – North Atlantic Treaty Organization;

RAF – Red Fraction Army.

ВСТУП

На тлі загострення глобальних проблем особлива увага громадськості спрямована на загальносвітовий сплеск терористичної активності кінця XX – початку XXI століть.

У нинішніх трагічних умовах Україна продовжує обстоювати активну позицію у сприянні розвитку та зміцненню міжнародно-правової співпраці щодо боротьби з тероризмом. Це проявляється в активній участі представників нашої держави у європейських і всесвітніх антитерористичних організаціях, міжнародних акціях, спільних і внутрішньодержавних антитерористичних заходах. Україна сформувала абсолютно чітку політико-правову позицію щодо припинення поширення тероризму і ззовні, і в середині держави.

Активна науково-теоретична та практична діяльність із розробки стратегії і тактики боротьби з тероризмом знаходиться в центрі уваги представників юриспруденції, соціології, політології, психології та інших галузей наук. Водночас недостатньо вивчений антропологічно-правовий підхід у протистоянні терористичним виявам. Означене створює певні перешкоди на шляху підвищення ефективності наявної системи протидії тероризму, а це одна з найважливіших проблем не лише світового і національного характеру, але й неабияка прогалина в дослідженні шляхів їх подолання.

Відтак, спираючись на напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених у галузі тероризму, а також наближених до нього ментальних феноменів, які формують базове (гносеологічне, онтологічне) знання про дослідження тероризму у площині антропології права, запропоновано концептуальну модель протистояння тероризму, яка дозволить розширити уявлення про тероризм і дослідити філософсько-правові прояви цьогочасного небезпечного, антилюдського і надто поширеного явища суспільного буття.

Серед сучасних робіт, присвячених проблемі насильства та її політичній формі – тероризму, основу становлять наукові праці О. Будницького, М. Вершиніна, Б. Дженкінса, В. Кудашева, У. Лакера, В. Сажина, Є. Холмогорова, О. Щеглова та ін. Досвіду інших держав і методам їх ефективного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом чимало уваги приділили такі науковці: О. Брасс, Ю. Іваніч, І.Карпець, В. Ліпкан, І. Лукашук, Є. Ляхов, Б. Нетаньяху, М. Черкеса та ін.

Під час аналізу проблем тероризму та його впливу на громадську думку акцентовано на наукових працях М. Беляєва, С. Кара-Мурзи, Д.Корецького, О. Кулікова, В. Петрова, В. Сажина, К. Соколова та ін. У дослідженні проблем глобалізації тероризму досконалими ідеями вирізняються наукові дослідження В. Будкіна, М. Бірюкової, М. Делягіна, У. Лакера, У. Макбрайда, В. Нікітаєва, Г.Почепцова, Е.Сатановського, О.Уткіна.

Серед напрацювань радянського періоду, сьогочасних вітчизняних і російських дослідників щодо проблематики тероризму, зокрема соціальних, політичних, кримінологічних, кримінальних та інших його аспектів і проблем філософії права, зауважено на наукових роботах В. Антипенка, Ю. Антоняна, Т. Гарасиміва, В. Глушкова, В. Грищука, В. Василевича, О. Данільяна, О. Джужі, В. Дрьоміна, В. Ємельянова, В. Замкового, Н. Зелінської, О. Івакіна, М. Ільчикова, В. Канціра, А. Козловського, Я. Кондратьєва, М. Костицького, В. Кохановського, В. Крутова, В. Ліпкана, В. Лукашева, О. Манохи, Л. Моджоряна, Є. Моїсеєва, Г. Морозова, В. Нерсисянца, П. Рабіновича, Б. Романюка, Ю. Ромашова, К. Салімова, С. Сливки, С. Телешуна, А. Токарської, Б. Чміля та ін.

Проте, не применшуючи роль і значення праць цих науковців, зауважимо, що проблематика антропологічних оцінок вивчення феномена тероризму не була предметом окремого комплексного і системного дослідження в юридичній науці, що й зумовило вибір теми і мети дисертації, її наукову новизну та особливе практичне значення.

INTRODUCTION

Against the background of exacerbation of global problems, special attention of the public is directed to the worldwide burst of terrorist activity of the late XX - beginning of the XXI centuries.

In today's tragic conditions, Ukraine continues to defend an active position in promoting the development and strengthening of international legal cooperation in the fight against terrorism. This is manifested in the active participation of representatives of our country in European and world anti-terrorist organizations, international actions, joint and domestic anti-terrorist activities. Ukraine has formed a clear political and legal stance on stopping the spread of terrorism both externally and domestically.

The active scientific, theoretical and practical activities on the development of the strategy and tactics of the fight against terrorism are in the center of attention of representatives of law, sociology, political science, psychology and other fields of science. At the same time, the anthropological-legal approach to counteracting terrorist acts has not been well studied.

This creates certain obstacles to improving the effectiveness of the existing counter-terrorism system, and this is one of the most important problems not only of a global and national character, but also of a huge gap in the study of ways to overcome them.

Therefore, based on the experience of domestic and foreign scientists in the field of terrorism, as well as the mental phenomena that are close to it, which form the basic (epistemological, ontological) knowledge about the study of terrorism in the field of anthropology of law, the conceptual model of counterterrorism is offered which proves to uncover the idea of terrorism and to explore the philosophical and legal manifestations of this present-day dangerous, anti-human, and widespread phenomenon of social existence.

Among contemporary works devoted to the problem of violence and its political form – terrorism, the basis is the scientific works of O. Budnitsky, M. Vershinin, B. Jenkins, V. Kudashev, U. Laker, V. Sazhin, E. Holmogorov, O. Shcheglov and others. The following scholars have paid attention to the experience of other states and methods of their effective cooperation in the sphere of counter-terrorism: O. Brass, Y. Ivanich, I. Karpets, V. Lipkan, I. Lukashuk, E. Lyakhov, B. Netanyahu, M. Cherkes and others.

During the analysis of the problems of terrorism and its influence on public opinion focused on the scientific works of M. Belyaev, S. Kara-Murza, D. Koretsky, O. Kulikova, V. Petrov, V. Sazhin, K. Sokolov and others. In the study of the problems of globalization of terrorism, the perfect ideas distinguish scientific studies of V. Budkin, M. Biryukov, M. Delyagin, U. Laker, U. McBride, V. Nikitaev, G. Pocheptsov, E. Satanovsky and O. Utkin.

Among the works of the Soviet period, contemporary Ukrainian and Russian researchers on the problems of terrorism, in particular social, political, criminological, criminal and other aspects of it and problems of the philosophy of law, noted at the scientific works of V. Antipenko, Yu. , V. Gryshchuk, V. Vasilevich, O. Danilian, O. Dzhuzhi, V. Dremina, V. Yemelyanov, V. Zamkov, N. Zelinskaya, O. Ivakin, M. Ilchikov, V. Kantsir, A. Kozlovsky, I. Kondratiev, M. Kostytsky, V. Kokhanovsky, V. Krutov, V. Lipkan, V. Lukashev a, O. Manokhi, L. Mozhoryan, E. Moiseev, G. Morozov, V. Nersesyants, P. Rabinovich, B. Romanyuk, Y. Romashov, K. Salimov, S. Slivka, S. Teleshun, A. Tokarska, B. Chmil and others.

However, without neglecting the role and significance of the works of these scholars, we notice that the problem of anthropological assessments of the study of the phenomenon of terrorism was not the subject of a separate comprehensive and systematic study in legal science, which led to the choice of topic and purpose of the monograph, its scientific novelty and special practical significance.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ НАЧАЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРОРИЗМУ

Визначено, що тероризм слід розглядати як багатоаспектне, складне, суперечливе і неоднозначне соціальне явище, що значно ускладнює процес чіткого та об'єктивного формулювання такої дефініції, яка би розкривала сутнісну специфіку цього явища. Існує більше сотні визначень поняття тероризму, однак жодне з них не може претендувати на повне розкриття змісту цієї категорії. Це передусім зумовлено відсутністю комплексного дослідження правових і протиправних аспектів значення окресленої термінології (тероризм), що можна доповнити на основі використання антропологічно-правового підходу. Зауважено, що використання правової антропології як основи наукового дослідження вимагає концептуального підходу на основі визначеної методології.

На основі аналізу наявних підходів до розуміння правової антропології зроблено висновок, що методологія антропології права полягає в тому, щоби встановити ті методи, які відповідають об'єкту дослідження і формують теоретичне уявлення про систему методів філософсько-правового дослідження тероризму.

У процесі дослідження вирішено методи філософсько-правового дослідження феномена «тероризм»: філософські, загальнонаукові та спеціальні. Їх використання дозволяє повною мірою розкрити зміст і причини виникнення тероризму, визначити основні розбіжності між тероризмом і боротьбою за національний суверенітет, війною, релігійним тероризмом. Це дало змогу визначити стратегію дослідження, здійснити комплексний аналіз тероризму в контексті антропології права, оцінити характер і зміст отриманих результатів.

SECTION 1. THE SCIENTIFIC BEGINS OF TERRORISM RESEARCH

It has been determined that terrorism should be Taking into accounted as a multidimensional, complex, contradictory and ambiguous social phenomenon, which significantly complicates the process of a clear and objective formulation of such a definition that would reveal the essential specificity of this phenomenon. There are more than a hundred definitions of the concept of terrorism, but none of them can claim full disclosure of the content of this category. This is primarily due to the lack of a comprehensive study of the legal and illegal aspects of the meaning of the terminolexemes (terrorism) outlined, which can be supplemented on the basis of anthropological and legal approach. It is noted that the use of legal anthropology as the basis of scientific research requires a conceptual approach based on a defined methodology.

Based on the analysis of existing approaches to understanding legal anthropology, it is concluded that the methodology of the anthropology of law is to establish methods that are appropriate to the object of study and form a theoretical understanding of the system of methods of philosophical and legal study of terrorism.

In the process of research the methods of philosophical and legal study of the phenomenon of "terrorism" were identified: philosophical, general scientific and special. Their use makes it possible to fully reveal the content and causes of terrorism, to identify the main differences between terrorism and the struggle for national sovereignty, war, religious terrorism. This made it possible to determine the research strategy, to make a comprehensive analysis of terrorism in the context of the anthropology of law, to evaluate the nature and content of the obtained results.

1.1 Категоріально-понятійний апарат терору, тероризму та терористичного акту

Теоретизувати – означає міркувати, вибудовувати інтелектуальну модель судження, що забезпечує проникнення дослідника у сферу дослідження. У цьому випадку Г. Гребеньков, наприклад, убачає тотожність теоретичного й філософського суджень. Виходячи з тотожності філософського й теоретичного в процесах розумової діяльності, Г. Гребеньков справедливо вважає, що теоретичне як і філософське, по-перше, є суб'єктивно-індивідуальним, по-друге, у випадку досягнення тим або іншим суб'єктом загально визнаного світоглядно-культурного статусу – інтерсуб'єктивного [38], тобто використовується в якості вищого світоглядного прецеденту.

Стосовно нашого дослідження зазначене означає, що, виходячи із мети дослідження – створення цілісної концепції антропологічно-правового аналізу сучасного тероризму, – необхідно показати інтерсуб'єктивне на прикладі ідей, поглядів, уявлень відомих філософів, істориків, юристів, психологів, соціологів, інших фахівців, які заклали передумови створення антропології права як наукової дисципліни, через призму якої ми сингенезуватимемо «тероризм» як явище в цілому.

На сьогоднішній день існує ряд праць присвячених розглядові проблеми тероризму. Так, серед сучасних робіт, присвячених проблемі насильства та її політичній формі – тероризму, можна зазначити наукові здобутки О. Будницького, М. Вершиніна, Б. Дженкінса, В. Кудашева, У. Лакера, В. Сажина, О. Щеглова, Є. Холмогорова та ін. Особливої уваги заслуговує досвід інших держав та методи їхнього ефективного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом. Дослідженню цих процесів багато уваги приділяли науковці О. Брасс, Ю. Іваніч, І. Карпець, І. Лукашук, Є. Ляхов, Б. Нетаньяху, М. Черкес та ін.

У розкритті проблематики впливу тероризму на громадську думку не можна оминати праці М. Беляєва, С. Кара-Мурзи, Д. Корецького, О. Кулікова, В. Петрова, В. Сажина, К. Соколова та ін. Для дослідження проблеми глобалізації тероризму привертають увагу роботи В. Будкіна, М. Бірюкової, М. Делягіна, У. Лакера, У. Макбрайда, В. Нікітаєва, Е. Сатановського, О. Уткіна та ін.

Серед праць вітчизняних та російських дослідників проблем тероризму, зокрема, його соціальних, політичних, кримінологічних, кримінальних та інших аспектів, як і проблем філософії права, особливої уваги заслуговують праці В. Антипенка, Ю. Антоняна, О. Балинської, В. Василевича, Т. Гарасиміва, В. Глушкова, О. Данільяна, О. Джужі, В. Дрьоміна, В. Ємельянова, В. Замкового, Н. Зелінської, О. Івакіна, М. Ільчикова, В. Канціра, А. Козловського, Я. Кондратьєва, М. Костицького,

В. Кохановського, В. Крутова, В. Ліпкана, В. Лукашева, О. Манохи, Л. Моджоряна, Є. Моїсеєва, Г. Морозова, В. Нерсисянца, П. Рабіновича, Б. Романюка, Ю. Ромашова, К. Салімова, С. Сливки, С. Телешуна, А. Токарської, Б. Чміля та ін.

Значна частина праць присвячених тероризму, зупиняє увагу передусім на питанні його термінологічної визначеності. Проте ці зусилля не дають підстав стверджувати про наявність загальноновизнаної концепції тероризму. Навпаки: з'являються все нові та нові. У 80-их роках Алекс Шмід уклав список із 109 визначень тероризму, щоб синтезувати на цій базі загальноприйнятне дефініювання [194]. Проте більшість дослідників дистанціювалася від цього визначення, і кількість дефініцій продовжувала зростати. Складається враження, що прискорення дискусії про дефініції тероризму веде не до ясності розуміння, а до ще більшої плутанини. Тому такі провідні дослідники тероризму, як Волтер Лакер лаконічно констатують, що «загальна дефініція тероризму не існує і не буде знайдена у найближчому майбутньому» [185].

Однак це не означає, що всі спроби створити загальне розуміння тероризму приречені на невдачу, навпаки, можливість створення дефініції тероризму збільшується, і це підтверджується досвідом прийняття на міжнародному рівні визначення таких не менш складних термінів, як геноцид та агресія [49].

Вагомий аргумент на підтримку даної точки зору наводить А.Устинов, який зауважує, що законодавче рішення питання про єдину дефініцію тероризму є відправною точкою правового регулювання боротьби з ним, оскільки спрямовує завдання антитерористичної діяльності зі сфери теоретизування у практичну площину [138].

Для тлумачення сучасної терористичної діяльності придатним може виявитися сукупне поняття «тероризм», під яким російський кримінолог І. Артамонов розуміє «будь-який акт насильства (вбивство, ушкодження, захоплення заручників, матеріальних об'єктів та їх руйнування) або загрозу його застосування, що здійснюється умисно різноманітними способами, із застосуванням будь-яких засобів з метою припинення політичної діяльності, порушення громадської безпеки, залякування населення або здійснення впливу на прийняття рішень органами державної влади, місцевого самоврядування, адміністрацій підприємств, установ, екіпажами транспортних засобів, що створює в суспільстві атмосферу страху, паніки, розгубленості». Уточнюючи ознаки тероризму, цей науковець зазначає: «Тероризм являє собою протиправне застосування сили або загрози силою; тероризм спрямований на створення залякувального впливу, залякування більш широкого кола осіб, аніж безпосередні жертви; метою терористичних акцій виступає спонукання влади,

населення, окремих осіб до відповідних дій або відмови від їх здійснення на користь терористів» [9].

Глибоке і змістовне формулювання поняття «тероризм» запропонував професор В. Петришев: «Тероризм - це систематичне, соціально і політично вмотивоване, ідеологічно зумовлене використання насильства або погроз застосування такого, за допомогою якого через залякування фізичних осіб здійснюється управління їх поведінкою у вигідному для терористів напрямку, і досягається визначена терористами мета» [99]. Його варто порівняти з таким енциклопедичним визначенням: «Терор (тероризм) (лат. *terror* - страх, жах), насильницькі дії (переслідування, руйнування, захоплення заручників, вбивства тощо) з метою залякування, придушення політичних опонентів, конкурентів, нав'язування відповідної лінії поведінки. Розрізняють індивідуальний і груповий терор (наприклад, дії екстремістів політичних угруповань) і державний терор (репресії диктаторських і тоталітарних режимів). [105] У 70-90-х рр. XX ст. отримав розповсюдження міжнародний тероризм (вбивства або викрадення глав іноземних держав і урядів, їх дипломатичних представництв, мінування приміщень посольств, місій, міжнародних організацій, вибухи в аеропортах і на вокзалах, викрадення повітряних суден)» [124].

У своїй роботі О. Бельков цитує професора Є. Кожушка, який пропонує таке визначення: «Тероризм – це тактика політичної боротьби, що характеризується систематичним застосуванням ідеологічно мотивованого насильства та виражається у вбивствах, диверсіях, саботажі, викраденнях та інших діях, які становлять загрозу життю і безпеці людей» [12].

Аналіз лише декількох визначень свідчить, що поняття «тероризм» в них трактується винятково у політологічному сенсі. На цій підставі з тероризму нібито виокремлюється його «кримінальна складова», і тим самим, за змістовним наповненням, наближається до таких явищ, як локальна війна або диверсія. Але практичні труднощі в ідентифікації терактів та відокремленні їх від воєнних і диверсійних дій, з одного боку, та від кримінально-карних діянь, з іншого - не так вже й легко вирішити.

Багатоманітні трактування поняття «тероризм» запропоновані знаними закордонними вченими. Так, експерт з Ізраїлю Б. Ганор подає своє бачення: «Тероризм - це інтенсивне застосування або загроза застосування насильства стосовно цивільних осіб або цивільних об'єктів з метою досягнення політичної мети» [181]. Суть цієї дефініції полягає в об'єднанні трьох ознак, без яких насильство не може бути кваліфікованим як тероризм: по-перше, насильницький акт або загроза його (психологічний фактор впливу на об'єкт); по-друге, мета теракту має політичний характер; по-третє, мішенями терористів виступають цивільні особи, що докорінно відрізняє тероризм від інших видів політичного насильства, наприклад, партизанської війни.

Американський дослідник Б. Хоффман стверджує: «По суті, будь-який відкритий прояв насильства визнається суспільством як антисоціальне явище, – не важливо: чи здійснений він налаштованими проти уряду дисидентами або самим урядом, злочинними угрупованнями або окремими злочинними особами, натопом, що вчиняє безпорядки, озброєними терористами, особами з психічними відхиленнями або вимагачами, - називається тероризмом» [149].

Відомий американський спеціаліст з міжнародного права професор Р. Фальк пропонує два визначення, а саме: «Будь-який тип політичного насильства, що не має адекватного морального і юридичного виправдання, незалежно від того, хто до нього вдається – революційна група або уряд» і «Політичний екстремізм, що вдається до насильства без розбору або до насильства стосовно невинних осіб» [180].

В. Ємельянов виділяє такі відмінні риси тероризму:

- 1) тероризм породжує суспільну небезпеку, виражається у виникненні загально небезпечних дій або загрози таких;
- 2) тероризм створює обстановку страху, напруженості;
- 3) дії тероризму мають публічний характер;
- 4) фізична дія (насильство) скоюється стосовно одних осіб, а психологічна дія стосовно інших осіб [49].

З точки зору самих терористів, їх дії – це форма поновлення порушеної «справедливості» [62]. Ось таке спотворене уявлення про справедливість. Хоча важливо зазначити, що тероризм – завжди асиметрична відповідь слабшої сторони на дії сильнішої [97].

Досить своєчасною і актуальною видається думка терориста зі значним «послужним списком» Ільча Раміреса Санчеса, більше відомого під прізвиськом «Карлос», який відбуває термін покарання у французькій в'язниці. В інтерв'ю ізраїльському журналісту Б. Вісмуту він дав таке визначення: «Терор – це війна. Терор – це воєнна стратегія і засіб боротьби, покликані перемогти об'єкт за допомогою страху» [129].

І, нарешті, офіційне визначення поняття наведено у Законі України «Про боротьбу з тероризмом»: «Тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [55].

Проте необхідно відзначити, що переважна кількість дефініцій, які наведені вище, провадяться в руслі соціології та політології, що дозволяє виявити лише деякі аспекти тероризму, наприклад, дослідити його мотиви і методи реалізації, виявити мету здійснення терористичних актів. Але такі

дослідження не враховують правових аспектів тероризму, що цілком можна встановити, використовуючи антропологічно-правовий підхід.

В юридичній літературі останніх років все більше монографій і статей, присвячених антропологічному пізнанню права. В них запропоновані істотно нові типи праворозуміння, ціннісних систем та правових ідеалів. Осмислення напрацьованих концепцій, ідей та методологічних принципів у юридичній антропології дозволяє визначити її предметно-методологічні і доктринальні особливості, виявити науково-практичний потенціал та ідейно-теоретичну конфігурацію.

В. Бігун відзначає, що особливістю вивчення питання про місце правової антропології в структурі філософії права в Україні є те, що правова антропологія є відносно новою науковою формою для нашої науки [14]. Дійсно, питання про місце правової антропології у системі наук залишається дискусійним. Оскільки в літературі немає єдності в поглядах на зміст (та межі) її предмета й, відповідно, визначення поняття «правова антропологія», немає і єдності в поглядах на визначення її місця в системі наук.

На сьогоднішній день в Україні існує думка про те, що правова антропологія – це розділ філософії права, при цьому її розуміють як філософсько-правову антропологію, тоді як правова етнологія (етнографія) (поширена назва якої «юридична етнографія») з її ключовою темою звичаєвого права радше досліджується в царині історії права або народознавства, зауважимо, що деякі дослідження з соціології права також знаходять собі місце в межах філософії права.

На думку В.С. Бігуна, важливо не «замикати» правову антропологію в межах певної науки [13]. Так, якщо правова антропологія розглядатиметься тільки як розділ філософії права, котра досліджує свій предмет переважно з допомогою філософсько-теоретичних категорій (коли, звичайно, не йдеться про прикладну філософію права чи прикладну правову антропологію), то чи розвиватимуться в такому разі етнографічно-правові дослідження, спрямовані, наприклад, на практичні спостереження правових відносин в окремих етнічних групах?

О. Бандура характеризує правову антропологію як галузь філософії права, яка вивчає співвідношення особистості й права, особистість як об'єкт дії права та її вимоги до права, структуру цінностей особистості та право як засіб утілення цих цінностей у суспільне життя, права людини та їх юридичний захист, себто в цілому особистісний аспект права [142].

В. Пивовар зазначає, що антропологія права як галузь філософсько-правових досліджень і як самостійна галузь знань серед іншого вивчає глибинні основи взаємодії людини і права - ті засади, на яких будується право як інституція загальнолюдського масштабу, вказує на загальні підстави права у людському бутті [100].

Більш розгорнуто суть антропологічного підходу сформулював Б. Григорян [39]:

– спроба визначити основи і сфери “власне людського» буття, індивідуальності людини, її суб’єктивно-творчих можливостей;

– спроба зробити людину “мірою всіх речей”, з неї та через неї пояснити як її власну природу, так і смисл та значення навколишнього світу;

– прагнення виділити в якості спеціального предмета філософське пізнання окремого індивіда (його “типізовану модель”) у найрізноманітніших вимірах, що характеризують природу людини у специфічних якостях.

Засновник німецької школи філософської антропології М. Шелер так визначив завдання цієї науки: «Завдання філософської антропології полягає у тому, щоб виробляти на основі окремих наукових визначень єдину систематичну теорію людини» [158].

Знаний німецький фахівець філософії права в Європі Р. Циппеліус вживає поняття «антропологія права» і визначає останню як науку, яка вивчає людину не тільки як природну, а і як культурну істоту, а тому спрямовує свій погляд на простір дій та формоутворень, який дозволений людській природі [151]. Тут ідеться в основному про те, що в межах цього простору зроблено людьми у культурно-історичному плані, які культурні й особливо моральні приписи в ньому постали.

Отже, юридична антропологія є складним та багатоаспектним явищем, яке охоплює всі явища, більш чи менш пов’язані з правом. Зокрема, враховуючи вищезазначені роботи, можна стверджувати, що антропологія права відіграє значну роль при вирішенні проблем міжнародно-правового захисту людини і суспільства в цілому. В процесі дослідження тероризму це дозволить розглянути основні проблеми співвідношення людини з правовою реальністю.

Відомий французький юрист і антрополог Н. Рулан у своїй книзі «Юридична антропологія» зазначає: «... яке б значення війні не надавали, і яке б майбутнє їй не передбачали, вона в певні історичні епохи стає поширеною формою відносин між суспільствами» [114].

Дійсно, за останнє сторіччя людство зіткнулося з величезною кількістю проявів насильства, серед яких і велика кількість терористичних актів, що представляли загрозу миру та безпеці всього світового суспільства. Саме тому в рамках антропології права проводилося вивчення питань, пов’язаних з міжнародним гуманітарним правом і кримінальною системою.

Як зазначав професор В. Нерсесянц, у предмет антропології права входить «увесь комплекс правових явищ... – правові норми, стосунки... способи регуляції поведінки, захисту порядку, вирішення конфліктів..., які складаються в різних спільнотах» [114].

Крім того, А. Ковлер у підручнику «Антропологія права», пише, що оскільки «міжнародне гуманітарне право» стосується прав людини в критичні моменти її життя, коли вона перебуває в зоні військових конфліктів, і, враховуючи, на жаль, актуальність цієї проблеми для незатухаючих зон конфліктів на пострадянському просторі... юрист-антрополог повинен пройти і цей, висловлюючись по-військовому, курс молодого бійця» [70].

Н. Рулан присвячує окремий розділ конфліктам, війнам та насильству загалом у книзі «Юридична антропологія», підкреслюючи важливість вивчення даної теми в рамках антропології права. Також він зазначає: «насилля дуже часто виникає при вирішенні внутрішніх конфліктів в різних суспільствах, причому настільки часто, що ми повинні запитати себе, а чи не є воно невід'ємною частиною нашого соціального життя» [114].

За твердженням Ю. Шемшученка, у нашому суспільстві актуальність цієї проблеми зумовлена тим глибоким розривом між конституційними нормами, які проголошують людський вимір права і держави, та реальними суспільними відносинами, станом відповідальності держави перед людиною за свою діяльність [159].

Переходячи до дослідження тероризму в антропологічно-правовому контексті, необхідно чітко визначити саме поняття тероризму з правової точки зору.

Так, І. Карпець визначає тероризм як міжнародну або внутрішньодержавну, яка має міжнародний (тобто охоплює дві і більше держави) характер, організаційну та іншу діяльність, спрямовану на створення спеціальних організацій та груп для вчинення вбивства та замаху на вбивства, заподіяння фізичних ушкоджень, застосування насильства і захоплення людей як заручників з метою отримання викупу, насильницького позбавлення особи свободи, поєднаного з глумом над нею, застосування тортур, шантажу тощо [66].

Російський кримінолог І. Артамонов під терміном «тероризм» розуміє «будь-який акт насильства (вбивство, ушкодження, захоплення заручників, матеріальних об'єктів та їх руйнування) або загрозу його застосування, що здійснюється умисно різноманітними способами, із застосуванням будь-яких засобів з метою припинення політичної діяльності, порушення громадської безпеки, залякування населення, або здійснення впливу на прийняття рішень органами державної влади, місцевого самоврядування, адміністрацій підприємств, установ, екіпажами транспортних засобів, що створює в суспільстві атмосферу страху, паніки, розгубленості». Уточнюючи ознаки тероризму, він зазначає: «Тероризм являє собою протиправне застосування сили або загрози силою; тероризм спрямований на створення залякувального впливу, залякування більш широкого кола осіб, аніж безпосередні жертви; метою терористичних акцій виступає спонукання влади, населення окремих осіб до відповідних дій або відмови від їх здійснення на користь терористів» [8].

В. Антипенко тероризмом вважає вчинення, підготовку до вчинення або погрозу вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, що створюють небезпеку для життя або здоров'я людини, чи загрозу настання інших тяжких наслідків, якщо вони здійснені з метою спонукання органів державної влади, органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб, міжнародних організацій чи їх представників, а так само фізичних, юридичних чи громадських осіб вчинити будь-яку дію або утриматися від її вчинення чи спрямовані на залякування населення, провокацію війни або воєнних конфліктів, спричинення міжнародного ускладнення, позначені спрямованістю на заподіяння фізичної шкоди невизначено широкому колу осіб загально небезпечним способом, насамперед особі, а в другу чергу – знищення чи пошкодження матеріальних об'єктів [3].

Аналіз даних визначень свідчить, що термін «тероризм» в них трактується винятково у правовому вимірі. Проте розглядати право окремо від людини неможливо, оскільки сутність права нерозривно пов'язана з фундаментальними засадами людського буття та співжиття, в результаті чого це призведе до обмеження шляхів вирішення такої важливої методологічної складової проблеми, як природа тероризму [100].

Отже, спробуємо прослідкувати взаємозв'язок людини та права, тим самим визначивши, що ж впливає на формування особистості терориста.

Згідно з Т. Гоббсом, людина, живучи в суспільстві, керується власними інтересами [35]. Необхідність же правопорядку, тобто загальних для всіх людей норм, усвідомлюється ними лише під впливом страху перед насильством з боку таких же індивідів, і цей страх виправдовує механічну силу держави, що сполучає індивідів в одне ціле. У підсумку суб'єктом правопорядку виявляється абсолютно егоїстичний індивід, який прагне перетворити іншого на засіб і домовляється з ним під загрозою власній безпеці. Отже, образу людини, яка керується виключно власними інтересами і орієнтується на пошуки тільки особистої вигоди і щастя, відповідає такий образ права, в якому власне правова реальність підміняється реальністю державних розпоряджень [43].

Бенедикт Спіноза вважав, що людина у своєму житті керується не моральними законами добра, а тільки мотивом особистої розсудливості, прагнення до самозбереження і щастя. І хоча у Спінози індивід уже воліє правового порядку у деспотичній державності, проте не на безумовних моральних підставах, а підкоряючись свідомості небезпеки, яка йому загрожує з боку цієї державності. До дотримання загальних норм не тільки держава примушує індивідів, але й вона сама примушена надіндивідуальною недержавною волею. Воля народу стає вище від усілякої законності і починає набувати тих же рис, що і монархічні свавілля Гоббса. У результаті право

втрачає свою самостійну реальність і зводиться до виправдання нового свавілля [126].

Важливий внесок у це питання зробив основоположник класичної філософії І. Кант. Вихідним положенням філософії права І. Канта є вчення про людину як про істоту морально вільну [58]. У соціальному плані морально автономний індивід характеризується як суб'єкт, який здатний по праву протистояти експансії будь-якої чужої волі, зведеної в закон. Отже, тільки «людина моральна» виявляється здатна легітимізувати право як безумовну цінність, що не зводиться ні до яких інших цінностей.

Але й сама «людина моральна» потребує виховання, проте згідно з певними імперативами. Зокрема, юридичний варіант категоричного імперативу І. Канта диктує: «чини так, щоб максима твоєї волі могла стати основою суспільного законодавства» [58]. У силу цієї обставини людина вже не може існувати поза правовим полем, а його вміння діяти в рамках права, бути правовою істотою перетворюється на якісну характеристику.

На думку Д. Гудими, саме «людиномірність» юридичної науки повинна бути покладена в основу правового виховання підростаючого покоління, формування у нього поваги до права як феномена та цінності [41].

Як зазначає М. Козюбра, хоча у праві знаходять своє втілення вічні цінності – ідеали справедливості, свободи, рівності, добра, їх зміст з плином часу також зазнає змін, з'являються нові грані, зв'язки, прояви, виміри, які потребують поглибленого осмислення. Розвивається, змінюючись, також низка чинників, які впливають на праворозуміння, цивілізаційних, релігійних, моральних, національних, міжнародних тощо [72].

Аналіз виявлених повсюдно руйнівних тенденцій середини ХХ століття привів Е. Фромма до висновку, що «у більшості своїй вони не усвідомлюються як такі, а раціоналізуються у різноманітних формах. Мабуть, нема нічого на світі, що не використовувалось би як раціоналізація руйнації. Любов, обов'язок, совість, патріотизм – їх використовували і використовують для маскування руйнування себе самого й інших людей» [145].

Отже, не вдаючись до ретроспективного аналізу основних віх еволюції юридичної антропології, наразі можна констатувати, що переважна більшість провідних фахівців у сфері філософії та теорії права схиляються до такого загального висновку: «Феномен права щонайтісніше пов'язаний з людиною, її сутністю, змістом її буття». Водночас, між правом та людиною можна зафіксувати таку залежність: «право є системою правил, що робить нормальне життя людини можливим тоді як основні факти людської природи роблять такі правила необхідними».

Усі вчені погоджуються з тим, що питання визначення феномена «тероризм» являє собою одну із найактуальніших проблем сьогодення, вирішення якої має виняткове значення для утвердження миру у світовому

масштабі, ефективної боротьби зі злочинним явищем. Сама семантика тероризму на теоретичному рівні дозволяє виявити коло суспільних відносин, а на праксеологічному – виробити механізми правового регулювання цих відносин та встановити сучасні дієві засоби боротьби з ним.

Слід зазначити, що серед учених немає єдиної думки щодо кримінально-правового визначення поняття тероризму. Одні автори, наприклад, С. Ефірів, А. Наумов вважають, що доцільніше не шукати універсального визначення тероризму, а обмежитися лише деякими його ознаками [164]. На думку інших (наприклад, А. Жалінського), корисно було б дати «робоче» визначення тероризму на правовому рівні [51]. Схожу з цим думку висловлюють і деякі зарубіжні дослідники (наприклад, А. Лізен) [78]. Інші зарубіжні автори (наприклад, В. Маліссон, С. Маліссон), навпаки, не вважають терор і тероризм поняттями, які ідентифікуються з певними фактичними подіями, через широке смислове значення цих термінів [81].

На думку авторів навчального посібника «Тероризм: теоретико-прикладні аспекти», тероризм – це загально небезпечні дії або погроза ними, що вчиняється публічно, і посягають на суспільну безпеку та спрямовані на нагнітання в суспільстві страху, неспокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмови від нього в інтересах винних [129].

Складність визначення поняття тероризму обумовлено рядом причин. По-перше, багатоплановістю та різноспрямованістю тероризму як соціального явища, його стрімким еволюціонуванням у часі та просторі. По-друге, тим, що тероризм являє собою предмет дослідження кількох дисциплін: політології, економіки, філософії, права, психології та ін. По-третє, частим і довільним послуговуванням поняття «тероризм» у громадсько-політичній сфері. По-четверте, помилковим зарахуванням його до таких явищ, як радикалізм, війна, фашизм, диверсія, партизанський або національно-визвольний рух і т.д.

Загальновідомо, що навчальна методологія дослідження проблем у кожній галузі знань передбачає з'ясування сутності і формулювання базисних (основоположних) засад, які розкривають структурно-функціональні зв'язки і дають змогу формалізувати аналізовані явища та процеси з метою їх більш глибокого пізнання. На думку Н. Полянського, «надати необхідну форму, яка визначає термін, інколи може мати значення не менше, чим інше, серйозне технічне відкриття» [102]. Лише наявність сталого, загальноприйнятого в тій чи іншій сфері теорії і практики аналізу термінологічного апарату ставить актуалізовану галузь знань на тверду наукову основу, що сприяє її подальшому розвитку.

Вагомий аргумент на підтримку зауваженої точки зору наводить А. Устинов, який відмічає, що законодавче рішення питання про єдину дефініцію тероризму є відправною точкою в правовому регулюванні боротьби

з ним, оскільки переводить ключові завдання антитерористичної діяльності зі сфери теоретизування в практичну площину [137].

Проте значна кількість дефініцій тероризму обумовлена передусім тим, що об'єктивно тероризм являє собою складне, багатовимірне явище, яке посягає будь-якими способами на різні сфери життєдіяльності людей, що охороняються законом, а сам термін «тероризм» передбачає сутність кількох характеристик: соціальної, політичної і кримінальної. Тому це поняття неоднозначно трактується в політичному дискурсі, науці, законодавстві, і так само неоднозначно сприймається на практиці особливо в контексті сучасності.

Так, Дж. Такра в «Енциклопедії тероризму і політичного насилля» виділяє близько 50 визначень тероризму міжнародно-правового, кримінально-правового, загально філософського та іншого характеру [198].

Для більш повного осягнення сутності «тероризму» пропонуємо вдатися до аналізу його історичних коренів та відображення сучасного розвитку тероризму в суспільному житті.

За етимологічним походженням лексема «терор» є запозиченням із латинської мови (*terror*) і означає «страх, жах» [25]. У соціально-політичному просторі античної літературної традиції Риму етимологія визначення терору жорстко закріплена за прерогативою державної влади. Це найбільш яскраво зображено Плутархом на прикладі опису диктатури Сулли, коли введена ним практика проскрипційних списків породжувала в масах атмосферу безмежного страху перед постійною загрозою над людьми репресій [101].

Ще Фома Аквінський і отці християнської церкви допускали ідею вбивства правителя, який, на їхню думку, ворожий народові. В середньовіччя представники мусульманської секти асасинів убивали префектів і каліфів. У ті ж часи політичний терор практикували деякі таємні спілки в Індії та Китаї.

На нашу думку, своїм виникненням тероризм сягає витоків утворення держави, оскільки зародження будь-якої держави, як правило, пов'язане з насильством: для приходу до влади одного роду пригнічується опір іншого. Таким чином, коріння тероризму приховане в глибину історичних часів. Тоді він набув різних форм:

- 1) форму завоювань одного народу іншим;
- 2) форму визвольного руху малих народів, які захищають свою територію від завойовників;
- 3) форму релігійних війн.

Прикладом може служити саме така продержавна традиція трактування терору, яка була сприйнята якобінцями в період Великої Французької революції, беручи до уваги те, що вона мотивувалась вимушеними заходами з метою забезпечення громадської безпеки. Максиміліан Робесп'єр, спростивши звичайну законність як нездатну захищати революцію, стверджував: «Якщо в мирний час народній владі властива чеснота, то в революції народній владі

притаманні одночасно чеснота і терор: чеснота, без якої терор згубний, і терор, без якого чеснота безсильна. Терор є нічим іншим, як правосуддя, швидке, суворе, неухильне; він, таким чином, є породженням чесноти» [111].

Здебільшого діями, здійснюваними правлінням Робесп'єра в цей період, він заслужив, щоб таку злочинну практику можна було назвати не інакше, як «терористичні акти», втілювані державою щодо своїх громадян. Цьому сприяв і той факт, що у згаданий період був прийнятий ряд декретів, які посилювали боротьбу з контрреволюцією, але не мали реальних гарантій захисту громадян від безпідставних переслідувань.

Більшої кількості вбивств та страт, ніж в період з 1793 до 1794 року у Франції важко собі уявити. Реакція йшла зверху та знизу, і весь цей період постає сукупністю терористичних актів як проти зовнішнього ворога, так і ворога внутрішнього. Франція, мабуть, одна з небагатьох держав, яка пережила за свою історію таку велику кількість терористичних актів. Достатньо згадати лише Варфоломійську ніч, коли на підставі релігійних протиріч було вбито від кількох до десяти тисяч гугенотів.

Тим самим термін «терор» з формально-логічної точки зору набув у правовому відношенні обґрунтування свого легітимно-інституційного статусу. Отримавши широкого розповсюдження і будучи введеним в обіг громадсько-політичним простором Нового часу, термін «терор» почав трактуватися і як революційний спосіб управління, як реальна практика владних дій по відношенню до політичних суперників.

Слід зазначити, що в наведених вище формулюваннях тероризм визначений дуже широко, як форма політичного протистояння. Проте навряд чи хто сперечатиметься з тим, що хоча частка політичного компоненту має особливе компонування, варто враховувати, що в сучасних умовах тероризм відрізняється різноманіттям мотивів і цілей, звідси поява:

- 1) економічного;
- 2) релігійного;
- 3) кримінального;
- 4) морського тероризму.

Якщо ж враховувати тільки політичні цілі, можна і «революцію іменувати тероризмом, а революційну організацію – терористичною» [79]. Отже, додамо, ще один різновид: 5) політичний, або геополітичний.

У подальшому терористичні акти розповсюджувалися на морі, набуваючи форм піратства. Піратство використовували багато держав, особливо в період з XVI до XVII століття, для завоювання морських широт. Багато піратів знаходилося на службі у королів, держав, прем'єр-міністрів. З допомогою піратів поповнювалася державна казна, і якщо одна держава засуджувала когось із них до страти, то інша намагалася взяти його під свою опіку. Це призводило до того, що морське піратство перетворювалося в узаконену діяльність, варіант

державного терору, коли одна держава без оголошення війни здійснювала терористичні акти проти кораблів іншої держави [84]. У ХХІ ст. ця проблема стала особливо активізованим різновидом злочину.

Політичний тероризм стає постійним фактором громадського життя з другої половини ХІХ століття. Його представники – російські народники, радикальні націоналісти в Ірландії, Македонії, Сербії, анархісти у Франції 90-х років, а також аналогічні рухи в Італії, Іспанії, США.

У ХХ столітті спектр мотивів для використання методів терору суттєво розширився. Якщо російські народовольці, першомартівці і есери розглядали терор як самопожертвування на благо суспільства, то для «червоних бригад» він служить способом і засобом самоствердження [165]. «Червоний терор» і «чорний терор» фашистського, неонацистського штибу недалеко один від одного і не мають нічого спільного з тим, що робили народовольці. Специфіка тероризму полягає у відкритій демонстративній природі насильницької дії, яка розрахована на превентивну залякуючу дію терору на соціум. Це і є основоположною характеристикою тероризму.

Конфліктогенний потенціал тероризму особливо виріс з 60-х років ХХ століття, коли цілі регіони світу були покриті зонами і точками активності терористичних організацій та груп. Сьогодні у світі нараховується близько 500 нелегальних терористичних організацій. З 1968 до 1980 року ними було здійснено близько 6700 терористичних актів, у результаті яких загинуло 3668 і поранено 7474 чоловіки. У сучасних умовах спостерігається ескалація терористичної діяльності екстремістськи налаштованих осіб, груп і організацій, ускладнюється її характер, зростають витонченість та антилюдяність терористичних актів. Згідно з дослідженнями вчених та інформацією зарубіжних дослідницьких центрів, сукупний бюджет у сфері тероризму складає щорічно від 5 до 20 млрд. доларів [85].

Епіцентр терористичної активності протягом кількох років зміщувався від країн Латинської Америки до Японії, ФРН, Туреччини, Іспанії, Італії [76]. Одночасно з різною частотністю й інтенсивністю здійснювалися терористичні акції таких організацій, як ІРА в Англії та Північної Ірландії, ЕТА в Іспанії. Активізувалися палестинські та ізраїльські терористи, терористичні організації в ряді країн Африки та Азії, а також у США. В останні роки на Близькому Сході велику активність виявили ісламські воєнізовані терористичні групи орієнтації «Хамас» і «Хезболлах», сікхські терористичні групи та рухи в Індії, алжирські та інші терористи. Активно діє, широко використовуючи терористичні методи, колумбійська наркомафія, відвойовуючи в офіційній владі все нові позиції. З'явилося немало нових регіонів, де терористична загроза стала особливо масштабною і небезпечною [141].

На території колишнього СРСР в умовах соціальних, політичних, міжнаціональних і релігійних протиріч та конфліктів, зростання злочинності

та корупції, зовнішнього впливу на справи більшості країн СНГ з'явився пострадянський тероризм.

Після розпаду СРСР терористична діяльність пустила своє коріння в багато країн пострадянського простору. Спроби насиллям сягати своїх цілей, навіть найблагоденніших, викликали появу озброєних конфліктів на території Грузії, Азербайджану, Вірменії і Молдови, в Таджикистані та Киргизії і т.д. Сьогодні світу вже загрожують ядерним тероризмом, тероризмом із застосуванням отруйних речовин, біотероризмом, кібертероризмом. Характеру епідемії набуло викрадення людей з метою шантажу або отримання викупу. Багато хто в Україні відчув тепер на собі всю суть інформаційного тероризму, інформаційної війни.

Терористична діяльність у сучасних умовах стала відрізнятися широким розмахом, відсутністю явно виражених державних меж, наявністю зв'язку і взаємодії з міжнародними терористичними центрами та організаціями; жорсткою організаційною структурою, яка складається із керівної і оперативної ланки, підрозділів розвідки і контррозвідки, матеріально-технічного оснащення, бойових груп і прикриття; жорсткої конспірації і детального відбору кадрів; наявністю агентури в правоохоронних і державних органах; якісним сучасним технічним оснащенням, яке може конкурувати, а то і перевершувати оснащення підрозділів державних військ; наявністю розгалуженої мережі конспіративних укриттів, навчальних баз і полігонів [93].

Терористичні організації активно використовують у своїх інтересах сучасні досягнення науки і техніки, отримали широкий доступ до інформації та сучасних воєнних технологій. Важливою особливістю сучасного тероризму є його добре структурований і організований характер, поширюваний на загальносвітові терени.

Терористичні організації налагодили між собою тісні зв'язки на спільній ідейно-професійній, воєнній, комерційній та іншій основі. Терористичні організації, особливо їхні керівники, в багатьох напрямках діянь тісно взаємодіють з питань придбання озброєння, прикриття один одного, розподілу функцій і завдань при проведенні ними масштабних операцій (як, наприклад, в Афганістані або Лівані).

Ще однією особливістю сучасного тероризму є те, що все частіше відбувається політизація цілей терористичної діяльності. Між тим у законодавстві розвинутих країн і в міжнародних документах (наприклад, в Європейській конвенції по боротьбі з тероризмом від 27.01.1977 р.) тероризм кваліфікується як кримінальний злочин, незалежно від його причин, цілей та мотивів. Не можна не відмітити, що перш за все різниця між політичним тероризмом і кримінальною злочинністю була доволі чіткою.

Так, П. Уїлкінсон визначає терор як «...продукт фанатичного насилля, який здійснюється для досягнення певної політичної цілі, заради якої

приносяться в жертву всі гуманні і етичні погляди» [201].

На підставі історичної сутності визрівання тероризму нам необхідно внести термінологічну ясність у смислове значення і співвідношення його базових понять. На даний момент не існує універсального, загальноприйнятого в міжнародній практиці визначення поняття «тероризм» і похідних від нього видів – національного (внутрішнього) і міжнародного, визнаних світовою спільнотою. Складність вироблення узгодженого на міжнародному рівні терміна «тероризм» обумовлена багатьма причинами.

Процес вироблення єдиного визначення поняття «тероризм» ускладнюють і суб'єктивні чинники: небажання деяких держав зв'язувати себе твердою формулою, здатною створити перешкоди для їх прихованої від світу і власного народу зв'язку з терористичною діяльністю. Через культурні, цивілізаційні, релігійні відмінності, а також пов'язані з ними етичні норми, теракти можуть сприйматися як героїчні або злочинні. Цей факт серед інших причин дозволяє зрозуміти, чому світовим співтовариством до цього часу не було вироблено загальноприйнятого універсального поняття тероризм. Проте вироблення і, що важливіше, закріплення в нормах міжнародного права даного поняття необхідне для уточнення реальних позицій членів світової спільноти з цього питання, а отже, і для формування певної правової бази міжнародно-договірних зобов'язань щодо боротьби з цим явищем.

Як наголошується у світовій юридичній літературі, поняття «тероризм» немає загальноприйнятої дефініції. Так, Уолтер Лакер зазначав: «Загальне визначення ніколи не буде знайдено з тієї простої причини, що існує не одна, а велика кількість форм тероризму, які значно відрізняються одна від одної в залежності від часу і простору, а також за мотивацією, проявами і цілями» [186].

Учасники V Конгресу ООН із запобігання злочинності і поведження з правопорушниками (1975 р.) прийшли до висновку, що важко дати більш-менш точне визначення тероризму [106]. Відсутність такої дефініції має також серйозні наслідки при розгляді цього поняття в контексті процесів кримінального правосуддя.

Тероризм трактується по-різному, і в основному невизначено: загроза насильством, індивідуальні акти насильства або компанії насильства, що ставить за мету перш за все поступово вселити страх - тероризувати. Терор також втілює собою акції масового фізичного, психологічного або ідеологічного насильства, що здійснюється суспільно-політичними структурами, які володіють необмеженою владою над соціальним контингентом, що знаходиться у сфері їх діяльності.

Багатьма дослідниками-правознавцями робилися спроби дати визначення поняття «тероризм». Так, на думку Р. Арона, акт насильства розглядається як терористичний у тому випадку, коли його психологічний ефект зворотно-пропорційний його дійсним фізичним результатам [7]. У свою чергу Е. Арегача визначав тероризм як акти, які самі по собі є традиційними формами

загальнокримінальних злочинів, але здійснюються навмисно, з метою викликати паніку і безлад в організованому суспільстві, зруйнувати громадський порядок, паралізувати протидію терору з боку суспільних сил та інтенсифікувати небезпечні події в суспільстві [171].

А. Шмідт підійшов до даної проблеми шляхом аналізу різних точок зору на визначення категорії тероризму. Він проаналізував визначення більше сотні учених і експертів, розглянув характер ряду насильницьких дій, включаючи політичний тероризм, злочини, і зробив наступні висновки [194]:

- тероризм – це абстрактне поняття, що не має змісту;
- єдине визначення не може вичерпати всі можливі визначення тероризму;
- багато різних визначень мають однакові елементи;
- сенс тероризму і значення терористичного акту визначається його цілями і жертвами.

А. Шмідт так само запропонував своє багатовимірне визначення тероризму. Завдяки емпіричному аналізу він встановив 22 елементи, загальних для більшості визначень, і подав тлумачення категорії, що містить 13 із виявлених складових. У тому числі він розглядав тероризм як метод боротьби, в якому жертви служать символічною метою; терористи в змозі створювати постійне відчуття страху шляхом використання насильства проти нормативної поведінки, що створює аудиторію поза безпосередньою жертвою і закінчується зміною стосунків і дій з боку суспільства.

Ряд дослідників вважає, що А. Шмідт вирішив дилему шляхом об'єднання визначень. Одні вважають, що він відокремив «визначуване від невизначуваного». Інші, слідуючи лінії Т. Торнтонна, називають визначення тероризму, дане А. Шмідтом, агітаційним (маніфестаторським).

Існує ряд дослідників-правознавців, які просто ігнорують проблему визначень, передбачаючи, що всі знають, що вони мають на увазі, коли йдеться про тероризм.

За підрахунками Е. Туаги, лише в період з 1936 до 1986 року було сформовано близько 115 варіантних визначень тероризму [129].

Водночас тероризм не можна відносити до «звичайної злочинності». Було б помилкою прирівнювати вбивства, що їх здійснюють терористи, до подібних злочинів, що вчиняються особами в загальнокримінальних цілях.

Суть тероризму полягає в насильстві, яке виявляється у формі підпалів, вибухів, захоплення заручників, знищення власності, масових убивств ні в чому не винних людей, політичних убивств. При цьому в арсенал задіяння входять не лише вибухові речовини і вогнепальна зброя, але також і найсучасніша зброя - протитанкові ракети і ракети типу «Земля-повітря».

На сучасному етапі вивчення видових категорій тероризму в теорії та світовій практиці приводить до виокремлення трьох основних видів тероризму: внутрішнього, транснаціонального, міжнародного.

Є. Гайдук визначає ці види як три основні види терору:

внутрішній – відповідні дії громадян однієї держави проти співвітчизників на власній території;

транснаціональний – відповідні дії громадян однієї держави проти співвітчизників на території іноземної держави;

міжнародний – відповідні дії груп громадян, єдиних або змішаних за національним складом, проти будь-яких осіб на території третіх країн. Міжнародний тероризм ставить завдання масштабного характеру – підриє міждержавних відносин, міждержавного правопорядку, бойова протидія міжнародної організації іноземній державі, нації, яка бореться за своє звільнення та незалежність [32].

Отже, можна зробити висновок, що тероризм завжди пов'язаний з насильством. Проте постає питання: чи можна насильство назвати джерелом тероризму? Для цього необхідно йти від історично дуже віддаленого початку проявів тероризму (тероризм - це насильство) до сучасного його стану, поступово виявляючи ті вузлові моменти у вигляді нових історичних обставин, які і додавали йому трансформованого вигляду, що спостерігається сьогодні. Тим самим, філософсько-правове дослідження історичного розвитку терору виявиться і логічним розглядом таких проблемних феноменів, як політика, політичне насильство, справедливість і т.д.

Необхідною складовою будь-якої терористичної акції є «залякування», «терор» об'єктів дії, «паніка і безлад у суспільстві». Нагнітання страху використовується терористами для досягнення певної мети: отримати матеріальні або політичні вигоди, змусити представників влади або правоохоронні органи виконати вимоги терористів, змінити політичний курс і т.ін. Цей двоетапний механізм досягнення злочинної мети - спочатку залякати через насильство, а потім змусити виконати свої вимоги - відрізняє тероризм від інших протиправних насильницьких дій.

Більшість авторів виділяє політичну мету тероризму і саме діяння - застосування сили або насильства шляхом залякування, примусу. Цей підхід характерний для американської доктрини в цілому. У нормативно-правових документах США використовується наступне визначення тероризму: «тероризм означає навмисний акт насильства, політично мотивований проти мирного населення чи об'єктів «міжнаціональними» групами або таємними агентами зазвичай з наміром спричинити вплив на громадськість».

На наявність політичної мети тероризму вказувало багато вчених. Зокрема, на думку Л. Моджорян: «тероризм - це акти насильства, що здійснюються окремими особами, організаціями або урядовими організаціями,

направлені на усунення небажаних державних і політичних діячів і дестабілізацію державного правопорядку з метою досягнення певних політичних результатів» [90].

Ю. Авдєєв, даючи повніше визначення тероризму, пропонує розглядати тероризм як «систему використання насильства для досягнення політичних цілей за допомогою примусу державних органів, міжнародних і національних організацій, державних і суспільних діячів, окремих громадян або їх груп до здійснення тих або інших дій на користь терористів, щоб уникнути реалізації останніми погроз щодо певних осіб і груп, а також до об'єктів життєзабезпечення суспільства, джерел підвищеної небезпеки для людей і довкілля» [1].

На теперішній час всі численні визначення поняття «тероризм» до певної міри умовно можна згрупувати за двома основними напрямками:

1. *Сутнісно-змістовні визначення тероризму.* В даному випадку змістовні межі поняття встановлюються через виявлення стрижневих, сутнісних ознак, які рівною мірою властиві всьому різноманіттю форм і видів тероризму. У літературі інколи висловлюється думка про необхідність не просто розробляти сутнісно-змістовне визначення тероризму, а навіть створювати «нову міждисциплінарну і комплексну науку - терологію».

Проте основна проблема полягає в тому, що більшість із резонансних терористичних актів дотепер не розкриті, не виявлені і не притягнені до відповідальності особи, які їх вчинили. Вчені намагаються встановити загальні ознаки тероризму, його причини, відмежувати його від інших явищ, описати особу терориста, виробити заходи протидії тероризму, часто базуючись на здогадах та припущеннях. У результаті цього серйозне наукове дослідження не зрідка підміняється розглядом «віртуального тероризму» і «віртуальних терористів». У подібній ситуації зображення опонента набуває міфологічних меж, як опис епічної боротьби, спроби вторгнення, що стала результатом чужого і чужорідного в «своє». «Образ ворога», який складається, у підсумку, служить цілям інтеграції груп», проте зовсім не сприяє виробленню адекватного поняття «тероризм».

2. *Описово-змістові визначення тероризму.* Дефініція конструюється як наслідок переліку тих посягань, які визнаються тероризмом. У цьому випадку одна з проблем полягає в тому, що поняття тероризму постійно «розмивається» у зв'язку із включенням у його зміст нових різновидів. На основі з ідеї протидії тероризму у всіх його сферах законодавець знаходить його особливо незвичайні прояви. Так, наприклад, у Великобританії ще в 2000 році лейбористи подали зведення антитерористичних законів, за якими актом тероризму визнавалося навіть витоупування злаків. Проте незважаючи на подібне розширення поняття, постійно з'являються нові форми тероризму, які виявляються не охопленими описовими визначеннями.

У законодавчих дефініціях тероризму часто відбувається поєднання вищезгаданих підходів. Так, у Законі Франції «Про боротьбу з тероризмом і посяганнями на державну безпеку» перераховуються діяння, що відносяться до терористичних злочинів: злочини і провина проти власності, співтовариство зловмисників, викрадення повітряного судна і ін. Проте для того щоб ці діяння набули характеру терористичних злочинів, необхідна наявність спеціальної мети – здійснення небезпечного порушення громадського порядку шляхом залякування або терору [56].

У зв'язку з відсутністю уніфікованого міжнародно-визнаного і нормативно закріпленого визначення поняття «тероризм» науковий інтерес являє собою дослідження дефініцій цієї категорії в міжнародно-правових актах регіонального характеру. Серед них, перш за все, привертає увагу Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом (2001 р.), розробниками якої втілена спроба охопити в дефініції поняття тероризму все різноманіття його проявів.

Істотним та дуже важливим серед прийнятих регіональних правових актів, які регулюють правову протидію тероризму в окремих регіонах світового простору, став Договір про співпрацю держав, - учасників Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з тероризмом (Мінськ, 4 червня 1999 р.). Ст. 1 Договору визначає тероризм як протиправне кримінальне діяння, здійснене з метою порушення суспільної безпеки, надання дії на прийняття органами влади рішень залякування населення, що виявляється у вигляді [47]:

- насильства або загрози його вживання щодо фізичних або юридичних осіб;
- знищення (пошкодження) або погрози знищення (пошкодження) майна та інших матеріальних об'єктів, що створює небезпеку загибелі людей;
- спричинення значного майнового збитку або настання інших суспільно небезпечних наслідків;
- посягання на життя державного або суспільного діяча, здійсненого для припинення його державної або іншої політичної діяльності або із помсти за таку діяльність;
- напад на представника іноземної держави або співробітника міжнародної організації, що користується міжнародним захистом, а також на службові приміщення або транспортні засоби осіб, які користуються міжнародним захистом;
- інших діянь, які підпадають під поняття терористичних відповідно до національного законодавства сторін, а також іншими загальноновизнаними міжнародно-правовими актами, направленими на боротьбу з тероризмом.

Викладене вище дозволяє констатувати відсутність у міжнародному праві чітких визначень і загального поняття кримінології тероризму. Необхідність їх вироблення є питанням не лише юридико-технічним, але і політичним. Його невирішеність часто знижує цінність міжнародних угод з проблем боротьби із тероризмом.

В українському законодавстві, на нашу думку, сформоване достатньо універсалізоване визначення поняття «тероризм». Закон визначає, що тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [55]. Сучасні події змушують його уточнити в такій авторській редакції: «Тероризм – це суспільно небезпечна антилюдська діяльність, яка полягає у свідомому цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом злочинного захоплення державних приміщень, майна, самовільної зміни державної символіки на символіку чужоземної держави, захоплення заручників, вчинення підпалів, убивств, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань проти людяності на життя та здоров'я ні в чому не винних людей або погроза вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинної мети».

Таким чином, навіть оглядовий аналіз визначень тероризму, пропонованих вітчизняними і зарубіжними вченими, вказує на певні розбіжності в думках з приводу визначення цього поняття. Але очевидне і загальне прагнення як можна повніше розкрити зміст і наповнюваність вже видозміненого вихідного поняття «терор». Існують також припущення, згідно з якими необхідність прийняти конкретне визначення тероризму має сумнівне значення для запобігання його проявам і боротьбі з ним. Однак ще ніхто із дослідників не акцентував на переростанні тероризму у війну, приховану за брехливими запереченнями про непричетність до неї іноземних військ. Це явище мімікрії терористів, започатковане у ХХІ ст., ще не є вивченим, але вже поміченим і зафіксованим міжнародним співтовариством.

1.2 Правова антропологія як інструмент наукового дослідження

Процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі визначеної методології, застосування певних методів [96].

Про це у свою чергу зазначає Г. Цехмістрова: «метою наукового дослідження є всебічне, об'єктивне і ґрунтовне вивчення явищ, процесів, їх характеристик, зв'язків на підставі розроблених у науці принципів і методів

пізнання, а також отримання корисних для діяльності людини результатів, упровадження їх у виробництво для підвищення його ефективності» [150]. Саме тому вважаємо за необхідність більш детальний розгляд методології та методів наукового пізнання антропології права, які глибше розкриють контекст даного дослідження.

Саме розуміння методології та методів є складним і багатогранним. Так, в енциклопедичних словниках методологія (від «метод» і «логія») трактується як вчення про структуру, логічної організації, методи та засоби діяльності» [20]. Методологія також розглядається як система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [127].

Поняття методології протягом довгого часу розглядалося лише як вчення про методи діяльності. Дане тлумачення обмежувало її предмет використання лише аналізу методів. Так, в філософському словнику 1972 р. зазначено: «Методологія – 1) сукупність прийомів дослідження, застосовуваних у будь-якій науці; 2) вчення про метод пізнання і перетворення світу» [112].

Проте у сучасній науці поняття методології тлумачиться значно ширше. Так, Г. Рузавін зазначає: «Головна мета методології науки - вивчення тих методів, засобів і прийомів, за допомогою яких набувається і обґрунтовується нове знання в науці. Але, крім цієї основної задачі, методологія вивчає також структуру наукового знання взагалі, місце і роль в ньому різних форм пізнання і методи аналізу та побудови різних систем наукового знання» [113].

На думку Г. Щедровицького, у широкому розумінні методологія – це теорія людської діяльності, «це діяльність пізнання, мислення або, якщо точніше, вся діяльність людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, а й виробництво. Можна сказати, що методологія... - це теорія людської діяльності» [161].

Н. Тарасова вважає, що методологію науки можна охарактеризувати як здійснюване на різних рівнях (філософському, загальнонауковому, конкретних наук, методики і техніки) дослідження загальних підстав, шляхів, закономірностей наукового пізнання, його принципів і методів, спрямованих на розроблення положень, що дають змогу обирати засоби і будувати процедури ефективного вирішення проблем і завдань, які виникають у процесі науково-дослідницької діяльності [128].

З позицій А. Конверського, методологія — це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів. Поняття «методологія» має два основних значення: по-перше, це — система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це — вчення про цю систему, загальна теорія методу [96].

У контексті даного дослідження концептуальною видається думка П. Рабіновича, який зазначає, що методологія юридичної науки – це: а) система підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження, а також б) вчення, теорія про їх використання в пізнанні державно-правових закономірностей [107].

У результаті вищезазначеного можна сформулювати висновок, що методологія являє собою науку про методи, прийоми та засоби пізнання, за допомогою яких відбувається процес отримання інформації про досліджуваний об'єкт.

Основоположною категорією методології є метод (від грецької *metodos*). Це шлях до певної мети, який веде до раціональної, а відтак зрозумілої і контрольованої відповіді на питання чи теоретичного пізнання, чи то практичного досвіду, чи то пошуку меж цього пізнання [152].

Проблемною також видається думка зарубіжних науковців, які часто не розмежовують методологію і методи дослідження та розглядають їх як вчення про науковий метод пізнання та перетворення світу; його філософську, теоретичну основу; сукупність методів дослідження, що застосовуються в науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [96].

Існує кілька десятків різноманітних методів наукового пізнання. Саме тому їх прийнято класифікувати у відповідні групи. Так, юристи розрізняють методи філософського, загальнонаукового та спеціально наукового рівня (типу) [127, с. 10]. До філософських відносять узяті з методологічної функції філософські категорії і поняття (історичне й логічне, конкретне й абстрактне) і систему світоглядно зумовлених принципів пізнання [154, с. 27]. До загальнонаукових методів відносять ті, які використовує більшість наук (логіки) і до спеціально наукових – методи, що діють у рамках однієї або декількох близьких наук (у юриспруденції, наприклад, це метод порівняльного правознавства, техніко-юридичний метод) [2, с. 30-32].

Протягом останніх років спостерігається все більше монографій та статей, присвячених пізнанню антропології права. Дані роботи до певної міри дозволяють визначити її предметно-методологічні та доктринальні особливості, виявити науково-практичний потенціал.

Погоджуємось із думкою, що методологія антропології права полягає в тому, щоб чітко визначити ті методи дослідження, які: а) відповідають об'єкту дослідженню, тобто адекватні природі самого досліджуваного явища; б) дають теоретичне уявлення про систему методів філософсько-правового дослідження феномена «тероризм». При цьому необхідно пам'ятати, що методологія повинна розглядатися не тільки як науково-дослідницький інструментарій. Методологія – це передусім теоретичне уявлення про саме явище й про можливість його вивчення з метою практичного вдосконалення, без якого воно

(практичне вдосконалення) не матиме сенсу, а реформування буде щонайменше неефективним, якщо не шкідливим [19].

У даному сенсі концептуально засадничою видається робота Н. Рулана, який дає таке визначення предмета антропології права: «Предметом вивчення антропології права є мовний лад, життєві навички та форми представництва, які кожне суспільство вважає основоположними для свого функціонування і відтворення» [114]. В даному визначенні розкривається пізнавальна глибина юридичної антропології з точки зору її появи або розвитку тих чи інших правових установок.

Д. Керімов дуже слушно доповнює і розвиває ці ідеї, зауважуючи, що, «будучи пізнавальним базисом для всієї системи юридичних наук, філософія права – наука багатопластова, має у своєму складі низку компонентів. Це не тільки система методів, а й вчення про них». У філософії права використовуються різні методи. Всі вони, будучи взаємопов'язаними, взаємодоповнюючись, створюють «те синтезоване утворення, яке називається філософією права. Саме через свою універсальність філософія права є інтегральним регулятором у науковому пізнанні та пізнавальним стрижнем будь-якого правового дослідження» – наголошує вчений [68].

Методологічним підґрунтям філософсько-правового дослідження феномена «тероризм» є завдання, розв'язання яких дозволяє визначити зміст та причини виникнення таких явищ, як терор, терористичні акції тощо; аналіз предмету дослідження цього явища; пізнання тероризму з різних точок зору (як форма боротьби за національний суверенітет, як війна проти «невірних» тощо). Використання багатоманітності підходів та методів, способів та засобів пізнання є необхідним чинником повного та ефективного дослідження даного феномена.

Методи філософсько-правового дослідження - це сукупність спеціальних прийомів і засобів дослідження, які використовують для пізнання особливостей даного явища. На дослідження окремої проблематики значний вплив має: а) об'єкт дослідження; б) предмет дослідження; в) відсутність єдиної дефініції тероризму, внаслідок чого він часто сприймається як суто політичне явище; г) необхідність належного обґрунтування результатів дослідження, а відтак, можливість їх подальшого використання у правозастосовній діяльності. Перераховані чинники зумовили перелік методів (підходів), які використовуються в контексті даного дослідження.

Методи дослідження антропології права у процесі дослідження сучасного тероризму пропонується умовно поділити на: 1) загальнонаукові; 2) філософські (підходи); 3) спеціальні.

Під час дослідження антропології права необхідно розрізняти методи та підходи як засоби пізнання. На думку В. Козлова: «підхід визначає основний шлях, стратегію вирішення поставленої задачі» [71]. Так, відповідно до

обраної проблеми передбачається використання наступних підходів: антропологічний, діалектичний, герменевтичний, трансцендентальний та антропологічно-аксіологічний.

Антропологічний підхід як основа антропології права дозволяє простежити взаємозв'язки сутності людини, її буття і тероризму. Діалектичний підхід у свою чергу дозволяє дослідити безпосередню причину виникнення такого суспільно небезпечного явища, як тероризм, та його суб'єктивні моменти – характеристика терориста, суспільна психологія тощо.

Ще одним важливим підходом антропології права є герменевтичний підхід, який передбачає тлумачення текстів законів. Використання даного підходу дозволить проаналізувати процес застосування права суддями у випадках, коли існують певні недоліки у законодавстві, вказати на необхідність застосування закону у поєднанні з ідеями правової реальності (природне право, суспільна думка). Використання даного підходу дозволяє розширити коло пошуку дійсності, а не здійснювати його лише в рамках позитивного закону. Так, Г.-Г. Гадамер зазначав: «Герменевтика – це практика. Фундаментальна істина герменевтики наступна: істину не може пізнавати і повідомляти хтось один. Всемірно підтримувати діалог, давати сказати своє слово і інакомислячому, вміти засвоювати те, що промовляє він – ось в чому душа герменевтики» [31].

Філософське розуміння феномена досліджуваного явища сягає також його онтологічних, гносеологічних, антропологічних та аксіологічних глибин. Онтологічний зміст тероризму відображає ситуацію людського психологічного напруження та страху, яка створюється вербальними (словесними) та невербальними (несловесними) методами терористичного впливу. Антропологічний аспект виявляє деструктивну орієнтацію суб'єкта терористичної діяльності. Гносеологічний – навпаки - передбачає теоретичне осмислення та наукову інтерпретацію терористичної діяльності. Це обумовлено тим, що для одних тероризм може являти собою антисоціальну проблему, спрямована на залякування та вбивство людей, а для інших – форму «боротьби за справедливість». Аксіологічна - відображає високий ступінь соціальної небезпеки цього явища для людського співтовариства.

Водночас із філософськими методами осмислення тероризму використовуються і загальнонаукові методи: логічно-історичний, системно-структурний, функціональний.

Як зазначає Д. Керимов: «Поєднання логічного та історичного підходу – основоположний принцип філософії права. Їх чітке поєднання в процесі дослідження об'єктів різних наук, про взаємозв'язок з іншими науковими методами дозволить вирішити багато принципових питань структури, емпіричних основ і теоретичних основ, критеріїв об'єктивності, системності, істинності і т.д.» [68].

У контексті даного дослідження використання історичного методу дозволило проаналізувати та вивчити процес еволюції тероризму, його історію та вплив попередніх епох на тероризм сучасності. Логічний метод дозволив розкрити сутність явищ, розглянутих в історичному розвитку. Наприклад, для дослідження сучасного тероризму слушним буде аналіз світогляду терористів, впливу різних чинників на його формування. Відповідно до цього доречним буде аналіз динаміки світоглядних установок терористів на різних історичних етапах розвитку.

Системно-структурний метод дозволив провести дослідження тероризму з позиції цілісної системи, внутрішня структура якої являє собою сукупність елементів, об'єднаних певними зв'язками між собою. Це у свою чергу дозволить вивчити порядок організації цих зв'язків та проаналізувати наявні форми взаємодії між ними.

Проте необхідно пам'ятати, що процес диференціації спільних ознак тероризму не є результатом виокремлення однієї і тієї ж ознаки, характерної для всіх конкретних об'єктів і виключення інших «не спільних» ознак. Так, Д. Керимов зазначає: «Спільними можуть бути і несуттєві явища. Саме тому утворення правових абстракцій здійснюється шляхом відведення від несуттєвих ознак правових об'єктів, хоча б і однакових для всіх інших, і виділяються лише ті спільні ознаки об'єктів, які складають його сутність. Відповідно, в абстракції спільне необхідно розуміти не як просте виділення усього того, що властиве масі окремих об'єктів, а як виділення в них суттєво спільного» [68].

На нашу думку, даний метод дає змогу більш детально розкрити сутність тероризму, шляхом аналізу прав та обов'язків людини. В процесі дослідження основоположним чинником формування системи стає мета, якою є дослідження сучасного тероризму в контексті правової антропології.

У дослідженні використано також спеціально-наукові методи: соціально-психологічний, порівняльно-правовий та спеціально-юридичний.

Соціально-психологічний метод дозволив з'ясувати психологічні мотиви, якими керується терорист у процесі свого діяння, дослідити його особистість, індивідуальність, ідеї, цінності, ідеали тощо.

Порівняльно-правовий метод дає змогу виявити загальні ознаки, специфічні особливості виникнення, функціонування та розвитку сучасного тероризму шляхом його зіставлення з іншими суспільно небезпечними діяннями, що дозволить виявити відмінності та схожі риси. Як зазначає О. Балинська, порівняльно-правовий метод передбачає зіставлення правових понять, явищ і процесів, доцільний для здійснення класифікації за різними критеріями, скажімо, галузевою належністю та способом відтворення, соціальною сферою застосування і рівнем значимості для суспільства і навіть особливостями людської природи та правової системи й культури [11].

У результаті дослідження виокремлено низку ознак та специфічних особливостей даного явища. Предметом порівняння стало бачення тероризму як антисуспільного явища та як форми боротьби за національний суверенітет, мотиви, якими керуються у своїй діяльності терористи, права людини відповідно до чинного законодавства, а також нормативно-правові акти, які регулюють діяльність правоохоронних органів у сфері запобігання та протидії тероризму.

Спеціально-юридичний метод дозволив дослідити повноту та ефективність законодавства, а також виокремити певні недоліки його застосування.

У дослідженні також було використано методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняння та узагальнення.

Методи аналізу та синтезу являють собою ефективні засоби розкриття змісту сучасного тероризму через виокремлення його окремих складових, ознак, властивостей та їх подальше поєднання в єдине ціле.

Як зазначає С. Щерба, аналіз - це мисленеве розчленування предмета (явища, процесу), властивості предмета або відношення між предметами на частини. Процедура аналізу є органічною складовою будь-якого наукового дослідження. Вона, як правило, становить початкову стадію вивчення об'єкта, на якій дослідник переходить від нерозчленованого опису цього об'єкта до виявлення його структури, складових, а також властивостей [162].

Синтез – мисленеве поєднання різноманітних елементів, сторін предмета в єдине ціле (систему). Синтез є наступним етапом пізнання після аналізу. Синтез має багато різних форм. Так, будь-який процес утворення понять ґрунтується на діалектичному взаємозв'язку аналізу і синтезу. Аналізуються, а потім синтезуються та узагальнюються і емпіричні дані в процесі наукового дослідження [162].

Д. Керимов, зіставляючи аналіз та синтез як методи наукового пізнання, резюмує: «Шляхом аналізу єдина правова цілісність розділяється на окремі складові частини; кожна з них досліджується самостійно, а після цього за допомогою синтезу всі частини об'єднуються з усіма їх зв'язками і взаємодіями, в усьому багатстві їхньої специфіки і у відновленій цілісній єдності» [68].

Безумовно, в процесі дослідження видається за необхідне використання таких наукових методів пізнання, як індукція та дедукція. Для розуміння сутності цих методів пропонується звернення до праці С. Щерби та О. Заглади. Так, у своєму навчальному посібнику зазначені вище автори індукцію трактують як метод пізнання, з допомогою якого на підставі знання властивостей, зв'язків чи відношень окремих предметів роблять висновок про наявність цих властивостей (зв'язків чи відношень) усіх предметів чи явищ відповідної предметної сфери [162].

Дедукцію вони визначають як метод наукового пізнання, з допомогою якого, виходячи з більш загальних положень, одержують менш загальні, часткові, а то й одиничні. Завдяки дедукції одержують достовірне знання, тому дедуктивними часто називають необхідні умовиводи [162].

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновки, що метод дедукції та індукції в процесі наукового дослідження дозволять співвіднести тероризм з іншими родовими поняттями, та об'єктивно схарактеризувати склад злочину, який вчиняється терористами.

Метод узагальнення дає змогу сформулювати висновки, відобразити основні положення та результати дослідження. Г. Цехмістрова визначає дану методологічну засаду як підсумковий етап: «Узагальнення - логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей об'єктивних явищ. Найпростіші узагальнення полягають в об'єднанні, групуванні об'єктів на основі окремої ознаки (синкретичні об'єднання). Складнішим є комплексне узагальнення, при якому група об'єктів з різними основами об'єднується в єдине ціле. Здійснюється узагальнення шляхом абстрагування від специфічних і виявлення загальних ознак (властивостей, відношень тощо), притаманних певним предмета» [150].

С. Щерба доповнює і розвиває заключний методологічний крок як: «мисленневий перехід від окремих фактів, подій до їх ототожнення або від однієї думки до іншої, що є більш загальною. Ці переходи відбуваються на підставі особливих правил. Узагальнення перебуває в органічному взаємозв'язку з абстрагуванням, аналізом, синтезом, порівнянням тощо» [162].

Отже, використання даних методів вважається засадничо необхідним для проведення подальшого комплексного дослідження тероризму в контексті правової антропології. Перераховані вище підходи дозволили визначити стратегію дослідження та його спрямованість, а методи – зумовили результативність характеру та змісту досліджень.

Висновки до розділу 1

Аналіз сучасних дефініцій тероризму, пропонованих вітчизняними і зарубіжними ученими, вказує на певні розбіжності у твердженнях з приводу визначення цього поняття. Прихильники однієї теоретичної концепції, наприклад, вважають, що доцільніше не шукати універсального визначення тероризму, а обмежитися лише деякими його ознаками. На думку інших, придатним могло б бути «робоче» визначення тероризму на правовому рівні. Інші зарубіжні автори, навпаки, не вважають терор і тероризм поняттями, які

ідентифікуються з певними фактичними подіями, через широке смислове значення цих термінів.

Незважаючи на відсутність універсалізованої дефініції тероризму, спостерігається очевидне загальне прагнення як можна повніше розкрити його зміст і категорійну наповнюваність. Проте зауважимо, що переважна більшість визначень тероризму здійснена у площині соціології та політології, що дозволяє виявити лише деякі аспекти цього явища, наприклад, дослідити його мотиви і методи реалізації, встановити мету здійснення терористичних актів тощо. Але такі дослідження не враховують правових і протиправних аспектів у значенні даної термінолексми (тероризму), що цілком можна встановити на підставі використання антропологічно-правового підходу.

На нашу думку, визначення тероризму, подане в українському законодавстві з урахуванням викликів сьогодення, з якими зіштовхнулася Україна, слід викласти в такій редакції: Тероризм – це суспільно небезпечна антилюдська діяльність, яка полягає у свідомому цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом злочинного захоплення державних приміщень, майна, самовільної зміни державної символіки на символіку чужоземної держави, захоплення заручників, вчинення підпалів, убивств, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань проти людяності на життя та здоров'я ні в чому не винних людей або погроза вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинної мети.

Антропология права як предмет дослідження є складним та багатоаспектним явищем, яке синергізує всі інші явища, більш чи менш пов'язані з правом.

Правова антропология перебуває сьогодні на початку шляху свого еволюціонування. Тому не дивно, що висловлені в літературі погляди на її предмет, завдання, структуру (як, втім, і методи, і понятійний апарат) багато в чому розходяться. Мабуть, абстрактним визначенням предмета юридичної антропологии можна вважати дефініцію, запропоновану Ж. Карбоньє, який антропологию права називає наукою про *homojuridicus*, тобто про людину як юридичне явище [63].

Аналіз визначень предмета юридичної антропологии засвідчує, що більш-менш визначено встановлюваний в дефініціях предмет юридичної антропологии відразу ж розгортається дослідниками в аналітичне поле, внаслідок чого межі юридичної антропологии розсуваються настільки, що в її предметній сфері виявляється все правове різноманіття і багатство людства (і складових його етнічних груп, народів, націй) у його становленні та розвитку, в його реальному соціально-історичному бутті. Звідси випливає, що юридична антропология по суті є сама юриспруденція в її антропологічному вимірі. Такий стан справ до певної міри можна пояснити тим, що юридична

антропологія перебуває на етапі свого розвитку. Тому погляди на її предмет, завдання, методи, понятійний апарат багато в чому розходяться.

Не вдаючись до ретроспективного аналізу основних віх еволюції юридичної антропології, наразі можна констатувати, що переважна більшість провідних фахівців у сфері філософії та теорії права схиляються до такого загального висновку: людина, її сутність, зміст її буття становлять семантику права. Водночас між правом та людиною можна зафіксувати залежність: право уможливорює життя людини, а людська природа потребує таких правил».

Тероризм являє собою органічне породження сучасного світопорядку та інструмент боротьби різних геополітичних сил [60]. Тому боротися з ним потрібно як із внутрішньою вадою суспільних відносин, що переважають у сучасному світі. Боротьба з тероризмом, у тому числі і юридична, - це не тільки створення та виконання законів. Опосередковано ефективно на стан боротьби з агресією впливає право, коли воно реалізується в законах і нормативних актах, що мають профілактичне спрямування, тобто посправжньому, а не формально, націлене на підвищення рівня правової культури у суспільстві, духовності людини, рівня виховання та освіти підростаючого покоління.

Відтак, беручи до уваги наявні нечисленні сучасні напрацювання як вітчизняних, так і зарубіжних учених у галузі тероризму, а також близьких йому ментальних явищ, які являють собою базисне (гносеологічне, онтологічне) знання про об'єкт, дослідження тероризму за допомогою антропології права як наукової форми дослідження, дозволить розширити уявлення, що формуються про нього, та дослідити філософсько-правові концепти даного негативного феномена.

Conclusions to Section 1

An analysis of the current definitions of terrorism offered by domestic and foreign scholars indicates some differences in the statements regarding the definition of this concept. Proponents of a theoretical concept, for example, believe that it is more appropriate not to seek a universal definition of terrorism, but to confine ourselves to some of its features. According to others, might be suitable a "working" definition of terrorism at the legal level. Other foreign authors, on the contrary, do not Taking into account terror and terrorism as concepts that are identified with certain actual events, because of the broad semantic meaning of these terms.

Despite the lack of a universal definition of terrorism, there is an obvious overall desire to fully disclose its content and categorical completeness. However, it should be noted that the vast majority of definitions of terrorism are made in the field of sociology and political science, which allows to reveal only some aspects of

this phenomenon, for example, to explore its motives and methods of implementation, to establish the purpose of terrorist acts, etc. But such studies do not Taking into account the legal and unlawful aspects in the meaning of the terminolexemes (terrorism), which it is quite possible to establish based on anthropological and legal approach.

In our opinion, the definition of terrorism presented in the Ukrainian legislation, Taking into accounting the challenges facing Ukraine today, should be stated in the following wording: Terrorism is a socially dangerous anti-human activity that involves the deliberate use of violence through the criminal seizure of state premises property, unauthorized change of state symbolism to symbolism of a foreign state, hostage-taking, arson, murder, intimidation of the population and authorities, or committing other attacks against humanity on life and health of innocent people or threatening to commit criminal acts in order to achieve criminal purpose.

The anthropology of law as a research subject is a complex and multifaceted phenomenon that synergizes all other phenomena that are more or less related to law.

Legal anthropology today is at the beginning of its evolutionary path. Therefore, it is not surprising that the views expressed in the literature on its subject, tasks, structure (as, however, methods and conceptual apparatus) in many respects diverge. Perhaps the abstract definition of the subject of legal anthropology can be Taking into accounted the definition proposed by J. Carbonier, who calls the anthropology of law the science of homojuridicus, that is, of man as a legal phenomenon [63].

Analysis of the definitions of the subject of legal anthropology shows that more or less clearly defined in the definitions of the subject of legal anthropology directly deployed by researchers in the analytical field, as a result in the boundaries of legal anthropology are moving so far that in its subject sphere is revealed all the legal diversity and wealth of humanity (and its ethnic groups, peoples, nations) in its formation and development, in its real socio-historical existence. It follows that legal anthropology is essentially jurisprudence in its anthropological dimension. This state of affairs can be explained to some extent by the fact that legal anthropology is at a stage of its development. Therefore, the views on its subject, tasks, methods, and conceptual apparatus in many respects diverge.

Without going back to a retrospective analysis of the major milestones in the evolution of legal anthropology, now we can conclude that the vast majority of leading experts in the field of philosophy and theory of law tend to conclude: the person, its essence, the content of its being constitute the semantics of law. At the same time, between the law and the human can be fixed dependence: law makes human life possible, and human nature requires that kind rules. ”

Terrorism is the organic birth of the modern world order and the instrument of struggle of different geopolitical forces [60]. Therefore, it is necessary to fight it as an internal defect in the social relations existing in the modern world. The fight

against terrorism, including the legal one, is not just about creating and enforcing laws. The law, when implemented in laws and regulations that have a prophylactic focus, is directly and effectively aimed at enhancing the legal culture in society, human spirit, the level of education and education of the younger generation.

Therefore, taking into account the few current achievements of both domestic and foreign scientists in the field of terrorism, as well as close mental phenomena that represent the basic (epistemological, ontological) knowledge of the object, the study of terrorism through the anthropology of law as a scientific forms of research, will expand the understanding that is formed about him and explore the philosophical and legal concepts of this negative phenomenon.

РОЗДІЛ 2. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ

Наголошено, що філософія тероризму в усіх його проявах – це передусім філософія антигуманізму. В його основі закладено намагання суб'єкта нав'язати суспільству страх та паніку, як наслідок – паралізувати нормальне функціонування органів влади та управління.

Незважаючи на свою природу, визначальним критерієм для встановлення справжньої значущості та ролі конкретного терористичного акту виступає не моральний, а сутнісний фактор, його цільове призначення. Так, тероризм може виконувати певною мірою позитивну роль, виступаючи об'єктивною необхідністю (повстання, партизанська війна тощо).

Констатовано, що комплексне дослідження філософсько-правових аспектів тероризму неможливе без дослідження онтології тероризму, тобто природи його виникнення. Зокрема, дослідження онтології тероризму дозволяє дослідити такі його філософсько-сутнісні характеристики, як справедливість, демократія, свобода, права людини, політика і, передусім, насильство.

Акцентовано, що багато вчених-терологів використовували гносеологію в процесі з'ясування феномена «тероризм», проте його філософсько-правова сутність досі нерозкрита, оскільки дослідження диференційовані: здійснені лише з позицій соціального, юридичного або філософського аспектів.

Зауважено, що одним із найперших кроків у створенні ефективної системи протидії тероризму є вирішення методологічних проблем, зокрема питань, пов'язаних із гносеологічними основами антитерористичної боротьби. Визначено три основні принципи наукового пізнання тероризму: історизм, політично-релігійний та детермінізм, що дозволило розкрити природу тероризму (походження та сутність).

SECTION 2. THE PHILOSOPHICAL-LEGAL GROUNDING OF INTERNATIONAL TERRORISM

It is emphasized that the philosophy of terrorism in all its manifestations is first and foremost the philosophy of anti-humanism. It is based on the subject's attempt to impose fear and panic on society, as a result – to paralyze the proper functioning of the authorities and government.

Despite its nature, the determining criterion for establishing the true significance and role of a particular terrorist act is not the moral but the essential factor, its purpose. Yes, terrorism can play a positive role by acting as an objective necessity (rebellion, guerrilla warfare, etc.).

It is stated that a comprehensive study of the philosophical and legal aspects of terrorism is impossible without the study of the ontology of terrorism, that is, the nature of its origin. In particular, the study of the ontology of terrorism makes it possible to examine its philosophical and essential characteristics, such as justice, democracy, freedom, human rights, politics and, above all, violence.

It is emphasized that many terrologist scientists have used epistemology in the process of explaining the phenomenon of "terrorism", but its philosophical and legal essence is still undisclosed, since the studies are differentiated: carried out only from the standpoint of social, legal or philosophical aspects.

It is noted that one of the first steps in creating an effective counterterrorism system is to solve methodological problems, in particular issues related to the epistemological foundations of the anti-terrorist struggle. Three basic principles of scientific knowledge of terrorism were identified: historicism, political-religious and determinism, which allowed to reveal the nature of terrorism (origin and nature).

2.1. Філософія тероризму

Філософи звикли задавати питання у, здавалось би, найочевидніших ситуаціях. Що таке тероризм сьогодні? Після Манхеттена, Норд-Осту, Беслана та трагічними подіями в Україні питання постає як ніколи актуальним.

Перш за все очевидно, що з огляду на засоби та методи, терор є явищем, що піддається моральній оцінці, – він є аморальним та антигуманним, оскільки сприймає людину не як мету саму по собі, а як засіб досягнення інших цілей. Відтак незаперечним є встановлений концепт: «Тероризм у всіх його формах є трансполітичне дзеркало Зла» [18].

Тому, якщо встановлювати характер і природу у філософії терору, то її сконденсованою формулою є лише одне таке узагальнене визначення – це філософія антигуманізму, антилюдяності. Проте прямолінійне протиставлення цій філософії гуманізму, на жаль, не завжди може виявитись ефективним. Звернемось до Ж. Бодрійяра, який намагається усвідомити, чому цього недостатньо і де «не спрацьовує» західна філософія Світла і Людини.

«Ми наївно вважаємо, що прогрес Добра, збільшення його влади у всіх сферах (наука, техніка, демократія, права людини) супроводжується поразкою Зла. Здається, нікому не зрозуміло, що сила Добра і Зла зростає одночасно, і їх розвиток йде в одному й тому ж напрямі. Перемога одного не веде до зникнення іншого, а якраз навпаки. Метафізика розглядає Зло як акцидентію, але це аксіома, з якої випливають усі форми маніхейства – боротьба Добра проти Зла, ця аксіома ілюзорна... У глибині добро не може завдати удару Злу інакше, ніж переставши бути Добром, оскільки, засвоївши світову монополію влади, воно викликає пропорційний приплив насильства» [17].

Поряд з антигуманізмом очевидно складовою терористичної філософії могла б бути ідея смерті. Смерть, безумовно, відіграє в терорі ключову роль – причому не тільки смерть інших, а й смерть власна. Це було завжди – вчені доходять висновку, що багато терористів минулого просто мали психічні відхилення, і їхня участь у терористичній боротьбі пояснюється потягом до смерті; до цього можна додати й релігійні мотиви – християнство засуджує самогубство [168]. Відомою є ісламська ідея смерті шахіда як «найкоротшої дороги до раю».

Як аргумент, необхідно згадати світову і національну історії, які завжди супроводжувалися морем крові та горами трупів. Проте драматизм сьогоднішнього дня полягає в тому, що, по-перше, тепер людство живе в умовах зростання кількості держав, які володіють зброєю масового ураження, та, по-друге, нескладності заволодіння будь-яким видом зброї. По-третє, повна зневага «новоявленого лідера» норм міжнародного права, прагнення до встановлення світового панування. Вперше поставлені під питання безсмертність людського роду, право на самовизначення держав, право на

свободу. Гамлетівське питання - бути чи не бути? - постає тепер уже не в філософському, а в життєвому, практичному сенсі.

Наявність дуже різних у змістовному аспекті типів тероризму, його функцій і цілей ускладнює встановлення його загальної характеристики, формування уніфікованого загально визнаного поняття. Проте можна погодитися з тим, що насильство, як беззаперечна складова тероризму, є проявом самої структури буття. Вона являє собою специфічну форму відносин, здійснення якої пов'язане із «застосуванням сили», «нанесенням фізичної, духовної і матеріальної шкоди», «порушенням чийось інтересів і прав», «обмеженням свободи волі». Насильство або загроза його застосування примушує людей до поведінки, що не відповідає їхньому бажанню, перешкоджає «соматичній та духовній реалізації людських потенцій». Такі визначення даються багатьма дослідниками цього феномена.

У тероризмі як одному з видів насилля знаходить екстремальне вираження зіткнення і протиборство інтересів та цілей суб'єктів суспільних відносин - держав, класів, етносів.

Тероризм виступає в ролі «інструменту», до послуг якого вдаються для вирішення класових і етнічних антагонізмів, революційної зміни віджилих і встановлення нових політичних режимів та економічних укладів. Становлення нових способів виробництва відбувалося під дією не тільки об'єктивних економічних законів, але також за умов необхідності застосування насильства. К. Маркс зазначав, що процес капіталістичного накопичення не міг обійтися без насильницької експропріації, «перетворення землеробських феодальних общин в промислові... досягається не тільки так званім природним шляхом, а за допомогою примусових засобів» [65].

У силу своєї ролі і небезпечності розв'язання проблемних завдань, тероризм завжди знаходився в центрі громадської думки і практики людства. Він засуджувався і проклинався, ним лякали і погрожували, його оголошували абсолютним злом і «підступами Сатани», проголошували рушійним фактором суспільного прогресу, прославляли і зводили в культ [42]. Важко, мабуть, знайти іншу спеціальну категорію, навколо якої нашарувалося б стільки суперечливих суджень, в оцінці якої спостерігалася б настільки непримиренна відмінність думок.

Про потребу пильної уваги до проблем тероризму свідчить наявність теоретико-дослідницьких ідей, присвячених даному феномену, однак все ще не достатніх, щоб виробляти адекватні заходи щодо подолання цього зла. Починаючи з античної філософії і до наших днів, представники різних ідеологічних напрямів і філософських традицій займаються дослідженням природи і коренів тероризму, його ролі в історії. Інтерес до цієї проблеми, протягом усіх віків, не виключає того, що вона зберігає не тільки академічний, але і політичний характер, актуальну практичну значимість, але й поглиблює

їх щоразу із кожним наступним проявом терору, що тісно пов'язаний з класовими і національними відносинами, міжнародною політикою, безпосередньо зачіпають інтереси всіх соціумів, впливають на долю окремих держав і народів, усього людства. Звідси випливає і безкомпромісність позицій різних суспільних груп і політичних сил в цьому питанні, що адекватно відображає їхні інтереси та цілі.

На кожному етапі цивілізаційного розвитку проблема тероризму набуває своїх характерних рис й відмінностей. Зміна історичних умов тягне за собою зміну форм і методів вчинення терористичних актів, їх співвідношення, масштабності та наслідків. Відтак щоразу актуалізується і коригування концептуального підходу до оперативного реагування на новітні прояви зла на основі трактування цього явища, його оцінки і сприйняття у відповідності до постійно змінюваної життєвої реальності та наявного буття.

До основних причин, які провокують нові явища та тенденції в цій проблематиці, можна назвати глобальні зміни, пов'язані з науково-технічною революцією і геополітичними зрушеннями; посилення нерівності і протистояння між багатими, розвинутими державами і відсталими, все більше занепадаючими країнами, що представляють, до того ж, різні соціокультурні спільноти; зростання у зв'язку з цим проявів екстремізму та фундаменталізму. Міжнародна напруженість і конфліктність збільшилися внаслідок того, що сталося перетворення світу з двополярного в багатополарний, що призвело до порушення наявної рівноваги сил, посилення протистояння США і Росії та прагнення останньої до монопольного панування, чергового переділу світу, в який, на жаль, потрапила і Україна. Людство від «холодної війни» перейшло до не менш «холодного» з меркантилізованого світу, який здебільшого здатний лише на декларування «підтримки», «засудження» і т.д.

Доказом цього може служити статистика збільшення кількості терористичних актів та війн. За даними ООН, жертвами сирійського конфлікту, який продовжується уже більше двох років, стали не менше 93 тис. чоловік [199]. Розпочалася нова гонка озброєння, якісна модернізація з метою посилення руйнівної сили. Ядерною зброєю заволоділи Індія і Пакистан. Такі наміри присутні і у ряді інших держав, хоча і не приналежних офіційно до «Ядерного клубу». Двох світових війн у ХХ ст., зазначав Еріх Ремарк, можливо, виявиться недостатньо в якості уроку для людства. «Світ знову занурений в попелясто-сірий колір апокаліпсису. Ще не випарувався запах крові і не осів пил від руйнувань останньої війни, а в лабораторіях і заводах вже знову працюють на повних обертах, щоб зберегти мир за допомогою зброї, якою можна підірвати всю земну кулю» [45].

Оскільки тероризм являє собою екстремальну форму насильства, він найчастіше сприймається апріорі як негативне явище, абсолютно несумісне із загальноприйнятими нормами моралі. Висловлюючи критичне ставлення до

проявів такого роду насильства, американський політолог Ч. Найбург зауважує на тому, що: «Суспільство складається з конкуруючих соціумів і груп людей, що борються за отримання або збереження різних благ за допомогою широкого арсеналу засобів. У цій боротьбі застосовуються або мирні, або насильницькі методи, і, відповідно, життя суспільства визначається двома поняттями - миром або війною, насильством або ненасильством. Мирний стан означає, що конкурентна боротьба відбувається в рамках закону. І навпаки, коли відбувається порушення наявного порядку і зіткнення протидіючих сил досягають крайньої гостроти, ця боротьба виливається в насильницькі акції» [190].

Сформована аксіоматика з погляду на тероризм як виключно антисоціальне та позакультурне явище обумовлена зміщенням двох різних підходів - історико-теоретичного та морально-психологічного, що оперують переважно моральними категоріями. В останньому випадку виявляється неможливість встановлення каузально-детермінованого зв'язку між тероризмом та іншими проявами людської діяльності, певними типами громадської організації, встановлення кореляції їхньої еволюційної динаміки. Ігнорування принципу історизму та класовості об'єктивних законів суспільного розвитку приводить до того, що всі прояви тероризму сприймаються як однорідні. Тільки при аналізі тероризму в соціокультурному аспекті з'являється можливість розглядати його як трансісторичну форму соціального життя, загального модусу існування людства.

Історія являє собою арену протистояння діалектично взаємопов'язаних творчих і руйнівних сил. На історичний процес одночасно впливають конструктивні та деструктивні фактори. Цілком зрозуміло різне віднесення до актів тероризму суб'єктів міжлюдських відносин у залежності від того, по який бік «соціальної барикади» вони знаходяться. Але при цьому не можна не погодитися з висловленою Р. Ароном думкою, що «історія залишається щонайменше історією людей в міру того, як вона розгортається до теперішнього часу, коли вона визначається по суті боротьбою і насильством. І вона буде визначатися насильством до кінця передісторії» [7], тобто до того часу, поки не зникнуть антагонізми між людиною і людиною, людиною та природою.

Визначальним критерієм для встановлення справжньої значущості та ролі конкретного терористичного акту виступає не моральний, а сутнісний фактор, його цільове призначення. Все залежить від того, чи застосовується тероризм в будь-яких його проявах, як інструмент тиранії, насильницького захоплення влади, виконання вимог терористів і т.д., чи в окремих випадках навіть як засіб боротьби за демократію (повстання, партизанська війна тощо). На думку вчених, тероризм може відігравати до певної міри еволюційну роль, виступаючи об'єктивною необхідністю, коли його виправдання застосування

може сприяти поступальному руху суспільства, або спрямоване проти іноземних загарбників, на повалення антинародних режимів тощо. Так, Т. Джефферсон уважав, що бунт народу проти неугодних правителів є «хорошою справою і так само необхідний у політичному світі, як бурі в світі природному. Повстання дійсно виявляють порушення прав людини, які їх породили» [46].

Всі великі революції в історії, які супроводжувалися соціальним прогресом і поклали початок новому етапу цивілізації, змушені були застосовувати елементи тероризму у поваленні консервативних сил, які перешкоджали еволюційним планам. Паризька Комуна в ХІХ ст. і соціалістична революція в Росії в ХХ ст. - це дві події, які, на думку окремих політиків, змінили свідомість багатьох поколінь, виявилися для певних верств населення (під впливом сформованої ідеології (Росія) «рушійними» чинником прогресу.

Деякі вчені за певних умов розглядають тероризм як спосіб самозахисту і порятунку від агресивних насильницьких дій або як спосіб їх попередження. Так, для прикладу, в часи національно-визвольної війни терористичні акти служили інтересам не тільки окремих націй, а й зробили внесок у справу захисту та поширення вселюдських прав і свобод: під їх натиском зруйнованою була колоніальна система.

Проте, на думку інших, історична практика досить переконливо виявила неефективність і згубність терористичних дій як засобу революційної та національно-визвольної боротьби. К. Маркс, відносячи тероризм до проявів політичного волюнтаризму і авантюризму, характеризував його як «всесвітньо-історичну оману», якій піддані деякі борці за «благо людства». Ніякі посилення на якісь «благі цілі», заради яких відбуваються терористичні акти, не можуть служити їх оправданням. Вони неминуче пов'язані з порушенням норм законності та моралі, створюють загрозу свободі і безпеці людей, їх основному праву - праву на життя, що несумісне з принципами гуманізму. «Мета, для якої потрібні неблагородні засоби, не є благородною метою...» [65].

Аналіз повсюдно виявлених руйнівних тенденцій середини ХХ століття спонукав Е. Фромма до висновку, що «у більшості своїй вони не усвідомлюються як такі, а раціоналізуються у різноманітних формах. Мабуть, нема нічого на світі, що не використовувалось би як раціоналізація руйнації. Любов, обов'язок, совість, патріотизм – їх використовували і використовують для маскуванню руйнування себе самого й інших людей» [145].

На думку автора, не можна протиставляти один одному терористів, революціонерів і борців за незалежність країни. Це явища не однієї і тієї ж суті. Боротьба «за справедливість» є змістом усіх цих явищ, але прояв волі при цьому здійснюється до-розумним чи формально-розумним чином із приєднанням до цього корисливо-паразитичного управління, маніпулювання

цим процесом збоку. Не можна забувати і те, що насильство породжує насильство, воно завжди викликає ланцюгову реакцію, неминуче веде до відповідного насильства.

Тероризм являє собою перетворену, спотворену форму «благородного» змісту боротьби «за справедливість». Так, наприклад, серед терористів, що планомірно полювали за одним із найбільш демократичних російських царів – Олександром II, було багато морально гідних людей (О. Желябов, О. Михайлов, Н. Морозов, С. Перовська, В. Фігнер). Чому Кибальчич, який не терпів несправедливості з дитинства, завжди заступався за слабких, мав у своїй родині п'ять поколінь православних священників, у той же час свідомо присвятив себе виготовленню вибухівки, “пекельних машин”, знаючи, що в процесі терористичного акту обов'язково загинуть ні в чому невинні люди? Так само відбулося і при вибуху в Зимовому палаці, коли царя врятувало спізнання до обіду на дві хвилини, проте було на шматки розірвано кілька десятків охоронців – молодих хлопців з того самого народу, за який боролися народовольці. Кибальчич міг би бути великим ученим (у в'язниці в очікуванні страти він складав проекти повітроплавання на основі реактивних двигунів), якби його «боротьба за справедливість» була наповнена іншою суттю [125].

Тероризм, за своєю природою, являє собою негативне соціально-правове явище. Наслідки тероризму стають все більш кровопролитнішими та руйнівнішими – так, внаслідок терористичного акту 11 вересня 2001 року в США загинуло 2974 людей [130], в 2002 році в Москві внаслідок захоплення терористами приміщення кінотеатру загинуло 129 заручників та близько 700 постраждали в результаті використання газу [132]. На момент написання дисертації в Сирії триває протистояння, жертвами якого, станом на грудень 2014 року стало більше 100 тис. людей [40].

Як свідчить аналіз, небезпечними діяннями є не тільки безпосередні прояви тероризму, а й військова теорія, стратегія і тактика боротьби з ним, яка теж призводить до сумнівних наслідків. Про це свідчать як результати вторгнення США в Ірак, незважаючи на переконання громадськості у практичній безнаказаності цієї агресивної акції для самих США і їх союзників по НАТО, так і військова агресія в Югославії. Заявлялося, що інноваційні засоби озброєння дозволяють наносити «точкові удари» виключно по військових об'єктах, та їх застосування нібито не загрожувало населенню [44], проте всі подібні заяви виявилися міфом та були спростовані реаліями військової дійсності – жертв уникнути не вдалося. Отже, як тероризм завжди супроводжувався кров'ю, так, на жаль, і засоби боротьби з ним часто супроводжуються такими ж наслідками.

Окремо хотілося б розглянути тероризм як засіб політичного протистояння. Його відмінність від тероризму столітньої давності, що використовувався в основному російськими революціонерами, полягає

насамперед в його міжнародному характері, в глобальному охопленні всіх без винятку регіонів планети. Його об'єктами стають вже не тільки і не стільки окремі індивіди, але й держави, значні маси людей, громадські та урядові установи, транспортні та енергетичні системи. «Новим для сьогоднішнього тероризму, - пише американський філософ О. Демаріс, - є те, що терористи відкинули поняття невинних людей, вони проголосили право вбивати всіх, прагнуть тероризувати цілі народи» [178]. Отримав поширення і такий невідомий для «класичного» тероризму метод, як захоплення заручників з політичними цілями, що відчула на собі Україна.

Тероризм, як і будь-яке суспільне явище, має свої інструменти, мотивується політичними, ідеологічними, економічними, етнічними та релігійними чинниками. Він являє спотворену за суттю і спрямованістю рефлексію на стан пригніченості і бідності, в якому знаходиться значна частина населення деяких регіонів планети, певні верстви суспільства. Це їх мстива відповідь на допущення нерівності та несправедливості в розподілі матеріальних благ між класами та націями, на небажання багатьох ділитися з бідними. В. Денісов у своїй праці наводить твердження французького політолога К. Жульєна: «Тероризм не народжується з небуття. Він має причини, які рідко його виправдовують, але завжди пояснюють», вказуючи на те, що терористичне насильство як спалах масового невдоволення висвітлює дефекти суспільства [45]. Тим самим одне зло намагаються виправити іншим злом. В. Денісов, визнаючи, що тероризм відображає шалений опір східної цивілізації збройному натиску, що підкріплений руйнівним науково-технічним досягненням західної цивілізації і спрямований нібито проти хибної політики глобалізації, що проводиться в вузькоєгоїстичних національних і корпоративних інтересах, цитує англійського філософа Ч. Фрімена, який підкреслює, що «праведні цілі тотального терору» призводять до позбавлення життя мирних громадян, що не мають відношення до прийняття державних рішень і таких, які не несуть за них відповідальності [45].

Конкретні цілі, переслідувані при вчиненні терористичних актів, можуть істотно різнитися. Приводом для них можуть стати найнесподіваніші і важко передбачувані події. Наприклад, в усьому світі прокотилася хвиля протестних виступів, які супроводжувалися насильницькими діями, у зв'язку з публікацією в західній пресі карикатури на пророка Мухаммеда [64]. Цей факт свідчить про те, що навіть таке, здавалося б, малозначне з точки зору європейського менталітету явище здатне викликати настільки масову і гостру реакцію мусульман, стати детонатором не тільки «холодної», а й «гарячої» війни цивілізацій [45].

Тероризм носить історичний і транснаціональний характер, відрізняється специфічними проявами в різні епохи і в різних регіонах. Звідси впливає складність уніфікування філософського пізнання і визначення терористичної

діяльності, яка нерідко оцінюється за подвійним стандартами. Тому, очевидно, досі спостерігається таке абстраговане та термінологічно нечітке трактування самого поняття «тероризм», змішування різних форм його прояву.

Масову небезпеку для України і для всього світу в цілому становить державний тероризм, який набув у наш час значного поширення. Він знаходить своє вираження в діях, спрямованих на нанесення матеріальної та моральної шкоди державам, у неправомірному втручанні в їх внутрішні справи за допомогою використання для цього опозиційних елементів, які виступають проти законної влади, досягнення різними нелегальними способами переваги над іншими суб'єктами міжнародних відносин та повного ігнорування норм міжнародного права. Так, державний тероризм, що часто прикривається гаслами боротьби за демократію і дотримання цивільних прав, став основним методом агресивних зовнішньополітичних акцій США і РФ. До них можна віднести і прямі військові дії США в Югославії, Іраку та Сирії, анексію Криму в 2014 році, та події, які мають місце на сході України у 2014 році.

Не можна пояснювати тероризм виключно патологічними вадами психіки окремих індивідів, наявністю агресивних за своєю природою людей, в біологічному кодї яких закладений «ген агресії», і тим, що когось опановує «рефлекс непокори». Терористами не народжуються, ними стають у конкретних соціальних умовах, що впливають на свідомість і поведінку індивідів, які стали на шлях незаконних і аморальних дій, підкріплюваних помилковими теоретичними аргументами та політичними гаслами. Серед терористів, звичайно, чимало психічно неврівноважених і душевнохворих, деградованих людей, кількість яких зростає, що обумовлено зростанням стресових ситуацій і екстремальних явищ, які призводять до підвищеної психологічної навантаженості людей. Безперечно, тероризм є побічним продуктом індустріальної революції, безчинств, породжених руйнуванням старих моделей життя, переоцінкою цінностей, що дестабілізують значні суспільні верстви населення, породжують відчуття приниженості та безвиході і призводять до надзвичайних проявів екстремізму. Але робити на цій підставі будь-які узагальнюючі висновки щодо психічного стану всіх терористів є невиправданим.

Соціологічні дослідження показують, що соціальний склад терористичних організацій вкрай різномірний. «Почуття знедоленості, хвороблива реакція на несправедливість, ненависть до навколишньої дійсності, жадоба помсти і самоствердження, примітивність уявлень про свободу і рівність легко призводять до ідеї тотального заперечення, стимулюють прагнення до руйнівних дій. Ці прагнення можуть реалізуватися і в масових безчинствах, і в діях кримінального характеру, що обумовлюються як пафосом антикапіталістичної боротьби або навіть боротьби за соціалістичні ідеали» [26].

Необхідно пам'ятати, що одним із важливих чинників появи агресивної поведінки виступає процес її правової легітимізації, як інструменту політики. Несправедливість цього процесу та несправедливість самого «наси́льства зверху» часто призводять до правового нігілізму мас і своєрідної, не правової, в основному соціально-психологічної легітимізації в політичному середовищі наси́льства, спрямованого проти влади. Без такої підтримки з боку певних верств населення «наси́льства знизу» агресія як явище навряд чи змогла б коли-небудь досягти значних масштабів. Тому вирішення проблеми агресивності можливе лише після вирішення суперечностей між суспільством та індивідом, що є можливим у правовій державі шляхом всебічного розвитку конструктивного діалогу в громадянському суспільстві, без якого ускладнюється вироблення загально визнаних та ефективних варіантів вирішення конкретних соціальних проблем [116].

До певної міри, своєрідність тероризму у площині філософського осмислення категорії визначається саме тим, що в ньому тісно переплітається «романтичний» індивідуалізм та політичний авантюризм, спрямованість до вигаданих «вищих» ідеалів та аморально фанатична жорстокість, віра у власну обраність і безпринципність, збочена жертвність та патологія змішування реального і омріяного.

Так, проведений аналіз соціологічних даних В. Канціром, дозволяє стверджувати, що осмислення проблеми тероризму призводить до розуміння того факту, що в суспільній свідомості сформувалася ціла низка інтерпретаційних міфів про тероризм які можна уявити наступним чином:

Міф про біологічну зумовленість тероризму. Для якого характерне переконання в тому, що генетичні коріння тероризму приховані в біологічній природі людини, у природній інстинктивній силі агресивності, яка знаходить вихід у наси́льстві над беззахисними людьми.

Міф про тероризм як прояв патологічного стану психіки. Виходить з припущення про те, що терористи – психологічно хворі люди, а їх агресивно-загрозлива неадекватна поведінка – відображення серйозної душевної хвороби.

Міф про позаполітичний характер тероризму або, як варіант його кримінальної зумовленості. Беззаперечно, терористні акції повинні співвідноситись з кримінальними злочинами, а їх організатори, учасники та виконавці повинні нести за це відповідальність згідно законодавчих норм. Проте, зведення тероризму до криміналу нівелює і спрощує його смислове наповнення, ігнорує його соціально-політичну природу, заважаючи тим самим виробленню ефективних заходів антитерористичної боротьби.

Міф про національно-етнічну і релігійну детермінацію тероризму. Внаслідок чого, тероризм нерідко визначається за національною або релігійною приналежністю представників терористичних організацій.

Міф про міжнародний тероризм в контексті глобалізації. Так, поняття «міжнародний тероризм, в останні роки, все частіше вживається у занадто розширеному значенні, яке цілковито поглинає конкретні форми його прояву [59].

Беззаперечно, вирішення вказаних вище міфів про тероризм, в контексті філософії права, дозволить забезпечити знаходження універсального визначення терміну «тероризм», а також, дослідивши саму природу тероризму, створити ефективні способи та методи протидії тероризму.

Зокрема, необхідно зауважити, що тероризм є, безумовно, соціальне явище, обумовлене об'єктивними умовами суспільного буття. Відмова визнавати цю істину й ігнорувати існування реальних факторів заважає послідовній боротьбі з ним. Але, з іншого боку, ми не поділяємо уявлення про принципову непереборність цього зла, його абсолютну неминучість. Кардинально вирішити проблему терору треба – і ця точка зору переважає. Не можна не погодитися з думкою ряду вчених про можливість подолання цього небажаного явища, але лише якщо не підтримувати переконання в тому, що агресивність є непереборним біологічним інстинктом. У тероризму, безумовно, є соціальні координати. «Навіщо існує тероризм, якщо не для того, щоб бути різновидом насильницького визволення від напруги в соціальному полі?» – задає питання Ж. Бодрійяр [17]. Проте очевидно, що сьогодні на першому плані напруга не стільки в локальному, внутрідержавному, скільки в міжнародному соціальному полі. Порив відчаю «низів, які не хочуть» спрямовується сьогодні не стільки проти власних олігархів (з ними впорається і влада), скільки проти так званих «країн золотого мільярду». Ненависть терористичних груп до Сполучених Штатів та Заходу значною мірою проростає на ґрунті впевненості у несправедливості розподілу світових матеріальних ресурсів. Ніхто при цьому не бере до уваги історичний процес формування розподілу, а якщо й бере, то тільки в контексті такої ж упевненості в суцільній несправедливості колоніалізму та первісного накопичення капіталу [168].

Усвідомлення цієї проблеми породжує досить песимістичні прогнози стосовно перспектив подолання тероризму та й взагалі звільнення людства від насильства як такого. Адже він породжується нерівністю, яка переходить усі мислимі межі, а в основі терору знаходиться приниження, яке стає його головним енергетичним носієм. Тому доти, доки світ є несправедливим, доки буде існувати нерівність, що ображає людську гідність, тероризм буде існувати, а, отже, – буде завжди. Будь-яке насильство – це продукування чергового приниження, а це означає, що будь-яка боротьба з терором буде породжувати подальший терор та складності його подолання [168].

Таким чином, розглянуті ідеї та мотиви тероризму дають можливість побачити безперспективність розв'язання проблеми при її зовнішній простоті. У

сучасному світі, майбутнє якого залежить від цивілізованого вирішення соціально-політичних, етнічних та релігійних конфліктів, вивчення, зокрема, філософії тероризму, може допомогти зрозуміти, і відповідно демонтувати вище зазначений «ланцюг» небезпек, а, значить, і викоринити тероризм як явище.

2.2. Онтологічна сутність міжнародного тероризму

Як зазначав К. Жоль: «Осягнути приховану і деколи абсолютно несподівану суть можна лише тоді, коли усвідомлюєш, що ти живеш не в плоскому і статичному світі, а в мінливому світі багатьох вимірювань, включаючи недовгий час свого життя і грандіозний час історії, яка небачено присутня у мові людини, в її здатності бачити і оцінювати навколишній світ і саму себе у ньому» [52]. Це свідчить про те, що питання про онтологічні підстави тероризму ніколи не буває повністю вичерпаним, оскільки тероризм видозмінюється в залежності від історичних, соціальних, економічних і навіть технічних умов. Насильство і страх виявляються як його онтологічні підстави, як характерні та відмінні риси, які в той же час мають особливості, властиві сучасному тероризму, породжені глобалізацією, цивілізаційним протистоянням, конфесійною нетерпимістю та економічним розшаруванням.

У широкому змістовному значенні онтологія являє собою вчення про буття, розділ філософії, в якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого. Проте якщо його розглянути у більш вузькому значенні, то можна стверджувати, що онтологія являє собою складне, змістовне та багатогранне значення. Воно становить основи, витoki, першоначала всього наявного, найзагальніші принципи буття світу, людини і суспільства. Філософія використала термін «бути», «буття» для визначення не просто існування, а того, що гарантує існування [42]. По відношенню до феномена «тероризм» використання онтології в контексті даного дослідження дозволить всебічно заглибитися у природу цього негативу і розкрити його сутність.

В. Воронкова зазначає, що на сьогоднішній день у сучасному світі спостерігається збільшення кількості терористичних актів, ускладнення глибинних суперечностей, виникнення все більш відкритого релігійного та політичного протистояння. Коли суспільна свідомість під впливом кардинальних перетворень, об'єктивна реальність стає нездатною раціонально, на старій теоретичній основі пояснити все те, що відбувається, тоді виникає потреба у розробці нової парадигми метафізичних вимірів буття [29].

Існує безліч концепцій і підходів при дослідженні тероризму і суб'єктів терористичної діяльності. Незважаючи на широкий спектр думок, в якості

основних можна виділити чотири теорії. Перша теорія характеризує тероризм як політичне явище, в основі якого лежать конкретні цілі в рамках взаємодії суб'єктів політичної діяльності. Відповідно до психологічної концепції (друга теорія) досліджуються особистісні цілі і мотиви терористів, виділяються і розглядаються їх соціальні типи. Третя теорія пояснює тероризм, виходячи з конфлікту цивілізацій. Згідно з даною концепцією, саме в межах наявного розриву між Заходом та Сходом тероризм набув статусу міжнародного. Нарешті, в соціальній концепції (четверта теорія) тероризм досліджується як феномен, породжуваний гострими соціальними конфліктами, в основу яких часто покладено поділ суспільства на «своїх» і «чужих». Терористи в даному випадку являють собою групу осіб, які протистоять сучасній глобалізації і модернізації суспільства.

Детальний аналіз зазначених підходів може пролити світло на способи протистояння небезпечним протиправним діям.

Згідно з першою концепцією, найважливішою складовою специфіки тероризму є його політичний мотив. Як зазначає І. Карпець, вже в період свого зародження поняття тероризму мало яскраво виражений політичний відтінок, а сучасний тероризм перетворився з кримінального злочину на політичний феномен [67].

Багато дослідників вважає цей мотив визначальним при відокремленні тероризму від інших видів кримінальних злочинів. При цьому такі аналітики часто вказують на обов'язковий зв'язок тероризму із соціальними феноменами взагалі. Так, В. Антипенко вбачає в ньому тероризм як «стан насильницького протиборства, що поряд із нанесенням шкоди національним інтересам, зазіхає на будь-які аспекти міжнародних відносин і ґрунтується на конфлікті політичних, економічних, етнотериторіальних і релігійних інтересів держав, народів, націй, соціальних груп і рухів, за умови використання хоча б однією із сторін терористичних актів як засобу впливу на супротивника для досягнення політичних цілей» [4].

Коріння зла у суспільному бутті приховане у невід'ємних процесах. Насильство та політика – це тісно взаємопов'язані явища. Насильство було і продовжує залишатися невід'ємним інструментом влади при вирішенні нею суспільних проблем. Прагнення владних суб'єктів подолати ті або інші конфлікти конструктивними, ненасильницькими методами далеко не завжди виявляється таким, що його можна реалізувати. Але, з іншого боку, політична система, що веде боротьбу тільки шляхом застосування насильницьких методів, часто виглядає ще більшим тираном, ніж її «кривдник». І тут Г. Гегель виводить нас на рівень резюмування таким чином: «оскільки воля – це ідея, і вона дійсно вільна лише завдяки буттю, а буття, в яке вона себе вмістила, – це буття свободи, то насильство або примус безпосередньо руйнують самі себе у своєму понятті як вияв волі, який усуває вияв або буття

волі. Тому насильство чи примус в абстрактному плані є неправомірними» - зазначає Г. Гегель [33].

Немає потреби доводити те, що будь-яка сучасна держава більш чи менш широко використовує аналогічні методи у своїй політичній боротьбі. Список т. зв. «спеціальних операцій», здійснених будь-якою державою, може бути довгим. Убивства і диверсії стали постійним елементом зовнішньої та внутрішньої політики деяких сучасних держав [122].

У разі використання терору для політичних цілей основними об'єктами терористичних дій виступають великі маси завідомо беззахисних людей. І чим жорстокіша і кривавіша буде терористична акція, тим краще для терористів. Це означає, що тим швидше влада, політичні сили чи населення будуть робити те, що від них вимагається. У цьому відношенні лікарні, пологові будинки, дитячі садки, школи, житлові будинки - ідеальні об'єкти для політичних терористів. Тобто, при політичному терорі основним об'єктом впливу є не самі люди, а політична ситуація, яку за допомогою терору щодо мирних жителів намагаються змінити в потрібному для терористів напрямі.

Що стосується особистісних цілей та мотивів терористів (друга теорія), то вони бувають абсолютно різними. Так, на думку І. Лебедева, мотиви злочинної поведінки пов'язані зі світоглядом особи терориста, інтересами, соціальними орієнтаціями, уміннями, навиками, звичками [77]. При цьому він зауважує на стереотипах поведінки, установки тощо. На його думку, все це безпосередньо стосується мотивації злочинної поведінки і особи терориста. Професор Ю. Антонян зазначає, що мотивація тероризму має складний, багаторівневий, неоднозначний характер; самі мотиви необхідно розрізняти залежно від особи і видової приналежності конкретного терористичного акту [6].

Насильство, змістом і метою якого є його наслідки у формі залякування інших людей, які не є безпосередніми жертвами цього насильства, має складну мотивацію, що пов'язано, перш за все, зі складною структурою терористичної діяльності.

Думки колективу авторів навчального посібника «Тероризм: теоретико-прикладні аспекти» ґрунтуються на тому, що «Терорист у момент вчинення терористичного акту видається собі мужнім, благородним, жорстоким, безкомпромісним борцем за «справедливість». Так, «політичному терористу» здається, що в ім'я досягнення справедливості, в його розумінні, можуть і повинні приноситися в жертву життя інших людей. «Економічний» терорист переконаний, що дії його конкурента несправедливі і вимагають «крайніх заходів». «Психологічному терористові» здається, що суспільство не дозволило реалізувати закладені у ньому можливості і він може «піти в небуття» невідомим, а здійснюючи терористичний акт, він не лише реалізує можливості влади над людьми, а й прославиться на віки своїм мужнім

вчинком» [129]. Переконливістю цих тверджень позначається і логічний висновок про особу того, хто реалізує свої негідні наміри.

Найважливішим питанням для об'єктивного розуміння особистості терориста стає те, заради чого і для чого терорист займається терором – його внутрішня мотивація. Як уважають автори, «В який би одяг не одягалися терористи, яку б мету не переслідували (політичну – захоплення влади, зміна суспільного устрою; моральну – досягнення «справедливості», яка не завжди правильно (хибно, неадекватно) ними розуміється; економічну – убивство конкурентів; релігійну – відстоювання чистоти віри; психологічну – стати відомим, прославитися, залишити слід в історії тощо) – за усім цим стоять намагання відчутти владу над людьми» [129].

Проникнення у суть злочинних намагань формується на таких трьох основних мотивах терористичної діяльності. Перший – культурологічний: за логікою терористів, суспільство необхідно час від часу «збуджувати», найкраще шляхом кровопролиття. Другий – раціональний, коли терор трактується як ефективний інструмент політичної діяльності. Третій – ідеологічний, який передбачає, що терор є зброєю регуляції соціальних процесів. Однак теорія і практика тероризму кардинально різняться між собою. Теоретично тероризм «зрівнює» людей і групи, а в соціальній практиці протиставляє їх один одному, вибудовуючи між ними стіну страху [189].

З огляду на це, терор можна розглядати як особливий вид діяльності, основною об'єктивною метою якого є залякування інших людей. Наявність такої мети не заперечує існування інших різноманітних суб'єктивних цілей, якими керуються окремі терористи. Однак саме чужий страх, як мета, керує їхніми діями і надає сенс усьому існуванню.

Переходячи до розгляду третьої теорії, необхідно зазначити, що на сьогодні, завдяки високому рівню економічного розвитку, стає можливим позиціонування західного типу культури як домінуючої. У зв'язку з цим, а також факту неминучої взаємодії з боку представників іншої цивілізації, у світовому масштабі формується субкультурне співтовариство, здатне зберегти власні цінності, традиції, індивідуальність та культурну ідентичність, що в свою чергу стає основною причиною наявного розриву між східним світом і країнами Заходу. Тероризм у даному контексті виступає одним з багатьох наслідків, причина яких приховується в переході від однієї соціальної та культурної ситуації - ізоляції та закритого суспільства до іншої - глобалізації суспільства і загальносвітового простору.

Деякі світоглядні уявлення і навіть принципи, що в наш час стали реальністю життя Заходу, сутнісно конфліктують із відповідними принципами східної світоглядної парадигми. До того ж зазначені сумнівні моральні явища на Заході розвиваються, спираючись на принципи свободи людини та демократії. Протест східної світоглядної парадигми проти неприродних явищ

абсолютно зрозумілий, він має сенс і право на існування. Адже якщо мені щось не подобається, то я маю право висловити своє невдоволення чи протест, це теж принцип демократії. З іншого боку, при прискіпливому аналізі східної світоглядної парадигми з позицій загальнолюдських цінностей прихильники західної парадигми знаходять те, що суперечить не тільки здоровому глузду людини, вихованої в дусі свободи, а й природному праву людини [15].

Зрозуміло, що конфлікт, як взаємне невизнання ідентичності один одного, між народами Сходу і Заходу має нерасовий характер, але по суті він існує, і проілюструємо це думкою відомого світовій спільноті письменника з Туреччини Орхана Памук, який стверджує: «...якщо ти людина незахідна, до тебе завжди ставляться як до екзотичної тварини: такий собі повний фрукт – щось середнє між апельсином і персиком» [95]. Інша світоглядна спрямованість, інша культурна традиція, інше світосприйняття, якщо вони не порушують загальнолюдські норми суспільного співжиття, не повинні стояти на перешкоді визнання загальнолюдської ідентичності. Допоки людство не стане духовно й світоглядно єдиним, незалежно від рівня розвитку, конфлікт, що живить тероризм, існуватиме, ймовірно йтиме боротьба з тероризмом, а перемога над ним віддалятиметься все далі й далі.

Необхідно відзначити, що сам по собі такий розрив не здатний привести до формування та поширення тероризму. Оскільки одна з онтологічних складових тероризму – насильство, без нього реалізація терористичної діяльності стає неможливою. Насильство - поширений і дієвий спосіб впливу на владу, ресурси, власне «Я». Доктрина насильства здатна формувати терористичну самосвідомість вже на ранній стадії соціалізації індивіда, ціннісні орієнтири якого спотворюються під впливом почуття несправедливості, психологічної напруги, постійного стресу і страху. У цьому випадку релігійні та ідеологічні розбіжності, бідність, напруги модернізації, слабкість влади, відсутність довіри, глибокі розбіжності серед еліт постають лише додатковим каталізатором, що спонукає до терористичних дій (четверта теорія). Зруйнувавши внутрішній світ індивіда, насильство спрямовується на зовнішній. Подібне зовнішнє соціальне діяння суб'єкти тероризму спрямовують у бік ворога, образ якого найбільш повно відображає поняття чужого, іншого. Власне «Я» прагне в даному випадку знищення будь-якого чужого для нього індивіда. Так, для прикладу, ісламські терористи ділять світ на дві частини без середини: свої і невірні (сюди ж входять і мусульмани, які лояльно ставляться до заходу) - «друг-ворог».

Проте у методологічному плані для створення об'єктивної характеристики складного явища варто зважати і на те, що тероризм є наслідком не лише соціально-економічних, релігійних чи політичних проблем. Часто тероризм являє собою спробу подолання духовної стагнації суспільства. Про це яскраво свідчить феномен західнонімецької «Фракції Червоної Армії».

Ідеологія РАФ передусім була заснована на ненависті до державного апарату ФРН, як вони його називали до «системи». З її точки зору, після закінчення війни Німеччина нічого не виграла: навпаки після 1945 року становище німецького народу швидше погіршилося, тому що американська окупаційна влада заволоділа Західною Німеччиною в якості колонії [143].

Проте залишається нерозкритим питання: як у країні демократичних свобод могла з'явитися РАФ? Що могло змусити людей із цілком благополучними біографіями у цілком благополучній країні взятися за зброю, щоб розпочати явно приречену на поразку боротьбу?

Приклад – Ульріке Майнгоф. Дочка заможних, доброзвичайних батьків, випускниця філософського факультету Марбурзького університету. Деякий час її називають «найблискучішою журналісткою Західної Німеччини». Громадське визнання. Професійний авторитет. Добробут. Творча самореалізація. Респектабельні салони. І раптом - РАФ: життя поза законом, щоденний ризик, кров, смерть. Більше, ніж дивний поворот долі. Але її доля - це типовий приклад долі значної частини терористів світу [143].

Незважаючи на всі умови для «хорошого життя», не існує того, заради чого варто було б жити. Тероризм же, на її думку, дозволив Ульріке розкрити духовний сенс життя.

Згаданий вище розрив між Східним світом і країнами Заходу задає спрямованість терористичного насильства. Тут доречно згадати представників ісламського міжнародного тероризму, ідеологічні установки і світоглядні доктрини яких досить чітко визначають образ ворога і форми боротьби з ним.

Перебудова духовно-ціннісної системи членів ісламських терористичних груп призводить до того, що вони виконують всі накази та йдуть на смерть цілком добровільно і навіть радісно [169]. Настанови ісламу перестають бути для них зовнішнім чинником, перетворюючись на внутрішні, і багато ісламських терористів дотримуються їх цілком переконливо і щиро, не тому, що вони повинні, а тому, що вони хочуть виявити свою жертвність. Характерним побічним ефектом всього цього є почуття «моральної вищості» не лише над ворогом, але її над усіма іншими людьми.

Ще одна об'єктивна характеристика не може не бути зауважена: не кожне насильство є породженням тероризму, але будь-який прояв терористичної діяльності однозначно пов'язаний із застосуванням насильства.

Відмінною рисою насильства при здійсненні терористичних дій виступають його явний і латентний елементи. Явний елемент насильства пов'язаний і звичинням терористичних актів безпосередньо. Латентний елемент насильства спрямований на створення в суспільстві атмосфери страху і почуття приреченості, що сприяє основній меті суб'єктів терористичної діяльності – маніпуляції свідомістю соціуму.

Терористичну діяльність можна визначити як соціальний феномен, метою якого є маніпуляція соціальними суб'єктами в локальній або глобальній ситуації за допомогою створення і нагнітання атмосфери страху шляхом використання насильства або загрози насильства. Онтологічною підставою тероризму є насильство фізичне і психологічне. Особливістю насильства, викликаного тероризмом, є беззастережне ігнорування всіх соціальних, етичних, культурних та інших норм поведінки з боку терористів, безмірне, часто фанатичне бажання шляхом насильницьких маніпуляцій домогтися якоїсь мети.

На сучасному етапі найбільшу гостроту має питання про латентний елемент насильства в терористичних діях. Латентний елемент насильства пов'язаний з тим, що терористичний акт запускає механізм, що змушує людей робити так, як це планують терористи, створює в суспільстві атмосферу страху і почуття приреченості. Т. Гоббсу вдалося визначити якнайточніше такі наслідки насильства: ... найгірше, є вічний страх і постійна небезпека насильницької смерті та життя людини, яка є самотнім, бідним, безпросвітно обмеженим і короточасним [35].

Страх являє собою тяжкий, болісний душевний стан, який викликаний внаслідок загрози життю людини і почуттям власного безсилля перед даною небезпекою. Страх може бути викликаний зовнішніми обставинами, які являють загрозу для життя, що створює цілком конкретний страх; інший вид страху - метафізичний страх, предмет якого не може бути явно визначений. Страх може бути суб'єктивно-особистісним, тобто викликаний конкретною ситуацією, переживаннями, або соціальний, викликаний ситуацією в суспільстві або нагнітанням атмосфери масової загрози. Насильницька форма дії з боку терористичної організації щодо світової спільноти зумовлена, з одного боку, страхом перед зовнішнім впливом інших, з іншого - бажанням керувати цими іншими.

Для міжнародного тероризму характерно, що здійснення акції замаху, нападу, знищення не вичерпує сенсу терористичної діяльності. Їхнє основне призначення не просто у вчиненні масових убивств, усуненні окремих осіб, нанесенні матеріального збитку і т. д., а в досягненні соціального резонансу, в залякуванні суспільства та влади. Це стало проявом латентного тероризму, носії якого діють зухвало, використовуючи для масованого залякування широких верств населення ЗМІ, в тому числі Інтернет, що у свою чергу формує в суспільній свідомості знак небезпеки вкладений, у поняття «тероризм».

На рівні свідомісного і підсвідомісного сприйняття суб'єкти права не можуть залишатися байдужими до загрози загибелі і піддаються потужному стресу - залякуванню. Цей «ефект» також відбувається «на користь» терористів, оскільки страх діє у якості примусу на населення, чинить тиск,

змушує уряд до потрібного організаторам терористичних актів результату впливу. У цьому випадку населення мимоволі також стає союзником терористів: з'являється так званий «стокгольмський синдром», коли жертви стають співучасниками злочину.

Терор, перетворений у потужну зброю впливу інформаційним середовищем соціуму, наповнюється не тільки «раціональними» складовими, але й механізмами інтуїтивного осягнення інформації, різноманітними образними пресингами на свідомість. Це означає, що інформаційне наповнення, комунікативний дискурс проникають у весь спектр соціальних відносин, і проектують, з якою ймовірністю в суспільстві можуть бути реалізовані ті чи інші соціальні дії, як вони пов'язані між собою, яким чином вони можуть бути адекватно проінтерпретовані іншими суб'єктами соціальних відносин.

Завдяки сучасним засобам комунікації розвинена знакова система тероризму стала тотожною знаку насильства, створеного на підставі сформованого відповідного світогляду, із встановленою системою взаємодії і визначеним сенсом. Однак якщо боротьбі з тероризмом на інформаційному рівні сьогодні ще приділяється підвищена увага, то насильство як невід'ємна комунікативна складова майже всіх провідних приватних телеканалів, радіо, газет та Інтернету утверджується як потреба, як кон'юнктурна складова. В цьому процесі відсутні будь-які стримувальні чинники. Усвідомити такий згубний вплив вдається не всім. Критична маса оцінювання зловісного напряму, в якому формується масова свідомість, підвладна не всім. Прагнення владних структур маніпулювати соціумом шляхом формування середньостатистичної людини-натовпу, владослухняної, неактивної, з одного боку, заляканої явними і уявними загрозами, а з іншого - прагнення заробляти гроші на кон'юнктурі, дещо схоже з прагненням терористів впливати на психологію чужого суспільства, яке не спроможне подолати свої ж вади, підпорядкувати його собі. Коли сцени насильства і крові на телебаченні, в Інтернеті, бойовиках і фільмах жахів сприймаються як буденна складова людського життя, стає цілком можливим прояв деструктивного потенціалу як індивіда, зокрема, так і суспільства в цілому. Німецький дослідник тероризму М. Штайгер у своїй статті «Картини терору в кіно Голлівуду» відзначає, що в сценаріях американських фільмів сотні разів розігрувалися видумані сюжети масштабних терористичних актів [195]. Тонка межа між творчими проектами - вигадками та реальністю, внаслідок масштабних терористичних акцій на сьогоднішній день, на жаль, практично стерта і стає реальністю, реалізованою злочинними намірами.

Безперервне зростання терористичної активності в усьому світі дозволяє припустити, що феномен насильства сьогодні вийшов із-під контролю, перейшов на новий безконтрольний рівень свого розвитку. Тероризм існував у

всі історичні епохи, але кожній з них притаманною була своя особлива, специфічна модифікація насильства. За будь-яких часів люди шукали способів боротьби з властивим тій або іншій епосі тероризмом. Цей складний пошук не був особливо результативним, він триває і сьогодні. Оскільки ж останніми десятиліттями виник абсолютно небувалий і за масштабом, і за формами прояву тип тероризму, то проти нього, на превеликий жаль, як доводиться спостерігати, поки що не вироблено достатньо ефективних методів боротьби.

Багато в чому проблема подолання тероризму полягає також і в складності його розуміння: у складності проникнення у суть цього деструктивного феномена, розкриття причин його виникнення, дослідження його зв'язків і відносин з такими явищами та поняттями, як справедливість, демократія, свобода, політика, і, звичайно – насильство.

Онтологічні підстави тому й виправдані в аналізі, що лежать в основі фундаменту аналітики, і без них явище втрачає свою сутність. Тероризм викликаний насильством, а воно у свою чергу, на жаль, нерозривно пов'язане з життєдіяльністю людського суспільства. Однак є реальна можливість значно зменшити пропаганду насилля [118]. Вихід із ситуації, що склалася, на нашу думку, настільки ж простий та очевидний, наскільки складний в реалізації. Його суть полягає в пропаганді не насильства, сприйнятті не своєї культури не як чужої, а як іншої - самобутньої, яка варта уваги та поваги. Пробудження в суспільстві інтересу до творіння, творчості, пізнання і взаємоповаги - ось ті загальнолюдські істини, які повинні бути реалізовані в суспільній свідомості за допомогою сучасних ЗМІ, Інтернету і т. д. Зламати психологію тероризму, засновану на насиллі як на єдино вірному способі досягнення мети, можливо через альтернативу у вигляді не- насильства, добра, сповідування законів природного права.

2.3. Загальна характеристика гносеологічних елементів міжнародного тероризму

Терор протягом останніх років набуває все більшого поширення та застосування, перетворюючись на жорстоку та цілеспрямовану форму насильства, яка спрямована на досягнення політичних цілей. Враховуючи політичну ситуацію у світі, яка склалася на сьогоднішній день, постає питання про ефективну протидію проявам тероризму. Щоб знайти належну відповідь на це питання, необхідно насамперед зосередити увагу на суті і причині тероризму, що до певної міри дозволяють зробити теоретичні засади гносеології права.

Гносеологія (греч. *gnosis* – знання, *logos* – учение) – розділ філософії, який вивчає взаємовідносини суб'єкта і об'єкта в процесі пізнавальної

діяльності; аналізує відношення знань до дійсності, форми і методи їх пізнання, їх ефективність та застосування; визначає межі та можливості пізнавальних якостей людини, критерії істинності знань; аналізує різні гносеологічні концепції з точки зору вище перерахованих проблем [105].

I. Надольний розглядає гносеологію як розділ філософії, що вивчає природу пізнання, закономірності пізнавальної діяльності людини, її пізнавальні можливості та здібності; передумови, засоби та форми пізнання, а також відношення знання до дійсності, закони його функціонування та умови й критерії його істинності та достовірності [91].

Як зазначає А. Цофнас, гносеолога цікавить не стільки природа Буття, скільки спосіб обґрунтування наших уявлень про природу Буття, не стільки Людина, скільки те, яким чином Людина отримує свої знання і якими здібностями сприймає світ [153]. Тобто центральним питанням гносеології є проблема істини як результату адекватного відображення у свідомості суб'єкта пізнавальної діяльності сутнісних властивостей об'єкта дослідницького інтересу.

Ключовим словом для розуміння гносеології є саме пізнання, оскільки саме воно виступає предметом її дослідження.

Незважаючи на відносну самостійність свого предмета, гносеологія завжди нерозривно пов'язана з онтологією. Більше того, вчення про буття, як якась цілісна система, було б незавершеним, незакінченим, якби не передбачало в якості своєї основи цілого комплексу певних принципів пізнання, методів пізнавальної діяльності, конкретних підходів до визначення природи пізнавального процесу.

В. Нерсисянц визначає предметну сферу правової гносеології як «теоретичні проблеми пізнання права як специфічного соціального об'єкту. Основним завданням правової гносеології є вивчення умов достовірного пізнання права, досягнення істинного знання про право і правові явища» [92].

Що стосується гносеології тероризму, то, незважаючи на значну кількість праць із даної проблематики, процес пізнання даного явища незавершений. Наявні дослідження, на жаль, хибують поверхневим аналізом, без глибокого проникнення у процеси пізнання змісту причин і підстав терору і тероризму, а проводиться лише з позиції соціального, юридичного або філософського їх змісту.

Без сумніву, дані науки в процесі дослідження тероризму важливі та необхідні, проте без їх комплексного використання, не можливо охопити всю філософську-правову пізнавальну роль: сутність тероризму, створення завершене сучасне загальне теоретичне уявлення про цей феномен.

Зокрема, більшість досліджень, особливо у сфері протидії тероризму, носять суто описовий характер, залишаються осторонь від виявлення дійсно важливих об'єктивних закономірностей і тому не можуть дати

правоохоронним органам ефективного інструменту боротьби із тероризмом. На нашу думку, такий стан обумовлений передусім наявністю невирішених методологічних проблем, в тому числі і питань/, пов'язаних з гносеологічними основами антитерористичної боротьби. Якість та ефективність конкретних наукових розробок безпосередньо пов'язані з тим, наскільки глибоко розуміє дослідник, що саме і з яких позицій треба вивчити, з якою метою і якістю заглиблення у знання необхідно отримати: наскільки істинне дане знання, в чому його сутність, специфіка і відмінність від інших суміжних галузей.

Так, для прикладу, В. Антипенко зробив спробу конструктивного виходу за межі однієї правової галузі щодо пізнання сутності тероризму як «глобального терористичного конфлікту». Свій умовивід учений одержує через розмежування поняття «тероризм» і принципово відмінного у його трактуванні поняття «терористичний акт». Слушним для заглиблення у семантику цих категорій стають міркування про терористичний акт як про необхідну, але ж недостатню умову тероризму. Сутність пізнання тероризму сягає його соціальної природи, а щодо терористичного акту, то це, з позицій дослідника, «асиметричний інструмент боротьби; злочинна дія, сутність якої полягає у цілеспрямованому спричиненні загибелі невинних людей для створення умов впливу на протилежну сторону, тобто для досягнення цілей терористичної боротьби» [5].

На думку В. Антипенка, враховуючи таку складну модель тероризму, його світове розповсюдження, завданням кримінології є пізнання злочинного механізму цього соціального явища і вказівка на оптимальний антитерористичний міжнародно-правовий інструментарій, здатний охопити своїм регулюючим впливом всі компоненти, що утворюють цю конструкцію. На нашу думку, це дає підстави визнати необхідність глибокого дослідження гносеології тероризму. На думку автора, гносеологія, являючи собою сукупність теорій пізнання предмета дослідження, дозволяє нам будувати власні теорії тероризму. Розуміння тероризму, що об'єктивується у його загальній теорії, закладає спеціально-наукові підвалини для побудови окремих теорій всіх його форм (тобто, в праві, кримінології, філософії, психології і т.д.) [5].

Отже, можна стверджувати, що пізнання тероризму в цілому повинно проводитися на основі принципів і методів правової гносеології. Основи пізнання даного філософського напряму являють собою фундаментальні наукові положення, які визначають процес пізнання, спосіб досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження, його результат і практичну значимість.

Наукове пізнання тероризму з філософсько-правової точки зору можливе за умов дослідження його складових частин – об'єкта, предмета, суб'єкта, всіх видів та зовнішніх форм проявів; умов виникнення, існування і функціонування, а також методів його здійснення в суспільстві.

Таким чином, для дослідження тероризму як філософсько-правового явища з точки зору гносеології, автор вважає за необхідне визначитися в основних принципах його пізнання для глибокого проникнення у характер і природу злочинних діянь терористів.

У результаті дослідження робимо висновки про доречність визнання трьох основних принципів наукового пізнання тероризму:

1. Принцип історизму, через посередництво якого відбувається аналіз засад тероризму з точки зору його історичного виникнення та становлення, а також через призму історичних намірів його розвитку;

2. Політично-релігійний принцип, у контексті якого аналіз тероризму здійснюється з позицій впливу політичних та релігійних факторів на його виникнення та становлення, внутрішньодержавні та міждержавні відносини, які складаються внаслідок впливу цих явищ;

3. Принцип детермінізму, який досліджує взаємозв'язки та взаємообумовленість злочинного наміру та причини і їхній зв'язок із наслідками.

Основна особливість даних принципів пізнання полягає в тому, що вони, відображаючи та характеризуючи феномен «тероризму» в цілому, одночасно відтворюють певні обмеження процесу його філософсько-правового пізнання. Дані обмеження виявляються, по-перше, у пізнанні щоразу трансформованого в нових умовах об'єкта та предмета дослідження, по-друге, вони визначаються метою та завданнями конкретного принципу пізнання тероризму.

У результаті гносеологічного дослідження, з допомогою використання даних принципів стає можливим дослідити ознаки тероризму, повністю розкривши його природу (походження та сутність), якими, зокрема є: розуміння історичного процесу формування тероризму та форм його розвитку; розуміння проблеми існування держав в сучасному історичному процесі, розуміння терористичної діяльності, її виникнення та відтворення; поняття основного протиріччя тероризму, включаючи його сутність та джерела розвитку.

Для теоретичного пізнання тероризму як специфічного філософсько-правового явища, ми наголошуємо, що перш за все необхідно звернутися до його історичного принципу як одного з найважливіших методів наукового пізнання дійсності, який передбачає осмислення об'єктів і явищ дійсності в їх історичному розвитку, у зв'язку із закономірними конкретними умовами їх існування в суспільному житті.

Наукове розуміння історичного принципу пізнання тероризму передбачає осмислення всіх суспільних відносин, у процесі розвитку яких існує і розвивається тероризм. Саме суспільне життя в його історичному розвитку виступає процесом і продуктом взаємодії історичних спільнот (людей, державних організацій, держав – у тому числі терору в них), які

знаходяться й існують в системі конкретно-історичних суспільних відносин з їх інтересами та протиріччями як на внутрішньодержавному, так і на міждержавному рівнях. Тому наукове розуміння цих інтересів та суперечностей є однією із найважливіших філософсько-правових основ дослідження тероризму.

Держава, виступаючи в соціумі як макросоціальна структура, має свої державні інтереси в різних сферах суспільного життя – в економіці, політиці, релігії і т.д. Характер державної влади в даних конкретно-історичних умовах визначається необхідністю держави в її подальшому історичному розвитку із використанням подекуди і засобів, що співвідносяться із такими, які належать до терористичного характеру. Звідси випливає, що розуміння державного інтересу має ознаки філософсько-правової оцінки тероризму.

Іншим принципом пізнання тероризму, на думку автора, є пізнання його релігійної та політичної сутності. Так філософсько-правові засади, беззаперечно, поглиблюють не тільки розкриття сутності їх функцій на сучасному етапі суспільного життя, але й дають змогу спрогнозувати розвиток хоча б на недовготривалу перспективу.

Необхідність дослідження у площині даного принципу можна обґрунтувати наступним чином:

По-перше, тероризм є однією з форм політичного насилля, нав'язування політичної волі однією соціальною групою іншим соціальним групам. Із цілком зрозумілих причин, до вказаних соціальних груп можна відносити як терориста-одинака, так і терористичні групи, чи навіть цілі держави.

По-друге, тероризм за своїми політичними цілями і матеріальними носіями – його суб'єктами, у зв'язку з об'єктивним існуванням внутрішньодержавних та міждержавних протиріч на кожному конкретному етапі розвитку історичного процесу - поділяється на внутрішньодержавний та міждержавний.

По-третє, тероризм як політичне насилля виникає і здійснюється в сфері політичної боротьби – в політичних відносинах соціальних груп та держав (як матеріальних носіїв тероризму), їх діяльності щодо захоплення, утримання влади в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

По-четверте, сучасне сприйняття тероризму як здійснення Божої волі, може сприйматися як священний акт проти невірних.

По-п'яте, релігійний тероризм на відміну від політичного, вважає ворогами не лише окрему державу чи владу, а й культури та цивілізації, які своїм світоглядом відрізняються від тієї, в яку вірить терорист.

Визначальною складовою гносеології є принцип детермінізму, реалізація вимог якого в побудові системи знань про тероризм та антитерористичну боротьбу дозволяє виявити і розкрити закони існування, функціонування та розвитку терористичної боротьби. Для кожного національного її різновиду

властиві свої особливості появи, розвитку і динаміки. Відтак потрібне заглиблення, зважаючи на ряд указаних характеристик.

Зміст функцій пізнання тероризму становить не тільки теоретичний аналіз всіх форм існування даного феномена в суспільстві, але й напрям практичних методів боротьби з ним. Саме тому, досліджуючи гносеологічний зміст тероризму, відкриваються перспективи проектувати практичну роботу органів та підрозділів антитерористичної служби, що дозволить поглибити цей принцип.

Терористична та антитерористична діяльність, як дія та протидія, знаходяться в нерозривному зв'язку одне з одним. Саме тому теорія пізнання відкриває і наповнює різноспрямованими (протилежними) намірами як терористичну, так і антитерористичну діяльність, що проявляється у формі жорсткого протистояння (економічної, ідеологічної, політичної, релігійно-світоглядної боротьби).

Зауважимо, що дані наукові принципи пізнання є одними із найважливіших положень принципу детермінізму. Вони відображають найвиразнішу із форм загального взаємозв'язку між явищами та предметами дійсності. Зміст даного взаємозв'язку полягає в тому, що застосування одного із принципів наукового пізнання тероризму узалежнює також урахування іншого.

Наукове розуміння діалектики взаємозв'язку сутності та явища тероризму дозволяє заглибитися у найбільш поширені форми терористичної діяльності сучасності. Аналіз спостережень аналітиків доводить, що форми терористичної діяльності являють собою результат їх конкретної діалектичної єдності, в результаті чого можна стверджувати, що зміст кожного терористичного акту засвідчує: він є набагато проблемнішим та непередбачуванішим. Дане дослідження дозволяє нам проаналізувати його структуру та встановити причинно-наслідкові зв'язки його елементів, а також намітити форми і заходи щодо його подолання.

Детермінація в антитерористичній боротьбі держав, на наш погляд, полягає в: опосередкуванні терористичних організацій і в ідентифікуванні та закономірному протистоянні всім установленим елементам терористичної боротьби, тобто, самій його сутності. Іншими словами, детермінація в терористичній боротьбі являє собою встановлення причинності зв'язків існування і закономірного розвитку між конспіративно-політичними цілями держав, їх терористичними структурами та антитерористичною реалізацією мети при вирішенні завдань терористичної та антитерористичної діяльності, системами організації та ведення терористичної боротьби на кожному її рівні (стратегічному, регіональному, у тому числі і тактичному).

Розкриття сутності терористичної боротьби досягається: розглядом причинної обумовленості виникнення, існування та розвитку зв'язків у процесі терористичної боротьби; аналізом необхідності та випадковості як об'єктивних

моментів детермінації терористичних явищ; знаходження і розкриття протиріч у розвитку самого змісту (якості) терористичної боротьби; аналізом нормативно-правових актів в сфері протидії тероризму як загальних форм детермінації її необхідних елементів.

Процес детермінації в історичному розвитку сутності терористичної боротьби включає в себе сукупність конкретно-історичних умов, перш за все соціального стану держав та характер державної політики. Що стосується детермінації його окремих проявів, то це – сукупність конкретних політичних, соціальних та релігійних умов.

Представлені основні принципи пізнання дослідження тероризму дозволяють визначитися з деякими науково-теоретичними міркуваннями, які допомагають розкрити його філософсько-правову сутність, а також уточнити його визначення.

На нашу думку, гносеологія тероризму – це система категорій та понять, які відображають у своїй сукупності його сутність, тобто цілісну структуру об'єктивно наявної системи внутрішньо пов'язаних один з одним елементів тероризму. Зміст гносеології тероризму полягає в усуненні методологічної слабкості теоретичних досліджень і спрямований на вирішення антитерористичних проблем, що забезпечують функціонування та виживання держав. І навпаки, поверхнєве дослідження явища тероризму, як наслідок неспроможності наукових пошуків вирішення даної проблеми, супроводжуватиметься втратою їх практичної користі [117].

Таким чином, гносеологія тероризму у своїй сукупній цілісності являє собою принципи пізнання, які виконують також функцію наукового обґрунтування істинності нового наукового результату, що в результаті може служити як основним засобом термінологічного визначення тероризму, розкриттям каузально-детермінаційних його елементів, підставами для встановлення результативних правових засобів впливу на подолання терористичної програми протистояння.

Висновки до розділу 2

Безперервне зростання терористичної активності в усьому світі дозволяє констатувати загрозливе для всього світу явище, що вийшло на новий щабель свого згубного, протиправного розвитку. Тероризм хоча й існував у всі історичні епохи, але в XXI ст. за його вимірами (гносеологічними, антропологічними) він набув особливої, специфічної модифікації надзвичайно без вимірної форми міжнародного насильства. За будь-яких часів люди шукали способів боротьби із властивим тій або іншій епосі тероризмом. Цей складний і тривалий пошук відбувається й до сьогодні. Однак за масштабом і

за формами прояву протистояння тероризму, проти нього, поки що не вироблено достатньо ефективних методів боротьби. Про це свідчить довготривала кровопролитна антитерористична операція в Україні.

Юридична практика сьогодення вимагає більш відповідального підходу до дослідження тероризму. Процеси дослідження мають бути зорієнтовані на філософсько-правову проблематику сутності людини, її природи, а також дослідження онтологічних та гносеологічних складових феномену «тероризм».

Вивчення сучасної проблеми за допомогою філософсько-правових підходів дозволяє поглибити розуміння шляхів та способів, розширити підходи до подолання тероризму. Складність його розуміння - у складності проникнення у суть та мотивацію цього деструктивного прояву, розкриття причин його виникнення, дослідження його зв'язків і відношень з такими явищами та поняттями, як справедливість, демократія, свобода, політика, і, звичайно – насильство.

Розглянуті нами ідеї та мотиви тероризму дають можливість побачити синергію проблеми за умови її комплексної оцінки. У сучасному світі, майбутнє якого залежить від цивілізованого вирішення геополітичних, соціально-політичних, етнічних та релігійних конфліктів, вивчення, зокрема, філософії тероризму, може навчити світ раціонального способу передбачення і розв'язання тероризму як явища.

Представлені основні принципи пізнання дослідження тероризму дозволяють визначитися із деякими прогалинами науково-теоретичного характеру по суті проблеми дослідження. Зокрема, дослідження онтології тероризму дозволяє акумулювати його філософсько-сутнісні характеристики, через правове поле, в основі якого - справедливість, демократія, свобода, політика, і співвіднесеність їх із насильством.

Гносеологічні оцінки тероризму ідентифікуються у системі категорій та законів, які відображають структурно його сутність, тобто синергійну структуру об'єктивно наявної сукупності внутрішньо пов'язаних один з одним елементів тероризму. Дослідження гносеології тероризму дозволяє усунути методологічні слабкості теоретичних досліджень і скерувати пізнання практичних антитерористичних заходів на повноцінне функціонування держав та подолання загрозливої для них небезпеки.

Таким чином, гносеологія тероризму у свої сукупній цілісності передбачає принципи пізнання, які виконують також функцію наукового обґрунтування істинності нового наукового результату, що в підсумку може служити основним засобом осягнення семантики тероризму, його сутності, специфіки та відмінності від інших проявів криміналістичної діяльності.

На підставі філософсько-антропологічного аналізу визначено, що сутність людини розкривається в єдності біологічних, соціальних і духовних елементів людського буття, їх взаємообумовленості та взаємозалежності.

Тероризм тісно пов'язаний із насильством, а воно, на жаль, непереборно націлене на знищення повнокровної життєдіяльності людського суспільства. Проте на сьогоднішній день існує єдина реальна можливість значно зменшити пропаганду насилля. Даний підхід спрямований на культивування поваги до ненасильства, прав і свобод інших народів і націй, утвердження миру та права на самовизначення, сприйняття іншої культури як такої, що заслуговує на повагу, та гідне співіснування. Новітній терористичний вплив – це ще і використання Росією – країною-агресором потужного інформаційного насилля, якому вкрай необхідне сильне протистояння національного творчого потенціалу, у тому числі засобами пізнання та інформаційної візії взаємоповаги як тих загальнолюдських цінностей, які повинні реалізовуватися в суспільній свідомості за допомогою сучасних ЗМІ, ЗМК, Інтернету і т. ін. як елементів правового виховання.

Conclusions to Section 2

Continuous growth in terrorist activity around the world makes it possible to state a worldwide threatening phenomenon that has reached a new stage in its pernicious, unlawful development. Although terrorism existed in all historical epochs, in the 21st century, in its dimensions (epistemological, anthropological), it acquired a special, specific modification, extremely without a measurable form of international violence. At all times, people were looking for ways to struggle the particular era of terrorism. This complex and lengthy search continues to this day. However, the scale and forms of counter-terrorism haven't been sufficiently effective in combating terrorism yet. This is evidenced by the continued bloody anti-terrorist operation in Ukraine.

The legal practice of today requires a more responsible approach to the study of terrorism. The research processes should be oriented on the philosophical and legal issues of human essence, its nature, and also ontological and epistemological components of the phenomenon of terrorism.

Studying the contemporary problem through philosophical and legal approaches allows us to deepen our understanding of ways and ways, to broaden approaches to combating terrorism. The complexity of its understanding is the complexity of understanding and motivating this destructive manifestation, discovering the causes of its occurrence, exploring its connections and relationships with such phenomena and concepts as justice, democracy, freedom, politics, and, of course, violence.

The ideas and motives of terrorism considered by us make it possible to see the synergy of the problem, provided it is comprehensively evaluated. In today's world, which future depends on a civilized solution to geopolitical, socio-political,

ethnic and religious conflicts, studying, in particular, the philosophy of terrorism, can teach the world a rational way to predict and resolve terrorism as a phenomenon.

The basic principles of cognition of the study of terrorism are presented to determine some gaps in the scientific and theoretical nature of the essence of the research problem. In particular, the study of the ontology of terrorism allows us to accumulate its philosophical and essential characteristics through the legal field that underlies justice, democracy, freedom, politics, and their correlation with violence.

Epistemological evaluations of terrorism are identified in a system of categories and laws that reflect structurally its essence, that is, the synergistic structure of an objectively existing set of internally linked elements of terrorism. Exploring the epistemology of terrorism allows eliminates the methodological weaknesses of theoretical research and directs knowledge of practical counter-terrorism measures to the full functioning of states and to overcome the dangers that threaten them.

So, the epistemology of terrorism, in its totality, presupposes the principles of cognition, which also serve as the scientific substantiation of the truth of a new scientific result, which can ultimately serve as the main means of understanding the semantics of terrorism, its essence, specificity and difference from other manifestations of criminality.

On the basis of philosophical and anthropological analysis it is determined that the essence of human is revealed in the unity of biological, social and spiritual elements of human being, their interdependence.

Terrorism is closely linked to violence and, unfortunately, it is insurmountably aimed at destroying the full-blooded life of human society. However, today there is only one real opportunity to significantly reduce the propaganda of violence. This approach strive to cultivate respect for non-violence, the rights and freedoms of other folks and nations, the promotion of peace and the right to self-determination, the perception of another culture as one that deserves respect, and decent coexistence. The new terrorist influence is also the use by Russia - the country - of the aggressor of powerful information violence, which urgently needs a strong confrontation of national creative potential, including the means of cognition and the information vision of mutual respect as those common values that must be realized in the modern society with the help of modern media, the Internet, etc. as elements of legal education.

РОЗДІЛ 3. ІННОВІНГ ТЕРОРИЗМУ В АНТРОПОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Констатовано, що юридична практика сьогодення вимагає більш концептуального підходу до дослідження тероризму. Для цього використано антропологічний підхід.

Ключова модель труднощів протистояння тероризму знаходиться у сфері співвідношень «людина – людина», «свідомість – антисвідомість». Це перше і найбільш проблемне ускладнення, вирішити яке можна значними і тривалими зусиллями з формування новітньої правової свідомості суспільства, об'єднання миролюбних сил світу, реальної дії всіх міжнародних організацій.

Акцентовано, що останніми роками дедалі частіше терористичні організації, за їхніми словами, керуються «благими» намірами, такими, як звільнення країни від політичного гніту, іноземних загарбників тощо. Зауважено, що сутність тероризму передусім полягає в його соціальній природі: терористичний акт – це асиметричний інструмент боротьби; злочинна дія, сутність якої полягає у цілеспрямованому спричиненні загибелі невинних людей для створення умов впливу на протилежну сторону. Тероризм як форма боротьби за національний суверенітет можливий лише тоді, коли терористи не застосовують силу проти цивільного населення та не порушують права людини, що водночас суперечить його основному інструменту досягнення цілей – нагнітання масового страху в людей та відчуття приреченості.

Встановлено співвідношення людини і тероризму в антропологічно-правовому вимірі, що передбачає розгляд природи людини, її природних прав.

Зауважено, що розвиток культури відображається в уявленнях про тероризм, які специфічні у різних епох і народів. Те, що для первісного суспільства було нормою і навіть необхідною умовою для виживання, в наш час викликає жах. Чим розвиненіша культура в певному суспільстві, тим більше вона наповнена гуманістичним змістом, повагою до особистості, засуджує жорстокість і прояви тероризму.

Наголошено, що на рубежі ХХ–ХХІ століть тероризм значно активізувався через посилення фундаменталістських тенденцій у релігійному житті.

Дослідження ісламського тероризму, який, на думку вчених, є джерелом світового тероризму, свідчить, що, незважаючи на бажання терористичних організацій спотворити релігійні постулати, вбивство невинних людей засуджується і у християнстві, і в ісламі. Необхідно пам'ятати, що використання такими організаціями терористичних методів боротьби є не тільки порушенням позитивного і природного права, а й недотриманням основних законів їхньої релігії.

Зауважено, що причиною виникнення релігійного тероризму є передусім пригнічення релігійних меншин, що зумовлює необхідність аналізу антропологічно-правової сутності цієї проблеми, а саме – дотримання прав і свободи людини на віросповідання.

CHAPTER 3. INNOVATION OF TERRORISM IN ANTHROPOLOGICAL ASPECT

It is stated that the legal practice of today requires a more conceptual approach to the study of terrorism. For this used anthropological approach.

A key model of the difficulty of countering terrorism is in the sphere of the correlation "man – man", "consciousness – anti-consciousness". This is the first and most problematic complication, which can be solved with considerable and continued efforts to form the newest

legal consciousness of society, uniting the peacekeeping forces of the world, real action of all international organizations.

It has been emphasized that in recent years, increasingly, terrorist organizations have been guided by "good" intentions, such as the liberation of the country from political oppression, foreign invaders, and etc.. It is noted that the essence of terrorism first of all consist in its social nature: an act of terrorism is an asymmetric instrument of struggle; criminal act, the essence of which is to cause deliberately the death of innocent people in order to create the conditions of influence on the opposite side. Terrorism as a form of struggle for national sovereignty is only possible when terrorists do not use force against the civilian population and do not violate human rights, which at the same time contradicts its main instrument of achieving goals - to instil mass fear in people and sense of condemnation.

Has been established the correlation between human and terrorism in the anthropological and legal dimension, which envisages consideration of human nature and its natural rights.

It is noted that the development of culture is reflected in conception of terrorism that are specific in different eras and nations. Things that primitive society was the norm, and even necessary condition for survival, is horrifying in our time. The more developed a culture in a particular society, the more it is filled with humanistic content, respect for the individual, condemns the cruelty and manifestations of terrorism.

3.1 Пізнання тероризму в контексті правової антропології

Відомий французький юрист і антрополог Норбер Рулан у своїй книзі «Юридична антропологія» зазначає: «... яке б значення війни не надавали, і яке б майбутнє їй не передбачали, вона в певні історичні епохи є поширеною формою відносин між суспільствами» [114].

Сучасний тероризм – стрімко змінився і став не просто загрозою світовому співтовариству, способом виходу за межі суспільного та правового міжнародного порядку, а й його руйнування, нав'язуванням суспільству антипорядку, злочину проти людяності в якому шантаж, жорстоке убивство невинних людей, загроза насиллям є нормою і в яких терористичний акт визнається «справедливою» процедурою публічного права, як і судова постанова.

Сьогодні тероризм продовжує залишатися серйозним викликом безпеці і стабільності у світі. Ця загроза торкнулась практично майже кожної цивілізованої держави, хоча визнання такої небезпеки, її усвідомлення ще до кінця в них не відбулося. З приходом епохи глобалізації більшість колишніх локальних проблем стали «надбанням» всієї світової спільноти. Не став винятком і тероризм, що все частіше сприймається як метод завоювання територій, здійснення тиску на владу, на державу і відстоювання антилюдських позицій. У зв'язку з цим питання аналізу соціальної і антропологічної природи тероризму набуває особливої актуальності.

Юридична практика сучасності вимагає більш виваженого підходу до протистояння злочинам, що підривають мир у всьому світі, до більш ретельного, у т.ч. дослідження тероризму. Так, не випадково в Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю від 21.10.2011 р. була зазначена необхідність нових підходів до боротьби з організованою злочинністю та тероризмом [120]. Саме нашій державі, на жаль, випала ця драматична роль. Сюди, зокрема, можна віднести і застосування антропологічного підходу до аналізу тероризму з метою виявлення новітніх труднощів у протистоянні йому. Центральна ключова модель ускладнень знаходиться у сфері «людина» – «людина», «свідомість» – «антисвідомість». Це перше і найбільш проблемне ускладнення, розв'язати яке потрібно величезними і тривалими зусиллями формування новітньої правової свідомості суспільства, об'єднання всіх миролюбних сил світу, реальної дії всіх міжнародних організацій.

Актуальність застосування даного підходу обумовлено також тим, що надійним показником цивілізованості правової системи у світі права є саме буття людини. Як зазначав В. Нерсисянц, в предмет антропології права входить «весь комплекс правових явищ... – правові норми, стосунки... способи регуляції поведінки, захисту порядку, вирішення конфліктів..., які складаються в різних спільнотах [114].

Антропологія права розглядається у нерозривному зв'язку з правами людини, які є невід'ємними компонентами права, не як безпосередній акт державної влади, а насамперед як соціальний феномен, пов'язаний із зазначеними явищами соціальної взаємодії. Як зазначає Є. Біржакова: «Існування прав людини поза правом і без права неможливе, як і право немислиме без прав людини. Це — явища однієї сутності» [16].

У контексті даного дискурсу необхідно звернути увагу на те, що кожна людина має право на розвиток її мислення, свободи і творчості. І у випадку здійснення зазіхання, замаху на зазначені цінності людина починає деградувати, або ж навпаки – боротися за них, оскільки це є безпосереднім актом насилля на спосіб її існування, тобто – сутність.

Саме тому вважається за доцільне вивчити тероризм у контексті правової антропології. Це дозволить: дослідити це явище в історичному розвитку та встановити його сутнісні характеристики, скоригувати його співвідношення з такими філософсько-правовими категоріями, як насильство та справедливість; проаналізувати та визначити методологічні проблеми вивчення тероризму, основні з яких пов'язані з наявністю таких недоліків: зведення тероризму до однієї категорії (або суто політичного явища, або до суто кримінального злочину); відсутність загальноприйнятого визначення тероризму та складність розмежування його від таких понять, як терор, партизанська боротьба,

революція, національно-визвольний рух тощо; доволі складна та умовна типологізація тероризму.

Однак повне розуміння терористичного дискурсу неможливе за умов дослідження його лише у площині правових явищ. «Від нашого розуміння людини, - пише К. Вальверде, - залежить і наше розуміння сім'ї, суспільства, економіки, політики, права, всіх гуманітарних наук» [24]. Саме тому в процесі дослідження передбачається звернення до філософської проблеми сутності людини, природи людини, а отже, її природних прав.

Так, на думку Г. Коїнга, «...Філософія права, не відмовляючись від пізнання питань суто юридичних, повинна виходити за межі даної сфери, пов'язувати правові феномени, які розуміються як явище культури, з вирішенням загальних та принципових питань філософії» [176].

Таким чином, антропологічний вимір тероризму передбачає розгляд такого філософського питання, як сутність тероризму, тобто співвідношення природи тероризму та природних прав людини, виходячи із самої природи тероризму. Природне ж право означає сукупність принципів і прав, які випливають з природи людини та є незалежними від соціальних умов.

На початковому етапі дослідження необхідно встановити «робоче», універсалізоване визначення «тероризму», якому (у подальшому процесі аналізу) належить постійно оновлюватися та конкретизуватися. Таким, на наш погляд, може бути визначення: «у загальному вигляді тероризм – це використання суб'єктом (організацією або окремими людьми) насильства або загрози його застосування як способу дії на об'єкт (соціально-політичний інститут, угруповання, державу) для досягнення поставлених перед собою завдань (політичних, соціальних, економічних і т.д.)» [57].

Н. Рулан присвячує окремий розділ конфліктам, кримінальній системі та видам покарання у своїй книзі «Юридична антропологія», підкреслюючи важливість вивчення даної теми в рамках антропології права, зводячи все до природно-правових ознак. Про це він зазначає: «насилля дуже часто виникає при вирішенні внутрішніх конфліктів в різних суспільствах, причому настільки часто, що ми повинні запитати себе, а чи не є воно невід'ємною частиною нашого соціального життя» [114].

Ще недавня науковці дотримувалися єдиної точки зору, що «прагнення до життя без війн, коли у відносинах між народами дотримувалися би прості, загальноприйняті норми справедливості – є одним із заповітних бажань народних мас», яке склалося історично [123].

Проте у сучасних наукових роботах багатьох авторів, які претендують на новаторство, існують інші погляди: «В усі часи людство не вважало мир, в різних формах, вищим благом», «людина не створена для миру», «людина воювала в далекому минулому, вона продовжує воювати і в наш час, буде

воювати і в майбутньому» [123]. Одним словом, люди не можуть не воювати один з одним і з самим собою – така людська природа.

Загальновідомо, що в характері кожної людини присутня агресивність. У різних людей агресія виконує різні функції: в одних – захисну, яка не має на меті завдання шкоди, а в інших – навпаки, яка з самого початку несе в собі злі наміри (війни, терористичні акції, вбивства тощо).

Зокрема, доцільним у даному контексті видається дослідження антропосинтезу, який означає створення уявлення про образ людини в різних культурні епохи.

Можна стверджувати, що сучасний процес антропосинтезу створює передумови для виникнення нової антропної цивілізації, в якій рушійними силами розвитку, мотивації та протидії тероризму є культурно-психологічні рефлектуючи особистісні сенси, ціннісні концепти та інші реалії навколишнього середовища, які виражаються в людському факторі.

Як ми вже зауважували, за своєю природою явище тероризму доволі багатогранне; воно наповнене смисловим ядром, яке об'єднує в собі ряд спільних для ознак, явищ, характеристик (таких, як терористичний акт, терор, насилля і т.д.), і водночас тих, які властиві лише кожному із зазначених видів. Можна припустити, що тероризм в контексті правової антропології – це історичні етапи формування усвідомлення особистістю небезпеки, в яких вона адаптується або протистоїть чи пасивно поводить у так званій «соціальной тканині» [121].

Водночас, тероризм ніколи не може не бути пов'язаним із насильством у широкому сенсі слова. Проте чи можна насильство вважати основою тероризму? Тобто, як історично первісного феномена тероризму і як підстави, як основи тероризму, який, звісно, має різні причини.

Відповісти на це запитання можна так: будь-який тероризм – це насильство, але далеко не будь-яке насильство – це тероризм. Деякі великі музиканти згадували, що в ранньому дитинстві їх батьки, найчастіше – батько, застосовували до них насильство, і навіть – фізичне, щоб примусити їх вчитися грати на скрипці або іншому музичному інструменті. Без певного насильства важко обійтися і при лікуванні дитини. Але ж таке насильство, будучи фактично або за задумом – насильством на благо, не може бути назване тероризмом.

Насильство можна назвати початком тероризму, але це є дуже віддалений початок, який породжує, окрім тероризму, численні явища. Цей початковий елемент деякі дослідники навіть виводять за межі соціуму, в біологічну природу.

Так, пояснюючи причину агресивності та деструктивності людини, деякі вчені шукають її у тій біологічній спадщині, яка, нібито, обтяжує людину, оскільки вона є дитя природи. Таку позицію Ерїх Фромм називав

інстинктивізмом. Людина, на думку інстинктивістів, несе в собі заряд агресії, тому що за своєю природою вона була і залишається хижаком. Критикуючи таку точку зору, Е. Фромм аналізує безліч історичних та антропологічних наукових джерел, що переконливо свідчать про її помилковість, оскільки на ранній стадії свого розвитку людина, виявляючи до інших людей дружелюбність, щедрість та великодушність, характеризується якраз орієнтацією на цінності, пов'язані не зі смертю, а з життям. Агресивність людини, вважає Е. Фромм, – це надбання останніх століть її історії, і викликана вона соціальними обставинами [144].

Проте Е. Фромм не може погодитися із точкою зору біхевіоризму, згідно з якою агресивність є винятково продуктом виховання та інших форм впливу на людину з боку навколишнього йому соціального середовища.

Критикуючи ці дві крайні точки зору щодо причин людської агресивності, Е. Фромм доходить висновку, що у людини «необхідно чітко відрізнити агресію біологічно адаптивну, яка сприяє підтримці життя, доброякісну, від зляканої агресії, не пов'язаної зі збереженням життя» [144]. «Доброякісна» агресія є властивою як тваринам, так і людині. Вона має біологічні форми прояву та затухає, як тільки зникає небезпека. «В основі зляканої агресії лежить не інстинкт, а якийсь людський потенціал, що сягає корінням умов самого існування людства» [144].

Дослідження Е. Фромма є значною цінністю для сучасності, бо з переконливою доказовістю обґрунтовують соціальні корені прихильності людей до насильства й руйнації. Будь-яка спроба зрозуміти корені руйнівності, вважає філософ, повинна розпочинатися з дослідження соціальних умов існування індивіда. Більше того, важливо не лише усвідомити роль руйнівності в динаміці соціального процесу, а й зрозуміти, які саме фактори сприяють її посиленню. Чим повніше життя особистості реалізується, тим менше в ньому виявляються руйнівні тенденції і навпаки, чим більше потяг до життя пригнічується, тим сильніше тяжіння до руйнування. За Е. Фроммом, «руйнівність – це результат непрожитого життя» [144].

Беззаперечно, тероризм завжди супроводжується застосуванням насильства, діями, які не відповідають загальноприйнятим критеріям гуманізму. Необхідно зауважити, що застосування насильства відбувається саме в процесі розпаду загальносупільних норм моралі. Практика тероризму містить у собі не лише відповідні політичні та ідеологічні мотивації, а й яскраво виражений моральний (або ж морально-психологічний) компонент.

Отже, можна сказати, що розвиток культури відбивається в уявленнях про тероризм, які досить специфічні у різних епох і народів. Те, що для первісного суспільства є нормою і навіть необхідною умовою для виживання, в наш час викликає жах. Тобто, чим розвиненішою є культура в даному

суспільстві, чим більше вона наповнена гуманістичним змістом, повагою до особистості, тим більше там засуджується жорстокість та прояви тероризму.

Важливо зосередитися саме на логіці розуміння феномена тероризму і відповідно протидії йому. Адже плутанина у цьому питанні, поза сумнівом, створює додаткові перешкоди на шляху створення практично значущого та ефективного механізму регулювання боротьби з тероризмом.

«Насильство – це суспільні відносини, в ході яких одні індивіди (групи людей) за допомогою зовнішнього примусу, що являє собою загрозу життю, підпорядковують собі інших, їх здібності, виробничі сили. Насильство можна інтерпретувати як різновид відносин влади, оскільки остання є пануванням однієї волі над іншою, ухвалення рішення за іншого» [94].

Гегель, а слідом за ним Маркс, визначали насильство як необхідну форму історичного руху, без якої є неможливим прогресивний розвиток суспільства. «Насильство є бабою-повитухою будь-якого старого суспільства, коли воно вагітне новим» [83]. Цими та іншими мислителями, починаючи, напевно, з Геракліта, на передній план висувається той елемент насильства, який вище було названо «насильством на благо». Дійсно, застосування насильства як інструменту збереження політики, що проводиться в державі, і, навпаки, її зміни, супроводжували весь хід історичного розвитку соціуму. Але де тут об'єктивний критерій блага або шкоди вживаного насильства? В юриспруденції складність цього явища викликала появу питання про співвідношення так званих «легітимного та нелегітимного насильства».

Право на легітимне насильство закріплювалося і закріплюється виключно за державами та їхніми представниками. І за визначенням, це насильство повинне мати своїм результатом внутрішню та зовнішню безпеку держави і тим самим служити інтересам індивідів, що є її громадянами. Всі решта форм насильства оголошуються нелегітимними. Класичним прикладом такого насильства виступає кримінальне насильство людини стосовно іншої людини.

Такий розподіл міг би привести до позитивного ефекту у разі повної справедливості та неухильного застосування державних законів і насильницьких форм правління, що впливають із них. Насправді ж, як свідчать історичні дослідження, представники держави часто діють не з позицій загального блага, а з позицій особистих та групових корисливих інтересів, у зв'язку з чим навіть важко буває іноді провести межу між державним діячем та злочинцем. У зв'язку з цим офіційний злочинець, що протистоїть державній особі, має набагато більше шансів одержати в широких мас співчуття, і це породжує легенди про справедливих розбійників типу Стеньки Разіна, Робін Гуда, Григорія Котовського. Цією обставиною і сьогодні цинічно користуються організатори та керівники сучасних терористичних акцій. Варто тільки пригадати триумфуючі натовпи палестинських арабів

безпосередньо після трагічних подій у США 11 вересня 2001 року, «марші» полонених у Донецьку в 2014-2015 роках.

При цьому важливо зазначити і той психологічний ефект актів тероризму, що частина населення, яка або не схвалює цих актів, або залишається нейтральною до них, не може бути байдужою до загибелі людей і піддається сильному залякуванню. Цей «ефект» також іде на користь терористам, оскільки страх примушує населення чинити тиск на свій уряд у потрібному організаторам терористичних актів напрямі. У цьому випадку населення також мимоволі стає союзником терористів.

У результаті розгляду тероризму необхідно також звернути увагу на деякі його сутнісні складові:

По-перше: «вже в період свого зародження поняття тероризму мало яскраво виражений політичний відтінок, а сучасний тероризм перетворився з кримінального злочину на політичний феномен» [67].

По-друге, існує проблема легітимності та нелегітимності насильства. Правове вирішення цієї проблеми виявляється невіддільним від її морального вирішення. Те, що для одних є добром, інші сприймають як зло, з яким необхідно боротися, зокрема рівнозначними методами аж до підпорядкування або навіть усунення супротивника.

По-третє – релігійні мотиви тероризму. Так, в ісламському світі більшою мірою, ніж, скажімо, в християнському, релігія стає основою міждержавних та міжнародних альянсів, що саме по собі створює передумови для зародження ідей глобального протистояння. Іноді теоретичні основи подібних протиставлень черпаються з робіт, які не мають нічого спільного з релігійними рухами та конфліктами. Наприклад, у зазначених цілях часто застосовується концепція гарвардського професора С. Хантінгтона про витoki глобальної цивілізаційної кризи. Саме його праці найчастіше використовуються для обґрунтування нібито наявної несумісності ісламської та іудео-християнської цивілізацій [147].

По-четверте, окрім самого акту насильства, побічною зброєю терористів стає вигідна терористам реакція населення, що полягає або у схваленні, або у відчутті страху, що спонукає несвідоме населення ставати на бік терористів.

Цікавим у даному аспекті є дослідження проявів так званого «стокгольмського синдрому», який, на жаль, проявляється, на момент написання роботи, на сході України. Його суть - розвиток у жертви почуття якщо не причетності, то, принаймні, співчуття до свого мучителя-терориста. Неодноразово зустрічаються новини, в яких цивільне населення відмовляється допомагати українським військовим, а люди, які знаходилися в полоні, вирішують перейти на сторону терористів тощо.

Саме поняття стокгольмського синдрому виникло як результат вивчення емоційних і психологічних трансформацій, які можна було спостерігати в осіб,

захоплених в якості заручників при невдалому пограбуванні банку в 1974 р. в м. Стокгольмі. Три жінки та один чоловік були взяті як заручники двома терористами, які погрожували вбити їх, але водночас, здавалося, проявляли до них добре ставлення. Можливо, їх зближувало саме відчуття загрози і прагнення вижити, яке мало місце як у жертви, так і у терористів [27].

«Стокгольмський синдром» став об'єктом пильних досліджень психологів різних напрямів і шкіл. Однак загальне в уявленнях різних дослідників полягає у визнанні того, що синдром прямо пов'язаний з механізмами психологічного захисту, які, безсумнівно, мають місце в ситуаціях подібного роду. Основну мету «стокгольмського синдрому» вбачають у захисті психіки людини від руйнування. Тому позитивну сторону «стокгольмського синдрому» можна вбачати в тому, що знижується небезпека посягань на життя і здоров'я жертв злочину, збільшується можливість їх звільнення терористами, що є одним із першочергових завдань. Однак не тільки така позитивна якість характеризує «стокгольмський синдром». Негативізм полягає в тому, що терористи продовжують використовувати жертв злочину для здійснення впливу на правоохоронні органи: жертва може чинити опір співробітникам органів безпеки, допомагаючи терористам втекти з місця злочину, або приховувати сліди, речові докази, що перешкоджає проведенню слідства і пошуку доказів винності терористів тощо.

Схід України поступово занурюється в «стокгольмський синдром», виявляючи співчуття до терористів, та спроби «увійти» в їхнє становище. На жаль, на сьогоднішній день ми отримали наймасовіший у світовій практиці випадок "стокгольмського синдрому". Безліч людей не підтримують терористів, але не можуть виїхати з Донбасу з різних причин (наприклад, пов'язаних з доглядом за дітьми, хворими батьками чи відсутністю коштів тощо). Розповсюджена в останні місяці система доносів, розгул бандитизму та злочинності в так званих ДНР та ЛНР унеможливорює протести цивільного населення, робить їх небезпечними для життя та здоров'я. І люди, які живуть в таких умовах, свідомо чи ні, сприймають фальшиві міністерства, уряди, вибори і погоджуються існувати в такій реальності. Це небезпечно для всієї України, яка теж може змиритися з таким станом речей. Однак такий Донбас залишається постійним джерелом тероризму та дестабілізації ситуації в країні, інструментом ліквідації нашої держави в цілому.

Міжнародні спостерігачі в один голос твердять: у цьому конфлікті в основному війна ведеться не за території чи одиниці знищеної техніки і живої сили супротивника. Бої йдуть за те, що фахівці, які відпрацювали в якості посередників у багатьох гарячих точках, називають "hearts and minds". Тобто, за «серця і розум» місцевого населення. І в таких масштабах, яких він є сьогодні, контролювати його стало значно важче. Так, злочинців почали запрошувати на телебачення в якості експертів. Як приклад - розрекламований

візит громадянина Болотова на ефір телеканалу ЛОТ, де самопроголошений «народний губернатор» передав грошові кошти, зібрані бійцями «Армії Південного Сходу» для онкохворих дітей Луганщини.

Отже, необхідно зробити висновки, що ситуація, яка склалася на сьогоднішній день в Україні, є не що інше, аніж «стокгольмський синдром» і вимагає рішучих кроків від влади щодо його подолання, оскільки чим більше ми відтягуватимемо, тим більше людей буде переходити на бік терористів. Саме тому необхідна чітка інформаційна політика, яка б допомогла зрозуміти людям, що Українська держава про них піклується, що українські військові прийшли захищати свою землю, щоб допомагати, а не грабувати та вбивати.

Необхідно пам'ятати, що тероризм ставить за мету зневажити і ліквідувати права людини, демократію та законність. Він завдає удару по цінностях, які лежать в основі Конституції України та інших міжнародних договорів: повага прав людини; верховенство права; правила ведення війни, що захищають цивільне населення; толерування взаємовідносин між народами і країнами; мирне врегулювання конфліктів тощо.

Тероризм безпосередньо позначається на можливості здійснення деяких прав людини, зокрема, права на життя, свободу і фізичну недоторканність. Терористичні акти можуть дестабілізувати уряд, руйнувати громадянське суспільство, підривати мир і безпеку, ставити під загрозу процес соціально-економічного розвитку і завдавати особливо сильного негативного впливу на деякі групи населення. Все це безпосередньо позначається на дотриманні основних прав людини.

Так само, як і тероризм, заходи, що приймаються державою для боротьби з ним, можуть відбиватися на користуванні правами людини і функціонуванні суспільства. Як зазначалося вище, оскільки тероризм серйозно позначається на цілому ряді основних прав людини, держави не тільки мають право, а й зобов'язані вживати дієвих заходів для боротьби з ним. Прийняття ефективних антитерористичних заходів та захист прав людини доповнюють і підсилюють один одного завданнями, які повинні вирішуватися одночасно на виконання зобов'язання держав забезпечувати захист всіх тих, хто знаходиться в межах їх юрисдикції.

Бюро ОБСЄ із демократичних інститутів і прав людини у своїй доповіді, присвяченій боротьбі з тероризмом та захистом прав людини, як аргумент наводить думку С. Виейради Меллу: «Краща - і єдина - стратегія ізоляції і знищення тероризму полягає в повазі прав людини, зміцненні соціальної справедливості, вдосконаленні демократії і підтримці принципу верховенства права» [22].

Так, у Хартії Організації з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ) про попередження тероризму та боротьби з ним вказується, що держави-учасниці ОБСЄ: «Переконані в необхідності усунути потенційні передумови

виникнення та існування тероризму, зокрема, шляхом забезпечення повної поваги демократії і верховенства закону, надання всім громадянам можливості повною мірою брати участь у політичному житті, недопущення дискримінації та заохочення міжкультурного і міжрелігійного діалогу в своїх суспільствах, залучення громадянського суспільства в пошук спільного політичного врегулювання конфліктів, затвердження прав людини та толерантності, а також шляхом боротьби з бідністю» [22].

Звідси випливає, що тероризм являє собою органічне породження сучасного світосприйняття та інструмент боротьби різних сил на геополітичній мапі. Як відомо тероризм являє собою внутрішню вадку суспільних відносин. Саме тому, на нашу думку, створення та виконання законів повинно забезпечити ефективне протистояння тероризму, оскільки право опосередковано впливає на стан боротьби з агресією шляхом втілення норм законів та інших підзаконних актів, профілактичного характеру, з метою цілеспрямованого підняття рівня правової культури суспільства [120].

Отже, усвідомлення того, що тероризм необхідно розглядати не тільки як засіб застосування насилля та нагнітання панічних настроїв, страху, а й як історико-правове явище, яке історично і територіально пов'язане, що виникає на ґрунті революцій та тоталітарних держав. Радикальна невідповідність ідеалів революції та тоталітарної держави історичним реаліям може призводити до виникнення терористичних актів.

3.2 Диференціація тероризму та національно-визвольної боротьби

Тероризм як кримінальне явище співіснує з людським суспільством багато тисячоліть і являє собою одну з форм соціального протесту, поряд з такими, як національно-визвольні рухи, партизанські дії, масові заворушення тощо. Всі ці прояви мають на меті вирішення соціальних конфліктів, зміну ситуації в суспільстві.

Багато терористичних організацій вже протягом тривалого часу керуються у своїй діяльності концепціями, які утверджують історичну необхідність і моральну виправданість використання насильства в політичній боротьбі. До їх числа можна віднести концепції партизанської визвольної боротьби, стратегії міських партизанів, стратегії напруженості або концепції, спрямовані на втягування населення в революційну боротьбу за відсутності революційної ситуації в різних країнах світу. Зокрема, останнє характерно для ряду екстремістських організацій Європи, Латинської Америки, Південно-Східної Азії. На їх думку, необхідне подолання певної політичної пасивності населення систематичними методами «революційного» використання терористичних та інших насильницьких актів та поступового створення

масового революційного потенціалу. На цих позиціях тривалий час діяли, наприклад, ліворадикальна терористична організація РАФ у ФРН [143], «Червоні бригади» в Італії, «Прямий вплив» у Франції та ін. [69].

У контексті вищезазначеного хотілося б розглянути проблему, яка залишається спірною протягом десятиліть і суттєво перешкоджає практичній боротьбі з тероризмом, зокрема, в рамках міжнародних організацій, у тому числі в рамках Організації Об'єднаних Націй. Це проблема співвідношення та відмінності між тероризмом і деякими актами боротьби за національний суверенітет та партизанських воєн. Справа в тому, що борці за національний суверенітет і терористи постійно вдаються до аналогічних методів боротьби, таких, як замах, диверсії, вибухи тих чи інших об'єктів, викрадення транспортних засобів, захоплення заручників тощо. Це неминуче, оскільки найчастіше ні ті, ні інші не в змозі протистояти регулярній армії у відкритих боях.

Звідси виникає невизначеність тероризму, що має найсерйозніші практичні наслідки. З одного боку, багато хто називає їх терористами, з іншого, терористи часто іменують себе партизанами, борцями за свободу, народні інтереси і т.п. Тому при обговоренні відповідних питань у міжнародних організаціях постійно стикаються два підходи: ті, хто для одних є злочинцями і бандитами, в очах інших можуть виявитися борцями за визволення, іноді навіть національними героями.

Так, М. Горлач зазначає, що причина трансформації повстання в терористичну практику - зростання рівня і можливостей держав, незрівнянні з можливостями повстанських рухів. Цитуючи Джона Хенка Леурдика, він вказує на виокремлення ним ще двох видів революційного насильства: національно-визвольний і партизанський. На його думку, міжнародний тероризм як різновид війни виріс з недосягнення значних результатів національно-визвольних рухів, міських і сільських партизанських воєн у 60-х роках. Дії терористів, стверджує Хек Леурдик, перейшли міжнародні межі тому, що відчували: їхні проблеми можуть бути вирішені не у власному політичному оточенні, а скоріше, в столицях західного світу. На Заході багато хто розглядає діяльність національно-визвольних і революційних рухів у різних регіонах земної кулі як основне джерело актів міжнародного тероризму. Але трактувати тероризм як одне з логічних продовжень і наслідків національно-визвольної боротьби некоректно [37].

Всякий тероризм – це своєрідні акти політичного насильства, але не завжди подібні акти є тероризмом. Якщо ці акти викликані внаслідок колоніального гноблення, експансією, масовими репресіями тоталітарних держав або рухів, геноцидом, соціальним і національним гнобленням і т.п., якщо вони виникають на хвилі загальнонародного обурення, незгоди, масової визвольної боротьби і є одним з її проявів, чи можна їх - навіть при істотній

формальній схожості - називати тероризмом? Акти ці відрізняються від тероризму тим, що вони є вимушеним заходом, якого часто не можна уникнути в ході боротьби за національний суверенітет. Зовні вони не відрізняються від терористичних, але за суттю являють собою щось зовсім інше, часто прямо протилежне тероризму. Критерієм відмінності тут може служити наявність або відсутність зв'язку з громадянською визвольною боротьбою [166].

Тероризм, як правило, не носить масового характеру, він майже цілком «замкнутий на собі», вузький, елітарний, орієнтований проти демократії [166]. Але явно не були такими, хоча схожими за своїм змістом, а за суттю партизанські акції, які мали місце під час визвольної боротьби в Алжирі, В'єтнамі, Афганістані, хоча офіційна пропаганда робила величезні зусилля, щоб насадити всім нам однозначно терористичний імідж. Те ж саме можна сказати про події в Чечні. Ці події слід розглядати як партизанську війну, що йде з перервами вже більше двох сотень років, хоча нерідко вимушено, як завжди в подібних випадках, у формах, схожих до терористичних.

Проте є цілий ряд випадків, коли віддиференціювати тероризм від масового партизанського руху буває надзвичайно складно. Чим є, наприклад, рух «Сендеро Люміносо» в Перу, що має дуже широку соціальну базу? Або сепаратистський рух в Індії? Етно - або конфесійно - сепаратистські, а іноді й соціально-політичні форми тероризму не завжди просто відмежувати від відповідних форм національно - визвольної і антитоталітарної боротьби. Чи можна вважати тероризмом відповідні акції, що проводилися в рамках палестинського визвольного руху? Або боротьбу курдів проти іракського і турецького диктату? Чи можна вважати чисто терористичну діяльність ЕТА в Іспанії чи ІРА в Ольстері? Вони не були пов'язані з широким партизанським рухом, але спиралися на симпатії і підтримку значних верств баскського народу і католиків в Ірландії [98].

«Терор є не що інше, як швидка, суворі і непохитна справедливість: тим самим він є проявом чесноти», - переконував співгромадянин Робесп'єр. Міркуючи подібним чином, він прийшов до досить своєрідного навіть за теперішніх часів висновку, що терор є «виведенням із загального принципу демократії, застосовуваним при крайній нужді Вітчизни» [103].

Одним із найбільш якісних зарубіжних досліджень проблеми визначення тероризму як форми боротьби за національний суверенітет є робота Б. Ганора «Визначення тероризму: чи є терорист для одного борцем за свободу для іншого?» (Defining terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter?), у якій він не тільки надав власне визначення феномена «тероризм», але й спробував здійснити розмежування понять тероризму та національно-визвольної боротьби [181].

Визначення, запропоноване даним автором, зводиться до тези про те, що тероризм – це навмисне використання або загроза застосування насильства

щодо цивільних осіб або проти цивільних об'єктів з метою досягнення політичних цілей.

Це трактування ґрунтується на трьох важливих складових:

1. Суть діяльності – використання або загрози використання насильства. Згідно з цим визначенням, національно-визвольна боротьба - це діяльність, яка не включає в себе насильство або загрозу насильства, які могли б бути визначені як тероризм (це можуть бути ненасильницькі акції протесту, мирні демонстрації тощо).

Л. Моджарян справедливо зауважує, що «тут відбувається змішування цілей національно-визвольного руху і методів їх досягнення. У всіх міжнародних правових актах підкреслюється, що національно-визвольний рух має вестися переговорними, парламентськими, політичними, а не терористичними засобами» [89].

Оскільки цілі тероризму і національно-визвольної боротьби вельми схожі, а розмежувати їх досить проблематично, відмінності в основному встановлюються методами досягнення цих цілей. Національно-визвольна боротьба на відміну від тероризму повинна вестися переважно мирними способами. Це можуть бути переговори з урядом, законні акції протесту (мітинги, демонстрації, страйки), публікації та виступи в засобах масової інформації, делегування представників до органів влади тощо. І тільки в тому випадку, якщо переговорний процес і консенсус стають неможливими, а держава насильницьким шляхом намагається зупинити національний рух, може поставати питання про допустимість збройного опору. Але й тоді така боротьба повинна вестися виключно відповідно до Женевських конвенцій та інших норм міжнародного права. Як вказується в Протоколі I до Женевських конвенцій 1949 року, сфера його застосування поширюється і на «озброєні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті Організації Об'єднаних Націй та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй» [48].

2. Політична мета діяльності. Основна мета національно-визвольної боротьби полягає в досягненні політичних цілей: зміни чинного режиму, зміни людей у владі, зміни соціальної чи економічної політики і т.д. Боротьба за національний суверенітет передбачає наявність політичної мети, і за умов її відсутності будь-які дії, які передбачають застосування терористичних методів, беззаперечно можна вважати тероризмом. Насильницькі дії щодо цивільних осіб, які не мають ніякої політичної мети є, в кращому випадку, актами кримінального правопорушення, вчиненням тяжкого злочину, або просто актом безчинства, які не є пов'язаними з тероризмом.

3. Цілями тероризму є цивільні особи. Саме цією деталізацією тероризм відрізняється від інших видів політичного насильства (партизанської війни або цивільних конфліктів і т.д.). Тероризм використовує відносну вразливість громадянського суспільства – навіювання страху, панічних настроїв та інтенсивної реакції ЗМІ, які спричинені внаслідок нападів на цивільні об'єкти. Автор підкреслює, що тероризм не є результатом випадкового пошкодження, нанесеного цивільній особі або групі цивільних осіб, які опинилися в зоні насильницької політичної діяльності, а актом, який навмисне спрямований в бік цивільних осіб [181].

Так, у своїй книзі, присвяченій проблемі тероризму, Б. Нетаньяху цитує сенатора Джексона, чим переконливо аргументуючи, дає зрозуміти помилковість інтерпретацій тероризму: «Терористи та борці за свободу не можуть ототожнюватися. Борці за свободу чи революціонери не підривають автобуси, які містять цивільних людей, це роблять терористи. Борці за свободу не мають наміру захопити чи вбити школярів, це роблять терористи... Це ганьба, що демократія дозволяє асоціювати «святе» слово «свобода» з терористичними актами [188].

Професор Б.Нетаньяху зазначає, що борці за свободу не здатні скоювати терористичні акти: «бо на відміну від терориста, борець за свободу ніколи не застосує зброю проти невинних. Він ніколи не вбиває маленьких дітей або перехожих на вулиці, або іноземних гостей, або інших цивільних осіб, які опинилися чи проживають у зоні конфлікту, або просто пов'язані етнічними чи релігійними ознаками з народом цієї області... Аж ніяк не будучи носієм свободи, терорист є носієм гноблення і поневолення [188].

Проте видається, що у вищезазначених підходах терористичне насильство не зовсім повно і всебічно відмежовується від інших його видів. Зі змісту поняття «тероризм» може виключатися не тільки насильство, що розглядається в якості національно-визвольної боротьби, але і цілий ряд інших його проявів. У вітчизняній історії насильство, що застосовувалося обома ворогуючими сторонами в Громадянській війні 1917-1922 р.р., отримало назву «червоний» і «білий» терор. Однак для радянської системи було очевидним, що у зміст поняття «тероризм» може входити тільки «білий терор», оскільки «червоний» визнавався «прямою необхідністю». Виходячи з цього положення в Кримінальному кодексі РРФСР 1922 року відповідальність за участь у виконанні терористичного акту передбачалася тільки в тому випадку, якщо він відбувався в контрреволюційних цілях і був спрямований проти представників Радянської влади або діячів революційних робітничо-селянських організацій [30].

Учасник замаху на Олександра II народоволець Олександр Квятковський зробив таке зізнання: «Повна неможливість якої б то не було громадської діяльності на користь народу, повна неможливість користуватися будь-якою свободою своїх переконань, свободою жити і дихати - все це змусило

російських революціонерів, російську молодь, за своїми нахилами найгуманнішу, найбільш людяну, піти на такі справи, які противні за самою суттю своїй людській природі людини» [75]. У відомому сенсі в цій пишномовної фразі професійного вбивці лежить розуміння багатьох проблем російської революції. Він цілком усвідомлює всю протиприродність своїх вчинків, їх абсурдність, але необхідність абстрактної суспільної діяльності в ім'я не менше абстрактної соціальної справедливості штовхає його на злочин.

Отже, тероризм - це система насильницьких актів політичної орієнтації. Проте необхідно пам'ятати, що ці акти жодною мірою не пов'язані з боротьбою за національний суверенітет. Партизанські війни відрізняються від тероризму тим, що вони засновані на масовій підтримці населення або значної його частини (яка може мати соціальний, етнічний, конфесійний та інший характер), приймають форму акцій, які зовні можуть не відрізнятися від терористичних.

На думку автора, окремий напрям у розвитку уявлень про тероризм займає вивчення його зв'язку з екстремізмом. Їх пов'язує глибока спорідненість (генетична, соціальна й ідеологічна). Вони дуже близькі один до одного за своєю сутністю і порівняно легко трансформуються один в одного і навпаки. Розгляд співвідношення тероризму та екстремізму доводить, що тероризм виступає особливим різновидом екстремізму, сутність якого - в розриві з цивілізацією і культурою, що проявляється у тому, що терористи не бачать в обличчі супротивників людей, а для них – це просто об'єкти насильства, щодо яких будь-яка аморальність дозволена. Внаслідок цього тероризм виступає спочатку як особливий вид політики, що орієнтується на досягнення певних соціальних цілей. У свою чергу, здійснення даної політики виступає як заснована на насильницьких методах практика тероризму. За своїми методами тероризм зближується з екстремізмом. У підсумку ж тероризм можна визначити як політику і практику екстремістського впливу, заснованому на незаконному насильстві і обумовленому спотвореним видом месіанства. Таке визначення відображає, на наш погляд, сутність тероризму, і тому є основним у його характеристиці.

Основною метою терористів є: докорінна зміна порядку політичного та цивільного управління; боротьба за національне визволення («Хамас», «Хезболлах» на Близькому Сході); відокремлення від існуючої держави і створення своєї, особливої держави. Наприклад, Пенджабу - від Індії, Чечні - від Росії, Курдистану - від Туреччини. Завдання таких екстремістів полягає в підриві основ державності, а в разі успіху - у повному руйнуванні самої держави.

У результаті такого оглядового опису можна виділити три основні напрями в терористичній політиці і практиці. Це прагнення впливати:

- а) на державу та її інститути;
- б) на правлячу еліту;

- в) на громадянське співтовариство;
- г) на світове співтовариство.

Порівняльний аналіз партизанської війни і тероризму дозволяє зробити висновок: що доки дотримуються законів війни і правил збройних конфліктів, то дії, які спрямовані проти держави, повинні розцінюватися як партизанська війна. Як тільки порушення цих правил стає стратегією, що виражається в систематичних атаках на безневинні жертви і нарощування паніки і страху, - це тероризм, і оцінюватися він повинен відповідно.

В. Устинов зазначає: «межа при цьому проходить за однією ознакою – визнання або заперечення законів війни. Якщо особи чинять збройний опір владі, визнають такі закони і слідують їм, тоді вони заслуговують ставлення до них, як до політичних противників. Якщо вони заперечують їх, то і поводження з ними повинно бути як з військовими злочинцями: ніяких політичних переговорів, інакше як з позицій кримінального кодексу» [139].

Беззаперечно, яскравим прикладом оцінки тероризму як форми боротьби за національний суверенітет можуть стати події, які на час написання роботи, відбуваються на території Донецької та Луганської областей.

Зокрема, під час проведення антитерористичної операції українські військові зіткнулися із супротивом зі сторони населення цих двох областей. Для них, незважаючи на усі протиправні дії терористичних підрозділів, вони залишалися «борцями за свободу».

Ми маємо підстави стверджувати, що відмінними властивостями тероризму є його протизаконний кримінальний характер, застосування насильства і залякування, неадекватність використовуваних способів досягнення мети, аж до злочинів проти людяності, а також його нелегітимність.

Незважаючи на відсутність узгодженого на міжнародному рівні визначення тероризму, очевидно, що терористичні акти не можуть виправдовуватися як засіб досягнення самовизначення або якої-небудь іншої мети. У ранніх резолюціях Генеральної Асамблеї, присвячених проблемі тероризму, конкретно підтверджувався принцип самовизначення. Так, у резолюції 3034 (XXVII) Генеральна Асамблея закликала держави вирішувати проблему тероризму, викорінюючи причини цього явища [110]. Вона підтвердила право всіх народів на самовизначення і незалежність, визнавши законність національно-визвольних рухів. Разом з тим із часу прийняття Декларації про заходи з ліквідації міжнародного тероризму Генеральна Асамблея чітко дає зрозуміти, що мета досягнення самовизначення не виправдовує використання тероризму тими, хто до неї прагне.

Аналогічну думку можна висловити і з приводу «партизанського тероризму». Термін «партизанський тероризм» навряд чи має право на існування. Партизанськими традиційно є формування, які діяли приховано в

тилу ворога з метою звільнення певної території від вторгнення іноземних загарбників. Страх і жах, який партизани наводять на окупантів, не є складовою частиною терору. Терор завжди виступає як негативне соціальне явище, що носить негативну оцінку. У даному випадку дії, спрямовані на звільнення Батьківщини від загарбників, навряд чи можна називати терористичними.

Необхідно також враховувати ще одну обставину. Масовий терор здійснюється щодо невинних громадян, насамперед обивателів. Жертвами терору, як правило, стають жінки, діти, особи старшого віку та ті, які не здатні завдати опір терористам і не мають прямого або непрямого відношення до дій влади. Партизанські дії здійснюються стосовно підготовленого противника - солдат і офіцерів регулярних армій, чиновників окупаційних підрозділів. У зв'язку з викладеним неприпустимо визнавати терором такі дії, які засновані на навіюванні страху, паніки щодо конкретних осіб без переслідування кінцевої мети - змусити осіб, наділених певними повноваженнями (владних осіб), вчинити певні дії, вигідні терористам.

Отже, на підставі вищезазначеного можна стверджувати, що лише до певної міри різновид тероризму як форма боротьби за національний суверенітет можлива тоді, коли способи цієї боротьби не застосовуються до цивільного населення і не принижують його, не відбувається порушення прав людини, які прописані Конституцією чи іншими нормативно-правовими актами, а саме: право на життя, на свободу і особисту недоторканість.

Щоб віддиференціювати випадки, коли терористичні акти намагаються подавати у формі «боротьби за національний суверенітет», необхідно, передусім, утвердити в суспільстві думку, що застосування сил – не вирішення ситуації, а використання інструментів, які застосовують терористи у своїй діяльності, – протиправні та вимагають осудження з моральної точки зору. Суспільна спрямованість ідей проти силового вирішення проблем та застосування насильницьких інструментів, і водночас, як і встановлення фактів постійного порушення ними прав людини, має бути пріоритетною сферою діяльності інститутів права, ідеології, моралі у загальносвітовому масштабі, а не в окремо взятій державі, як це доводять останні події в Україні.

3.3 Антропологічно-правові співвідношення людини і тероризму

Антропологія права в процесі наукового дослідження передбачає звернення до філософсько-правової проблеми буття людини та її природних прав. Так, на думку Г. Коїнга, «...Філософія права, не відмовляючись від пізнання питань суто юридичних, повинна виходити за межі даної сфери,

пов'язувати правові феномени, які розуміються як явище культури, з вирішенням загальних та принципових питань філософії» [176].

Найважливішою проблемою дослідження тероризму в контексті правової антропології є обґрунтування ідеї прав людини, тобто відповідь на питання: чому та в який спосіб правовий порядок передбачає дотримання прав людини в процесі боротьби з даним феноменом?

Загальновідомо, що поза суспільством людина жити не може, тільки в суспільстві людина усвідомлює себе людиною. Суспільні відносини, що виникли в соціумі, можуть бути лише людськими відносинами. І ці відносини потребують організації впорядкованості, гармонізації, узгодження, регулювання, в тому числі і в правовому відношенні.

Феномен права найтіснішим чином пов'язаний з людиною, її сутністю, сенсом людського буття. Право - це явище, без якого людина не може існувати. Право виникає з людського буття, і ця обставина робить можливою власне правову антропологію. Отже, основний принцип обґрунтування прав людини з антропологічних позицій виражається в наступному: людина як людина повинна мати право.

Згідно з Т. Гоббсом, людина живучи в суспільстві, керується власними інтересами [35]. Необхідність же правопорядку, тобто загальних для всіх людей норм, усвідомлюється нею лише під впливом страху перед насильством з боку таких же індивідів, і цей страх виправдовує силу держави, що об'єднує індивідів в одне ціле. У підсумку суб'єктом правопорядку виявляється абсолютно егоїстичний індивід, який прагне перетворити іншого на засіб і домовляється з ним під загрозою власної безпеки. Отже, людині, яка керується виключно власними інтересами та орієнтується на пошуки виключно особистої вигоди і щастя, відповідає такий образ права, в якому власне правова реальність підміняється реальністю державних розпоряджень.

Таким чином, співвідношення тероризму і людини в антропологічно-правовому аспекті передбачає розгляд такого загального та принципового філософського питання, як буття людини, тобто природа людини та природні права людини, які впливають із цієї природи. Природне ж право означає сукупність правил, які впливають з природи буття людини та є незалежними від соціальних умов.

За своєю природою людина є складним творінням. З одного боку, людина – «позитивна соціальна істота», і це означає: люди здатні допомагати один одному і доповнювати один одного. Людина живе не тільки «для себе», але й «для інших», здатна встановлювати порядок у взаєминах з іншими людьми. У той же час в ситуаціях, в яких втілюється позитивна природа людини, права людини виявляються непотрібними. Тому слід враховувати, що з іншого боку, людина – це «негативна соціальна істота», своїм протистоянням

несе в собі загрозу іншим людям. З цієї небезпечної та конфліктної людської природи і випливає необхідність існування прав людини [42].

Найбільш варварський компонент соціальної практики та соціальної філософії тероризму - заперечення основного права людини - права на життя, зведення вбивства в принцип. Це, звичайно, вимагає серйозних обґрунтувань. І ось, поряд з апеляціями до «вищої справедливості», вдаються до такого прийому, як «безлюдність» своїх жертв. Ворог розглядається терористами не як людська істота». Б. Чурко у своїй статі наводить вислів М. Тейлора, який цитує активіста Ку Клукс Клана на мітингу членів цієї організації, сенс якого - у виправданні вбивства чотирьох дітей. «Це були не діти, - говорив він, - а маленькі мавпи, маленькі собаки і маленькі кішки, маленькі бабуїни, маленькі скунси, а також маленькі чорномазі. Так, саме маленькі чорномазі... Чи не соромно, що вони були вбиті. Чому? Тому, що коли я вбиваю гримучу змію, я не роблю різниці між маленької і великої змією, бо знаю, що всі змії - вороги і вжалять мене, якщо зможуть» [156].

Так відбувається порушення одного з основоположних природних прав - право на безпеку, а захист людей, відповідно, є одним з основних обов'язків держави. Таким чином, держави зобов'язані гарантувати можливість користуватися правами людини своїм громадянам та іншим особам, приймаючи позитивні заходи для їх захисту від загрози тероризму і залучаючи до відповідальності винних.

Тероризм, безумовно, безпосередньо відбивається на правах людини, позбавляючи людей можливості користуватися правом на життя, свободу і фізичну недоторканність. Крім цих людських втрат, тероризм може дестабілізувати роботу уряду, підірвати функціонування громадянського суспільства, створювати загрозу миру, безпеки та соціально-економічному розвитку. Все це не може не відбиватися на можливостях реалізації прав людини.

Права людини являють собою універсальні цінності і правові гарантії, що захищають окремих осіб та їх групи від дій і бездіяльності в основному з боку представників державної влади, які йдуть врозріз з основними свободами, правами і людською гідністю. Весь спектр прав людини передбачає повагу, захист і реалізацію цивільних, економічних, політичних і соціальних прав, а також права на розвиток. Права людини носять універсальний характер - іншими словами, вони є невід'ємними атрибутами кожної людини - взаємозалежними та неділимими.

Тероризм же ставить за мету ліквідувати права людини, демократію та законність. Він завдає удар по цінностях, які лежать в основі Статуту Організації Об'єднаних Націй та інших нормативно-правових актів: повага прав людини; верховенство права; правила ведення війни, що захищають

цивільне населення; терпимість між народами і країнами; і мирне врегулювання конфліктів.

Згубний вплив тероризму на права людини і безпеку було визнано на найвищому рівні Організацією Об'єднаних Націй, в тому числі на рівні Ради Безпеки, Генеральної Асамблеї, колишньої Комісії з прав людини і нової Ради з прав людини [73].

З нормативно-правових актів у галузі прав людини чітко випливає, що держави мають зобов'язання захищати людей, які перебувають під їх юрисдикцією. Якщо говорити більш конкретно, цей обов'язок є складовою частиною зобов'язань держав гарантувати повагу права на життя і безпеку.

Право на життя, яке прописане в нормативно-правових актах у сфері прав людини, наприклад, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [88]. Дане право кваліфікувалося як «основоположне право», оскільки за умов відсутності дієвих гарантій цього права всі інші права втратять всякий сенс. Тому держава зобов'язана захищати право на життя кожної людини, яка знаходиться на її території, і це право не допускає ніяких відступів навіть при виникненні надзвичайних ситуацій. Зобов'язання захищати право на життя вимагає, зокрема, від держави вживати всіх необхідних та адекватних заходів для захисту життя тих, хто знаходиться під її юрисдикцією. На виконання цього зобов'язання держави повинні створювати ефективні системи кримінального правосуддя та правозастосування, приймаючи в тому числі заходи для попередження і розслідування правопорушень; залучаючи до відповідальності осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних злочинів; надаючи жертвам дієві засоби правового захисту; і роблячи всі інші необхідні кроки для недопущення рецидиву порушень [103].

Важливо також згадати зобов'язання держав забезпечувати особисту безпеку осіб, які перебувають під їх юрисдикцією, коли є підстави існування для них небезпеки або її підозри. Безумовно, йдеться і про терористичні загрози. Боротьба з тероризмом повинна вестися на основі поваги до природних прав людини та законності. Для цього необхідно розробляти такі національні контртерористичні стратегії, які допомагали б запобігати актам тероризму, переслідувати тих, хто несе відповідальність за такі злочинні діяння, захищати права людини та принцип верховенства права. Вони повинні передбачати заходи щодо усунення умов, які сприяють поширенню тероризму, таких, як неповага до закону і порушення прав людини, етнічна, національна та релігійна дискримінація, політична ізоляція і соціально-економічна маргіналізація; заохочувати активну участь і лідерство громадянського суспільства; засуджувати порушення прав людини, забороняти їх у національному законодавстві, оперативно розслідувати такі порушення і притягати до відповідальності винних, а також вести профілактичну роботу; приділяти належну увагу правам жертв порушених прав людини.

Так само як і сам тероризм, заходи, що приймаються державою для боротьби з ним, можуть позначатися на користуванні правами людини і функціонуванні суспільства. Як зазначалося вище, оскільки тероризм руйнує цілий ряд основних прав людини, держави не тільки мають право, а й зобов'язані вживати дієвих заходів для боротьби з ним. Прийняття ефективних антитерористичних заходів та захист прав людини доповнюють і підсилюють один одного завданнями, які повинні вирішуватися одночасно на виконання зобов'язання держав забезпечувати захист всіх тих, хто знаходиться в межах їхньої юрисдикції.

Так, у контртерористичній стратегії Організації Об'єднаних Націй підтверджується нерозривний зв'язок між правами людини та безпекою, а повага законності та прав людини розглядається як центральний елемент міжнародних зусиль щодо боротьби з тероризмом. У рамках цієї стратегії держави - члени взяли на себе зобов'язання поважати права людини і законність, як основу боротьби з тероризмом [103, с. 33]. Для того щоб стати ефективною, ця стратегія повинна включати розробку національних антитерористичних стратегій, спрямованих на попередження терористичних актів і усунення умов, які йому сприяють; забезпечують переслідування або законну видачу осіб, винних у вчиненні подібних злочинних діянь; які стимулюють активну участь громадянського суспільства та його лідируючу роль; приділяють належну увагу правам всіх жертв порушених прав людини.

Заохочення і захист прав людини є найважливішою передумовою боротьби з тероризмом. При цьому держави повинні стежити за тим, щоб всі прийняті ними для протидії тероризму заходи не йшли врозріз з їх міжнародними правозахисними зобов'язаннями. Після грудня 1972 Генеральна Асамблея прийняла ряд антитерористичних резолюцій, які передбачають заходи для викорінення міжнародного тероризму [108, 109, 110], які є похідними з наявності зв'язку між боротьбою з тероризмом і правами людини. У них підкреслюється, що держави повинні забезпечувати будь-які заходи, що вживаються з метою боротьби з тероризмом, відповідали їх зобов'язанням за міжнародним правом, зокрема, міжнародному праву прав людини, міжнародному біженському праву і міжнародному гуманітарному праву [103]. На жаль норми цих міжнародних документів не працюють. І це становить основну проблему на даний час.

Крім загального зобов'язання держав незмінно діяти в рамках поваги прав людини, слід зазначити, що універсальні договори про боротьбу з тероризмом конкретно вимагають дотримання різних норм права прав людини. У контексті Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму [86] прикладом цьому можуть служити стаття 15 (конкретно роздільна державам відмовляти у видачі або наданні правової допомоги за наявності вагомих підстав вважати, що держава-запитувач має на меті піддати

особу переслідуванню чи покаранню на протизаконних дискримінаційних підставах); стаття 17 (що вимагає «справедливого поводження» з особами, ув'язненими під варту, у тому числі надання їм можливості користуватися всіма правами і гарантіями відповідно до застосовних положень міжнародного права прав людини) [87]; і стаття 21 (зведена стаття, в якій уточнюється, що Конвенція не зачіпає інших прав, зобов'язань та обов'язків держав) [103].

Боротьба з тероризмом, безпека, права людини і забезпечення правопорядку не є явища суперечливі, взаємовиключні. В умовах терористичної загрози вони повинні взаємодіяти одне з одним. У більшості випадків вони не можуть ефективно працювати окремо один від одного. Контртерористичні заходи не можуть здійснюватися без дотримання стандартів у галузі прав людини - їхнє здійснення може зашкодити їх справжній меті, яка полягає в захисті і збереженні демократичного суспільства. З іншого боку, стандарти в галузі прав людини можуть вимагати проведення контртерористичних заходів для того, щоб забезпечити процвітання прав людини. Проте необхідно не забувати про те, що права людини – це не розкіш і не якась необов'язкове доповнення до контртерористичної стратегії; права людини повинні лежати в основі таких стратегій.

Кожна держава намагається виробити ефективну політику для захисту своїх громадян від загроз тероризму, але досить часто така політика проводиться занадто жорстко, порушуючи при цьому основні права людини, такі, як особисті права громадян, права громадян на доступ до інформації, свободи преси та інші. В умовах надзвичайних ситуацій спецслужби наділяються широкими повноваженнями і мають доступ до банківських рахунків, прослуховування розмов, стежать за листуванням в Інтернеті і т.д. Держави часом забувають про те, що, проводячи в життя політику боротьби з тероризмом, часом порушують конституційні права громадян, тоді як існують особливо гнучкі підходи до даної проблеми і є країни, які вже довели їхню результативність на практиці. Активність держави в боротьбі з тероризмом повинна складатися не тільки з силових методів, а й превентивних гуманних заходів, що вкрай важливо в правовому демократичному суспільстві для охорони людського життя.

Враховуючи все вищезазначене, можна зробити висновки, що проблеми, пов'язані з антропологічно-правовим співвідношенням людини і тероризму складають собою множину проблем захисту природних прав людини та не є дослідженими повною мірою з концептуальної точки зору. Крім цього, багато з них взаємопов'язані також із питаннями, які мають велике значення для філософії та окремих прав людини, зокрема, її віросповідання.

3.4 Релігійні передумови міжнародного тероризму

Заглиблюючись в ідейні витoki сучасного тероризму, з'ясовуємо, що особливо не простою формою тероризму став релігійний екстремізм, який отримав досить помітний розвиток протягом останнього століття, зокрема, в східних країнах. Так, Майєр Джен-Франсис зазначав: «Одна зі значних змін, що відбулися у сфері тероризму за останні 20 років, полягає в тому, що все більше терористичних угруповань посилається на релігійні вірування як на джерело легітимності своїх дій» [187].

З огляду на релігійну складову, найбільшу увагу привертає до себе ісламський тероризм. У суспільній думці в усьому світі, за згодою і навіть схваленням ряду західних учених і політиків, виникає тенденція вважати, що справжнім джерелом тероризму є іслам. При цьому ігноруються економічні та соціокультурні аспекти цієї проблеми. Так, у роботі Еда Хоталінга релігійні причини ісламського тероризму називаються пріоритетними в порівнянні з іншими, причому автор навіть робить посилання на сури Корану, в яких йдеться про ненависть до «невірних» [183].

Релігійні ж основи тероризму виділяє і фахівець Гарвардського університету Джессіка Стерн. Незважаючи на те, що в цілому вона схильна оцінювати тероризм як атрибут «зіткнення цивілізацій», Стерн зауважує наявність релігійних догм, що стосуються безпосередньо психологічної природи тероризму. Так, на її думку, мусульмани прагнуть обґрунтувати свою агресію як помсту за приниження, як «божий гнів» і як бажання «очистити світ від скверни минулого на зорі нового тисячоліття» [196].

Релігійний фанатизм властивий і терористові Дмитрові Соколову, який причетний до підриву автобуса в Волгограді 21 жовтня 2013 р.: він вважає, що подія у Волгограді «насправді добре, але могло б бути і краще». На питання, чи знає він, скільки загинуло мирних людей, він відповів: «6 чоловік. Чому вони мирні? Вони невірні і цього достатньо» [115].

Наявність коріння ісламського тероризму в самих релігійних настановах та в освіті схильні відзначати і багато інших науковців. І, між іншим, ісламські публіцисти також неприховано зауважують, що практично всі масштабні теракти останніх років готувалися мусульманськими терористами. І дійсно, закони шаріату, за якими живуть мусульмани багатьох країн, дозволяють вбивати «невірних» в ім'я джихаду. Причому ці прогресивні громадські діячі закликають увесь ісламський світ до усвідомлення даної проблеми і, як наслідок, до активних кроків на шляху до відмови від тероризму, як від методу боротьби за свої інтереси.

Показовими є міркування з цього приводу головного редактора супутникового каналу «Аль-Арабія» Абделя Размана аль-Рашада, який заявив: «Абсолютно очевидно, що не всі мусульмани – терористи, але так само очевидно, що практично всі терористи – мусульмани, і це прикрий факт...» [163].

Зокрема, трагічні події 11 вересня 2001 року значною мірою сприяли виникненню цих упереджень. Світова громадськість та міжнародні організації особливо вказують на характер боротьби з тероризмом. Так, на пленарному засіданні Парламентської асамблеї НАТО, що відбулося в Оттаві 9 жовтня 2001 року, після 11 вересня, було констатовано: «Ми не потрапимо в пастку, розставлену терористами, що намагаються втягнути нас у конфлікт між релігіями і культурами. Ми даємо слово захищати цивілізацію і культуру проти варварства. Ця боротьба, в основі якої лежать загальні цінності, об'єднує всі релігії і всі культурні традиції» [182].

Важливість ідеї подолання релігійного екстремізму висуває його на порядок денний: уряди повинні з особливою увагою та обережністю підходити до формулювань законів, що містять терміни «терорист», «екстреміст», «небезпечні секти» тощо, щоб не вживати такі поняття довільно і не допустимо, щоб розпливчасті формулювання законів лягли в основу переслідування об'єднань, які не становлять реальної небезпеки для суспільства. Закони повинні формулюватися таким чином, щоб вони стосувалися тільки громадян і груп, які становлять небезпеку для суспільства, і не могли б бути використані для переслідування будь-яких непопулярних або незвичайних об'єднань.

Сучасні ж, так звані ісламські терористи, заявляють, що діють в ім'я ісламу. Але з міркувань пропаганди більшість терористів уникають застосування терміна «тероризм». Вони кваліфікують це так: що ведуть «війну», а цивільні цілі - це «фронт». Підтвердження своїм принципам вони знаходять у сучасних священних текстах (фетвах), які видають релігійні лідери. У лютому 1998 року Бен Ладен видав фетву проти євреїв і християн - «хрестоносців» від імені Міжнародного ісламського фронту, куди входять угруповання Хамас, Ісламський джихад і Хезболла, яка свідчила: «... наказ вбивати американців і їхніх союзників - цивільних і військових - обов'язок кожного мусульманина, який в змозі виконати це в будь-якій країні, де він зможе, в ім'я визволення мечеті аль-Акса і Святій мечеті в Мекці від їх впливу та з метою змусити їх війська забратися з ісламських територій переможеними і нездатними загрозувати кому-небудь з мусульман. Це відповідає словам всемогутнього Господа, «і бийтеся з невірними всі разом так само, як і вони б'ються з вами всі разом, і бийтеся з ними до тих пір, поки не припиниться сум'яття і тиск, і запанує справедливість і віра в Бога». Ми - з Божою допомогою - звертаємося до кожного мусульманина, який вірить в Господа і жадає винагороди за підпорядкування волі Божій вбивати американців, грабувати їхні гроші в будь-якому місці і в будь-який час, коли вони знайдуть їх» [136]. Сьогодні багато хто звертається до цього священного тексту «за виправданням жорстокості і насильства».

Ще одним досвідом дослідження світогляду Бен Ладена є робота анонімного автора. У своїй книзі автор показує глибину переконаності терориста № 1 у своїй боротьбі проти «хрестоносців» [170]. Дослідник підкреслює, що в самій ісламській релігії закладені основи релігійної війни, спрямованої проти невірних. За його словами, Бен Ладен веде боротьбу з християнами та іудеями виключно тому, що вони втратили віру в Бога, думають тільки про гроші і, в той же час, переслідують правовірних мусульман.

Проте якщо розглядати тероризм як війну, так як стверджують самі терористи, то тоді їх дії підлягають засудженню з позицій ісламу, тому що іслам строго обмежує застосування військової сили. Про це зазначає голова кафедри ісламського права, доктор Шейх Вахбех Маль-Зухили: «Забороняється вбивати будь-яку людину лише за незгоду з ісламом, а можна лише при відбитті агресії, якщо він її проявляє. Оскільки цивільні особи не беруть участі у військових діях, їх, безсумнівно, не можна вбивати і перетворювати на об'єкт нападу... Якщо немусульмани вирішать укласти угоду про мир і мирне вирішення суперечок, вони можуть це зробити. Від них не потрібно нічого іншого. Аллах Всемогутній говорить: «А якщо вони схиляться до світу, то схилися й ти до нього і покладайся на Аллаха...» і «Коли вирушаєте по шляху Аллаха, то розрізняйте і не кажіть тому, хто запропонує вам мир: «Ти не віруючий»...» [157].

Так, за підсумками надзвичайної сесії Ісламської конференції міністрів закордонних справ було відзначено, що «ганебні акти терору суперечать божественному вченню ісламу про терпимість, яке засуджує агресію, закликає до миру, співіснування, терпимості та поваги серед людей, високо цінує гідність людського життя і забороняє вбивство невинних осіб» [119].

Існує також безліч інших схожих прикладів моральної відповідальності держав, які засуджують дії терористів. Так, Сотні ісламських лідерів і вчених пакистанського племінного регіону Північний Вазиристан винесли колективну фетву про те, що атаки терористів-смертників суперечать ісламу, і закликали всіх іноземних бойовиків, які переходять на території країни, скласти зброю і припинити теракти [133].

Проте необхідно зазначити, що іслам абсолютно необхідний, бо його сповідує одна п'ята населення Землі. Неможливо ні встановити, ні підтримувати у світі демократичний лад, ігноруючи при цьому устремління та етичні уявлення п'ятої частини населення. Але є й ще одна, більш глибока причина, у зв'язку з якою іслам - ключовий партнер в досягненні демократії і миру на планеті. А саме, іслам ставить понад усе якраз ті ключові цінності, на основі яких може бути побудоване демократичне плюралістичне суспільство: рівність, свободу, справедливість, міжрасову і міжрелігійну солідарність та співпрацю. Про те, наскільки важливими в ісламі є такі цінності, як рівність,

свобода, справедливість і плюралізм, свідчить священна книга ісламу, Коран, діяння Пророка і його послідовників, історичний досвід мусульманського суспільства та етичні принципи, на яких будуються сучасні реформаторські рухи в ісламі.

Так, на одному з ісламістських веб-сайтів, поставили цікаве риторичне питання: «Чи є можливим те, що іслам, чиє світло поклато край Темній епосі в Європі, зараз бути сподвижником епохи терору? Чи може віра, у якої по світу нараховується більше 1,2 млрд. послідовників..., дійсно оправдовувати вбивства та завдання травм невинним людям? Чи може іслам, сама назва якого трактується як «мир» та «покірність Богу», надихати своїх послідовників нести смерть і розруху?» [162].

Р. Ємануїлов зазначає, що в ЗМІ та масовій свідомості на Заході широко відомі помилкові судження, що мусульманські релігійні лідери та авторитети не засуджують терористичних актів. У дійсності ж існує велика кількість фетр і заяв із осудом терактів проти невинних людей, однак вони дуже часто залишаються непоміченими мас-медіа. Цілий ряд відомих мусульманських вчених (таких, як Фетхулла Гюлен, Ахмет Акгундуз, Харун Яхья та ін.) виступають із твердженнями, що істинний мусульманин, який розуміє всі аспекти ісламської релігії, не може бути терористом. Відомий та впливовий ісламський проповідник, доктор богослов'я Тахір Кадрі, коментуючи теракти, спричинені терористами-смертниками в Равалпинді в грудні 2009 р., заявив, «що атаки смертників не дозволені в ісламі, ці дії по суті неісламські... Вбивство людей, які належать до будь-якої релігії чи країни, і тероризм в усіх його проявах повністю суперечить вченню ісламу». В березні 2010 р. Тахір Кадрі випустив фетру на 600 сторінок, яка містить «абсолютне засудження тероризму без усіляких виправдань». Зокрема, богослов стверджує, що «тероризм є тероризм, насилля є насилля і йому нема місця в ісламському вченні і ні за яких обставин йому не може бути ні виправдань та ніяких «якщо і але»». Фетва Кадрі прирівнює терористів і його учасників суїцидальних терактів до невірних [163].

Проте з огляду на останні події так звані ісламські терористи неминуче порушують ісламські правила ведення війни, оскільки основною ціллю терористів стають саме цивільні люди. Отже, ідеологія ісламських терористів являє собою хибне коло: вони нібито захищають іслам тим, що порушують його основні закони.

На з'їзді в Ассізі у вересні 1994 р. представники майже всіх релігій і конфесій підписали декларацію, яка утверджує: «В ім'я Бога ми проголошуємо всім людям, віруючим і невіруючим : священної війни не буває. Священним є тільки мир» [117]. Із 7 до 9 лютого 1994 р. у Стамбулі відбулася Міжнародна конференція з питань миру і толерантності, на якій зібралося більше ста високопоставлених представників іудаїзму, християнства та ісламу. У

заключній декларації конференції говориться, що війну не можна виправдати ім'ям Бога, а злочин, вчинений в ім'я віри, є злочин проти віри [119].

Необхідно пам'ятати, що використання релігії в терористичній пропаганді - безглуздя. Її основа - спотворення священних текстів і зловживання соціально-економічними умовами - аморальне. Не сповідуючи істинної віри, людство не зможе перемогти так званий релігійний «тероризм».

Саме тому у профілактиці тероризму все більшої значущості набуває просвіта населення, в першу чергу релігійна, основною метою якої має стати роз'яснення позитивної сутності конфесій, а також їх нетерпимості до всякого насильства. Це особливо стосується мусульманської релігії, яка останнім часом все частіше стає ідеологічною основою тероризму. Населенню необхідно роз'яснювати, що існують не тільки войовничі радикальні трактування ісламу (наприклад, ваххабізм), але і його ліберальні течії. До їх числа можна віднести, наприклад, джадидизм, який особливо терпимо ставиться до представників інших релігій, «з'єднує ісламські традиції з демократичними цінностями, а також трактує джихад не як війну проти невірних, а як «старанність «у боротьбі з невір'ям всередині себе».

Віруючі повинні взяти ініціативу на себе, осуджуючи представників тієї релігії, під ідейним прикриттям якої діють терористи тих своїх одновірців, хто ставиться до тероризму з терпимістю або схваленням. Особливо актуальним це є для представників однієї віри, оскільки, по-перше, осуд здійснюється з боку тих суб'єктів, які за логікою терористів повинні їх схвалювати, по-друге, принципово підкреслюється відсутність будь-якого зв'язку між релігійними поглядами і терористичною ідеологією.

Беззаперечно, велику увагу слід приділити ролі державі. Держава і релігія є двома важливими елементами, що лежать в основі суспільства. Перший має на увазі верховенство закону, а друга - суть закону - моральність і духовність. Влада, мораль і моральність - ці поняття доповнюють один одного в житті суспільства. Релігія, релігійні лідери і релігійні організації повинні сприяти зміцненню державної влади за рахунок своєї діяльності в сфері духовності, оскільки сильна влада має широкі можливості рішуче забезпечувати свободу переконання і віросповідання. Іншими словами, влада і закони, що є результатом моральних і духовних критеріїв, в сукупності відіграють основну роль у суспільстві.

Отже, держава і релігія співіснують один з одним та необхідні одна одній, але тільки в рамках співіснування один з одним. Історія не знає переконливих фактів або успішної практики, яка б доводила зворотне. Тут постає найголовніше питання. Яким має бути це співіснування для того, щоб політика не була позбавлена моральності і духовності, щоб вона могла створити умови для збереження істинної значущості небесних релігій, і щоб соціальний статус релігії в суспільстві був визначений так, щоб вона не

заважала державі відігравати роль регулятора соціальних відносин у суспільстві.

У суспільстві, побудованому на демократичній основі, держава має створювати однакові умови для всіх релігій і переконань. Держава не повинна займатися просуванням однієї релігії. На нашу думку, однією з основних причин безуспішності тривалого міжетнічного протистояння є саме уявлення релігій привілейованими, традиційними, нетрадиційними і деструктивними та побудова з ними взаємин на цій основі. Якщо мова йде про переконання, то нас має цікавити, є воно здоровим або нездоровим, корисним для суспільства або шкідливим. Якщо шкідливе переконання прийме форму релігії, то воно повинно зустріти серйозний опір з боку суспільства, і держава повинна сприяти цьому. Боротьбу зі шкідливою формою переконання, яка розповсюджується під прикриттям релігії, не можна розцінювати як посягання на свободу віросповідання. На жаль, цілий ряд міжнародних організацій підходить до цього питання саме так. У суспільстві єдиним загальним законом для громадян, які сповідують різні релігії та ідеології, є конституція держави.

Таким чином, виконуючи свій обов'язок щодо захисту громадян, держава повинна не тільки визнавати розходження між сповіданням віри відповідно до закону, з одного боку, і її зловмисними спотвореннями - з іншого, а й підтримувати, а в разі потреби і захищати послідовників тієї чи іншої релігії від нерозумних і невинуватих дій інших людей. У нинішні непрості часи закон повинен залишатися важливим моральним критерієм і основним гарантом прав людини.

Так, Європейська конвенція про права людини охороняє право на свободу думки, совісті і релігії, та стверджує право людини відкрито сповідувати свою віру через богослужіння, навчання і дотримання обрядів [50]. Це право поділяється на дві частини. Перша з них носить абсолютний характер: ніяка держава не повинна намагатися впливати на мислення людини або примушувати її прийняти своє віросповідання чи змінити його. Друга ж частина - право сповідувати свою віру - може бути обмежена міркуваннями суспільної користі, наприклад, громадського спокою, охорони громадського порядку, або для захисту прав і свобод інших осіб. Тому будь-яке рішення обмежити це право заради більш важливих міркувань суспільного блага має бути ретельно зважено.

Для релігії та релігійних діячів духовність людини та релігійні погляди, звичайно ж, є пріоритетною галуззю діяльності. Виховуючи високоморальних і духовно чистих людей, релігійні діячі та лідери можуть, не втручаючись в політику, виконувати свою священну місію і разом з тим допомагати державі. Перешкоджаючи перетворенню ультра крайнього релігійного фанатизму в екстремізм, вони можуть приносити велику користь суспільству. На нашу думку, це можна визнати найоптимальнішою формою співіснування у

відносинах між релігією і державою в сучасному демократичному суспільстві, а такі відносини повинні будуватися на цій фундаментальній основі.

Отже, узагальнюючи основні питання антропологічно-правового співвідношення тероризму і релігії: чи можна знайти спільну основу, на якій мусульмани і немусульмани зможуть спокійно співіснувати в демократичному плюралістичному суспільстві та як захистити право людини відкрито сповідувати свою віру, можна зробити наступні висновки:

по-перше, необхідно пам'ятати, що Коран велить мусульманам знаходити ґрунт для співіснування з іншими релігійними громадами. Таким ґрунтом є повага до свободи і незалежності різних релігійних громад. Жодна з них не повинна привласнювати право нав'язувати свій спосіб життя іншим. Крім того, в Корані чітко стверджується, що силі не місце в релігійних справах. Коран закликає мусульман встановлювати політичний лад, заснований на мирному співробітництві і взаємній повазі, і застерігає їх від того, щоб ставити релігійну солідарність над встановленими правами і принципами справедливості;

по-друге, як громадяни, ми повинні пам'ятати, що права передбачають і обов'язки. Ми не повинні, думати що права - це тільки свобода, і не повинні використовувати їх на зло. Так само і держава зобов'язана захищати громадян від тих, хто користується релігією для підбурювання і виправдання вбивства, і повинна використовувати свою владу з оглядом на те, щоб не постраждали ні в чому не винні віруючі. У заплутаних та небезпечних ситуаціях може виявитися не просто підтримувати таку рівновагу, але існують норми, прописані Конвенцією та іншими нормативно-правовими актами, і на них повинні засновувати свою політику та роботу державні органи. Якщо державна влада буде обмежена Конвенцією про права, то стануть реальністю ті основні свободи, які здаються багатьом з нас само собою зрозумілими.

Отже, передусім необхідно пам'ятати про толерантність – право людини поводитися відповідно до своєї віри, навіть якщо нам це не подобається. Бути толерантним - значить, нікого не примушувати змінити свої переконання, поважати думки і звички, кардинально відмінні від власних, бути вільним від упереджень. Толерантність у широкому сенсі слова - це готовність кожного визнати право інших бути не таким, як він сам, і поважати чужу думку, а не оцінювати його. Носієм цієї цінності є не держава, а людина. Однак держава зобов'язана вживати заходів, щоб забезпечити повагу до всіх людей і виховувати в суспільстві толерантність – запоруку миру і безпеки всіма засобами, у т. ч. і комунікативними, інформаційними – для подолання великого зла – виправдання тероризму у ході інформаційної війни.

Висновки до розділу 3

Феномен «тероризм» доволі дискусійний, але, з іншого боку, він має деяке смислове ядро, яке об'єднує в собі ряд загальних явищ та характеристик (таких, як терористичний акт, терор, насилля і т.д.). Повною мірою розкрити їхню сутність дозволяє антропологічно-правова методологія, що передбачає здійснення філософсько-правового аналізу даного драматичного для ХХІ століття явища.

Дослідження тероризму в контексті правової антропології дозволяє: дослідити сутнісні характеристики тероризму в його історичному розвитку, а також у співвідношенні з філософсько-правовими категоріями: справедливістю, насильством; а також встановити методологічні проблеми вивчення сучасного тероризму, основні з яких пов'язані із наявністю таких невирішених односторонніх поглядів: зведення тероризму або до суто політичного явища, або до кримінального злочину; відсутність загальноприйнятого розмежування понять – тероризм, терор, революція, війна, національно-визвольний рух, партизанська боротьба; абстрактна, умовна типологізація тероризму, яка викликана складністю чіткого виділення якої-небудь конкретної його форми.

Антропологічний вимір тероризму передбачає розгляд такого загального та принципового філософського питання, як сутність тероризму, тобто характер тероризму та природні права людини, які впливають із цих концептів. Природне ж право означає сукупність принципів і прав, які впливають з природи людини та є незалежними від соціальних умов.

Проблеми, пов'язані з антропологічно-правовим співвідношенням людини і тероризму, складають собою множину проблем захисту природних прав людини та не є дослідженими повною мірою з концептуальної точки зору. Крім цього багато з них взаємопов'язані також з питаннями, які мають велике значення для усієї філософії та окремих прав людини.

Встановлено сутнісні складові: тероризм як суто політичний феномен; тероризм як засіб нагнітання страху у мирного населення з метою вчинення тиску на владу; тероризм як засіб боротьби за національний суверенітет; тероризм як засіб релігійного протистояння.

Антропологічно-правовий аналіз тероризму і боротьби з ним свідчить, що однією з причин недостатньої ефективності боротьби з тероризмом є неадекватне розуміння як сутності його сучасних явищ, так і незначних досі форм його прояву. Тероризм не можна трактувати як щось зовнішнє щодо сучасного світоустрою. Тероризм є його безпосереднім породженням. І саме тому боротися з ним необхідно як з внутрішньою вадою суспільства.

Дослідження тероризму як стратегії комунікації з метою психологічного впливу дозволяє стверджувати, що під час здійснення терористичного акту

основною їх метою стає реакція населення. Дана реакція може бути як позитивна (представлення терористів як борців за свободу), так і негативна (нагнітання відчуття страху та неспроможності протидії терористичним актам), і спрямована з метою здійснення тиску на державу.

Conclusions to Section 3

The phenomenon of "terrorism" is quite debatable, but on the other hand, it has some semantic core that combines a number of common phenomena and characteristics (such as terrorist act, terror, violence, etc.). The anthropological and legal methodology, which provides for the philosophical and legal analysis of this dramatic phenomenon for the 21st century, allows to fully reveal their essence.

The study of terrorism in the context of legal anthropology allows: to investigate the essential characteristics of terrorism in its historical development, as well as in relation to the philosophical and legal categories: justice, violence; and to identify methodological problems in the study of modern terrorism, the main ones related to the existence of such unresolved unilateral views: the reduction of terrorism to either a purely political phenomenon or a criminal offense; the lack of a common distinction between terrorism, terror, revolution, war, national liberation movement, guerrilla warfare; an abstract, conditional typology of terrorism, which is caused by the difficulty of clearly distinguishing any particular form of terrorism.

The anthropological dimension of terrorism involves considering such a general and fundamental philosophical question as the nature of terrorism, that is, the nature of terrorism and the natural human rights that flow from these concepts. Natural law means a set of principles and rights that follow from human nature and are independent of social conditions.

Problems related to the anthropological-legal correlation between human and terrorism constitute many problems of protection of natural human rights and have not been fully explored from a conceptual point of view. In addition, many of them are also interrelated with issues, which are of great importance to all philosophy and individual human rights.

Essential components have been identified: terrorism as a purely political phenomenon; terrorism as a means of instilling fear in the civilian population in order to exert pressure on the authorities; terrorism as a means of combating national sovereignty; terrorism as a means of religious confrontation.

Anthropological and legal analysis of terrorism and counter-terrorism shows that one of the reasons for the lack of effective counter-terrorism is an inadequate understanding of both the nature of its modern phenomena and the minor forms of its manifestation. Terrorism cannot be interpreted as something external to the

modern world order. Terrorism is its immediate origin. And that is why it is necessary to combat it as an internal defect of society.

The study of terrorism as a strategy of communication for the purpose of psychological impact suggests that during a terrorist act, their main purpose is the reaction of the population. This response can be both positive (representing terrorists as freedom fighters) and negative (instilling a sense of fear and inability to counter terrorist acts) and aimed at exerting pressure on the state.

РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТА БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

Аргументовано, що невіддільним інструментом, який використовують терористичні організації, є різноманітні засоби комунікації, що дають змогу нагнітати страх, зневіру та депресію в населення.

Виділено три основні моделі комунікативних стратегій терористів, що демонструють, як у результаті широкого використання інформаційно-комунікативних засобів змінився характер тероризму. Зокрема, аналізуючи складну ситуацію в Україні, зроблено висновок, що значним поштовхом для виникнення війни та здійснення масових убивств стали засоби комунікативного впливу. Це зумовлює необхідність удосконалення інструментів ведення інформаційної боротьби з тероризмом.

SECTION 4. REALIZATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF COUNTERACTION AND COMBATING TERRORISM

It is argued that the various means used by terrorist organizations are a variety of communication means that can inflate fear, despair and depression in the population.

Have been identified three main models of terrorist communication strategies that demonstrate how the nature of terrorism has changed as a result of the widespread use of information and communication means. In particular, analyzing the difficult situation in Ukraine, it is concluded that the means of communicative influence have become a significant impetus for the emergence of war and massacres. This necessitates the improvement of the tools for conducting the information fight against terrorism.

4.1. Протистояння тероризму як способу протиправної комунікації та впливу на масову свідомість

Однією із найбільш яскравих характерних особливостей тероризму був і залишається його публічний характер. Завдяки йому терористична діяльність підноситься на загрозливо новий рівень, вселяючи страх і паніку в суспільстві. Як стверджує відомий американський дослідник тероризму Б. Хофман – призначення теракту – передати певне послання, що і робить його безпосередньою формою комунікації [149].

Тероризм як засіб комунікації - явище не нове. Ще в давні часи терористи здійснювали вбивства завідомо на центральних площах та у місцях масового скупчення людей з метою привернення уваги, тим самим демонструючи свою силу та неспроможність влади до захисту своїх громадян.

Як влучно стверджували А. Шмід та Я. де Грааф, «Без комунікації тероризму не може існувати» [149]. Для передачі повідомлення терористи використовують передусім засоби масової інформації, що являють собою основний канал комунікації. Як зазначає Р. Крелінстен: «ті, хто відчуває себе

вигнаним із комунікаційної структури, стараються привернути увагу ЗМІ засобами приголомшливих увагу актів» [177].

Оскільки тероризм нерозривно пов'язаний з політикою, можна слідом за багатьма вченими, наприклад, Р. Крелінстеном, стверджувати: «Тероризм – це форма політичної комунікації» [177]. Беззаперечно, міжнародний тероризм може здійснювати безпосередній вплив на політичну комунікацію, через яку формуються нові конфігурації військово-політичних відносин як всередині держави, так і на міжнародній арені.

Так, в березні 2004 р. вибух електропоїздів у Мадриді перед парламентськими виборами в Іспанії і розголос, якого набула дана подія в ЗМІ, настільки вплинули на електорат, що політична ситуація в країні різко змінилася, чинне керівництво пішло у відставку, а вслід за цим був здійснений вивід іспанських військ з території Іраку [10].

На ранніх етапах свого існування тероризм був такою формою насильства, коли особи, які скоювали терористичні акції, спрямовували їх на того або іншого представника офіційної влади з метою отримання від нього певної розумної, раціональної або ж навпаки – ірраціональної реакції. При цьому для терористів і тоді важливою була підтримка їхніх дій певною частиною населення. Проте основна мета тероризму залишалася у сфері впливу на безпосередній об'єкт, на який націлені терористичні організації.

Що стосується стратегії сучасного терору, то вона зазнавала значних змін. Для терору суспільство тепер виступає в ролі певного каталізатора з метою отримання максимальної вигоди від терористичних актів. З одного боку, терор, як і раніше, виступає як засіб тиску на владу, а з іншого – спрямований на те, щоб викликати співчуття та схвалення своїх дій в однієї частини населення та жах і паніку – в іншій. При цьому ця, друга частина, стратегії тероризму сьогодні стає, мабуть, основною. Метою тут є здійснення «легітимації» терору через загальнозначущі цінності, привернення уваги до якихось «глибинних, справжніх причин» кривавої події. Навіть якщо ця «справжня», «ідеальна» підстава (припустимо, соціальна несправедливість) насправді виявляється ні при чому, її наявність всіляко штучно підкреслюється, маскуючи тим самим зовсім інші, деколи винятково корисливі, мотиви та підґрунтя здійснення терористичної акції. Адже до сьогоднішнього дня терор має сенс лише там, де є присутньою можливість учинити значний вплив на суспільну свідомість.

Так, засоби масової інформації, окрім інформування суспільства, стали значною мірою визначати сприйняття суті процесів, що відбуваються на світовій арені. Доказово цинічними, неправдивими і пропагандистськими є думки одного з користувачів групи «Донецька народна республіка» соціальної мережі «ВКонтакте», групи «Голос Харькова»: «И теперь навсегда при слове «украинец» у каждого русского будут перед глазами с цифровой чёткостью

возникать рядом картинки: прыгающего майдана, заживо сожжѣнных одесситов, маленького мальчика с пулевым ранением в месте, где была георгиевская ленточка» [36].

Отже, можна стверджувати, що тероризм - до певної міри стратегія, яка передбачає використання насилля з метою комунікації. Об'єктом комунікації терористів може виступати будь-хто, починаючи від пересічних громадян, політичних партій або будь-яких інших організацій і закінчуючи цілими країнами. Здійснення терористичного акту одночасно може бути направлено як з метою взаємодії лише на окремий об'єкт комунікації, так і на цілу групу.

Продуктом інформаційного суспільства є несвідомо і свідомо (в Росії), створюваний ЗМІ, ЗМК образ сучасного ворога (фашиста, бандерівця і т. ін.), який завдяки широкому розповсюдженню інформаційно-комунікаційних систем сприяє реалізації намірів терористів: вселити страх та депресію населенню засобами транслявання жертв терактів та продемонструвати безсилля влади і спеціальних служб з протидії тероризму і утвердити свою силу і політичну гегемонію для світу, свій диктат зла.

Як зазначає М. Маклюєн у працях, «засіб комунікації є повідомлення» [80]. Терористи, таким чином, мають намір передати закодоване повідомлення, яке б до певної міри відображало дискурсивний контекст ситуації та було б направлено на різні групи людей. Наприклад, називаючи «терористичний акт», ми знаємо, що йдеться про загрозу застосування чи безпосереднє здійснення насильницького акту. Інтерпретація цього словосполучення у свідомості різних соціальних суб'єктів може викликати різні види поведінкових реакцій (в одних громадян – страх, паніка, ненависть; в інших – бачення неспроможності влади захистити тощо).

Яскравим прикладом такого семіотичного наповнення повідомлення можуть слугувати недавні події, які відбулися в Україні у м. Слов'янську, де військові зіткнулися зі значною проблемою під час проведення антитерористичної операції – мирне населення відмовлялося їм допомагати, переховуючи натомість у себе терористів. Для них терористи виступають у ролі борців за свободу та незалежність їхньої області.

Виникає питання: через що деякі громадяни міста перейшли на бік терористів? Через зневіру у владу країни чи під сильним комунікативним впливом? У гібридній війні спрацювали масовані впливи російської пропаганди, які намагаються сприяти терористам через потужне ведення терористичної інформаційної війни. Це питання складне, проте з впевненістю можна сказати, що тривале в часі висвітлення подій у такому ракурсі, який вигідний терористичним угрупованням, беззаперечно, змінило погляд на ситуацію багатьох соціальних суб'єктів. Терористи зрозуміли, що основне в їх боротьбі – створення образу: образу себе як борця за справедливість, а свою діяльність - як шляху до свободи.

Теракти, спричинені на сході України, можна назвати новою «віхою розвитку» комунікації тероризму, відкритої, неприховано фальшивої, дезінформаційної. Як слушно зауважує А. Токарська, до основних способів досягнення ворожої інформаційно-комунікативної мети – підпорядкування своїх недругів під ворожі наміри належать: приховане «управління» діяльністю органів влади держави-конкурента; заволодіння його мас-медійним ресурсом; руйнування духовних основ держави; інформаційно-психологічна агресія і «підігрівання» її в окремих малосвідомих представників країни-суперника; нав'язування всіма засобами і каналами страху, невпевненості і паніки; відверта інформаційно-комунікативна війна [131]. Наукова систематизація принципів інформаційного протиборства вибудована російськими дослідниками. Її зміст ілюструє комунікативну небезпеку засадничих елементів:

- 1) це інформаційна асиметрія;
- 2) інформаційне домінування;
- 3) прихованість, латентність процесів інформаційно-психологічної боротьби;
- 4) несподіваність нападу на суперника;
- 5) нічим не обмежене масоване використання всіх наявних сил і засобів

інформаційно-психологічного нападу («війна без правил»), у т. ч. засобів психологічного впливу, які являють особливу небезпеку, дія котрих не зчезає навіть із припиненням агресії [82].

Потужним щодо агресивного впливу є комунікативне зміщення образів нейролінгвістичного програмування свідомості телеглядачів, як і спотворення комунікативного мислення всіх реципієнтів інформації, що відбувається через інформацію. Цей спосіб інформаційної війни поширений як «пряма і нахабна брехня». Психоманіпулятори мас-медійної комунікації застосовують прийом «передозування інформації» з метою спотворення свідомості супротивника. Ефективною маніпуляцією є долучення «теленагнітання катастрофізму». «Опрацювання» побутової свідомості скероване на руйнацію державної безпеки кількома способами: розрушити єдність нації, національну економіку, блокувати зовнішні зв'язки, послабити обороноздатність країни, замаскувати антинаціональні економічні і політичні злочини, знищити національну пам'ять і т. ін. [131].

Враховуючи зазначене вище, можемо констатувати наявність інформаційно-психологічної війни, яка є найбільш агресивним засобом досягнення домінування в інформаційно-психологічній сфері.

Вочевидь, давно спланована така пропагандистська машина скерована на підтримку терористів, окремих країн, незважаючи на усі вбивства, що там відбувалися, їхню жорстокість, злочини проти людяності, і яка орієнтована на жахливу неправду, що продовжують поширювати російські ЗМІ та ЗМК.

Виникнення нових ЗМІ зумовило кардинальні зміни в системі комунікацій. Сучасні технології дозволяють в режимі реального часу транслювати усі події в ефірі з будь-якого куточка Землі. Проте інформацію трактують по-різному, у залежності від політичної кон'юнктури. Так, для прикладу одні можуть трактувати смерть людей, як результат проведення антитерористичної операції зі знешкодження сепаратистів, інші ж – смерть цивільних людей, які не мали безпосереднього зв'язку з терористами.

У зв'язку з цим, слушний висновок робить М. Делягін: «Сучасна людина втратила вироблення навичок самостійного мислення, нею виключно легко маніпулювати. Ця деградація знизила ефективність масової людської свідомості» [44].

Прагнучи одержати сенсацію, ЗМІ у багато разів збільшують руйнівний ефект окремо взятого факту тероризму, здійснюючи вплив на здатність людини до уяви. Людина не захищена від маніпуляції її свідомістю. Цілком слушно зазначив С. Кара-Мурза, говорячи про мету терористичної акції: на «поєднанні уявлення та почуттів заснований один з наймогутніших засобів дії на суспільну свідомість – тероризм, поєднаний з телебаченням. Образ невинної жертви доводиться телебаченням до кожної сім'ї, а уява «підставляє» на місце жертви самого телеглядача або його близьких, що породжує цілу бурю почуттів. Потім справа техніки – спрямувати ці почуття на той образ, який найнялися поруйнувати маніпулятори (образ армії, уряду, ісламських фундаменталістів і т.д.)» [62].

Широкий розвиток інформаційних технологій значно збільшив граничний потік дезінформації та розширив комунікаційні канали. Все це дозволило інформаційним споживачам відчувати безпосередню участь в діях, які відбуваються за тисячі кілометрів, переживати ті ж самі емоції, тобто стати так званим спостерігачем «театру», який розігрують терористичні організації, причому не безуспішно, бо цей гіпноз поширюється на окремі країни і всиляє довіру до прямої брехні.

Аналізуючи історичний процес комунікації тероризму, можна констатувати, що в процесі своєї діяльності терористи стали все більш активно орієнтуватися на висвітлення подій в ЗМІ, а в подальшому змогли самостійно виробляти медіа - продукти, використовуючи досягнення прогресу у розвитку засобів масової комунікації. У підсумку терористи отримали можливість повністю контролювати здійснювану ними комунікацію: зміст повідомлення, канали розповсюдження та механізми отримання реакції цільових аудиторій.

Досліджуючи тероризм як стратегію комунікації, необхідно виділити його основні моделі та методи комунікативного впливу, які терористичні організації використовують у своїй діяльності.

Під моделями комунікативного впливу терористів необхідно розуміти їхнє ідейне спрямування, тобто те, на чому і для чого терористична організація

була заснована, а також які інструменти та методи вони використовують для висвітлення своїх дій. За умови використання «правильної» комунікативної моделі в суспільстві стає можливою підтримка та допомога цивільного населення у досягненні цілей. Можна виділити три основні моделі, які набули широкого використання терористами в умовах сьогодення.

Перша модель – це здійснення терористичних актів, з їх подальшим висвітленням як актів, спрямованих на благо держави, це так звана націоналістична модель. Дії терористів спрямовані на повалення існуючого економічного чи політичного режиму. За умов використання даної моделі терористичні організації створюють образ борців за суверенітет держави. Яскравим прикладом може стати висвітлення подій, які відбуваються у східній Україні, російськими ЗМІ та інтернет-сайтами.

Друга модель – використання терористичними організаціями релігійної віри, як методу виправдання своєї діяльності. Трансформуючи релігійні тексти та настанови, терористи нав'язують думку цивільному населенню про необхідність війни чи навіть смерті у боротьбі з іновірцями. Яскравим прикладом може стати широке розповсюдження такого феномена як ісламський тероризм. Для розуміння даної моделі буде доцільно також навести невеличкий уривок з фетви 1998 р., виданої Усамою бен Ладеном: «Ми - з Божою допомогою - звертаємося до кожного мусульманина, який вірить в Господа і жадає винагороди за підпорядкування волі Божій вбивати американців, грабувати їхні гроші в будь-якому місці і в будь-який час, коли вони знайдуть їх» [136].

Третя модель – нагнітання в суспільстві відчуття страху та панічних настроїв. За умов використання даної моделі, терористичні організації не намагаються «вибілити» себе, всі їхні зусилля спрямовані на вплив на ЗМІ з прагненням посіяти серед цивільного населення відчуття безпорадності. Прикладом використання даної моделі може слугувати теракт на Дубровці. Так, під час даного теракту був створений навіть Інтернет-сайт, який використовувався терористами для координації дій родичів заручників, яких змушували організовувати мітинги та вимагати виведення військ із Чечні [10].

Що стосується методів комунікативного впливу на свідомість цивільного населення, то необхідно відмітити, що протягом останніх років вони набули значних змін. Так, якщо в 90-і роки терористи прагнули привернути до себе увагу за допомогою преси, радіо чи телебачення, то на сьогодні лідером у пропаганді терористичних діянь стають Інтернет-технології.

Необхідно пам'ятати, що активне використання терористичними організаціями усіх методів комунікативного впливу становить значну загрозу для цивільного населення. Дезінформуючи та провокуючи населення на активні дії, терористи стають все ближче до поставлених ними цілей. Так, Б. Хоффман у своїй книзі із посиланням на відомого дослідника тероризму

Брайани Дженкінс зауважує: «Тероризм — це театр. Теракти часто ретельно зрежисовані, щоб привернути увагу електронних ЗМІ і міжнародної преси» [149]. Саме тому було вирішено виділити три основні методи комунікативного впливу, які використовують терористи, в порядку зростання рівня загрози, яку вони можуть нести.

Перший метод – це пропаганда своїх діянь за допомогою традиційних засобів масової інформації (преса, телебачення, журнал). Як зазначає Г. Вайман: «до винаходу і початку фази активного використання Інтернету всі надії терористів на отримання розголосу своєї справи були пов'язані з прагненням привернути увагу телебачення, радіо та друкованих ЗМІ» [190]. На сьогоднішній день вони є застарілим та найменш ефективним засобом пропаганди терористичних діянь.

Другий метод – орієнтація на сучасні засоби масової комунікації, такі, як Інтернет, мобільний зв'язок, відеокліпи тощо. Передусім це обумовлено жорсткою цензурою та фільтром ЗМІ, внаслідок чого терористам довелося шукати нові шляхи для пропаганди своєї діяльності.

Терористична пропаганда широко розповсюдилась за допомогою використання сучасних інформаційних технологій. Це дозволило терористичним організаціям шукати підтримку не тільки в межах їх території, а й у будь-якому куточку світу. Про них, зокрема, наголошує Б. Хоффман: це «можливо, найбільш вражаючий комунікаційний прорив, який здійснили терористи за останні 10-15 років» [149].

Третій метод – комбінований, який передбачає створення та оперування власними медіа-ресурсами [3]. Враховуючи анонімний характер Інтернету, можливість реєстрації сайту на доменах іншої держави та масовості Інтернет публіки, глобальна мережа стала комунікаційним середовищем №1 для інформаційного забезпечення терористичних актів. Тепер існує безліч сайтів терористичних організацій, на яких відкрито чи приховано зображена пропаганда насилля, відеозаписи «успішних» терористичних актів, убивств, страт тощо.

Все це являє собою спосіб інформаційно-психологічної блокади, яка створюється державою з метою нагнітання комунікаційного впливу. Так, відомо, що при захопленні школи №1 в Беслані терористи активно використовували глобальну мережу, в деталях описуючи ситуацію, яку створили. При цьому ними повідомлялося реальна кількість заручників, яка була в три рази вищою, ніж за даними офіційних заяв. Під час теракту на Дубровці був створений навіть Інтернет-сайт, який використовувався терористами для координації дій родичів заручників, яких змушували організувати мітинги та вимагати виведення військ з Чечні [10].

На це в комунікативній стратегії терористів звертав увагу у своїх працях і А. Аван, який зазначав: «Прагнення показати конфлікт «з іншого боку» або

просто протиставлення представленої картини образу, створюваному відомими ЗМІ, – ось що зближує веб-сайти джихадистів та інтернет-активність інших суспільних груп» [174]. Тобто, незважаючи на спроби влади до фільтрації та обмеження інформації, пов'язаної з терористичною діяльністю з метою зменшення пропаганди, вони зазвичай дають абсолютно протилежний «ефект».

З появою можливості створення власних інформаційних ресурсів терористи отримали змогу вдосконалити процес висвітлення інформації у світлі, вигідному для них. Передусім це обумовлено тим, що ЗМІ передбачають звернення до першоджерел, і, зокрема, дуже часто цитують бачення ситуації з точки зору самих терористів. Про це зазначає Г. Вайман: «теоретично терористи придбали «можливість визначати, яке висвітлення отримає та чи інша подія в традиційних ЗМІ, оскільки ті все частіше звертаються до Інтернету як джерела інформації» [190].

Тим самим, можна сказати, що «інформаційна боротьба» переросла в жорстку «інформаційну війну», перемогу в якій, за словами Д. Ронфальдта, здобуває той, чия історія перемагає [184]. На жаль, ми ще не маємо досвіду протистояння пропагандистським маніпуляціям, і це спричиняє для нас численні програші у війні.

У результаті широкого використання інформаційно-комунікативних засобів змінився сам характер тероризму. Йому стали притаманні наступні риси:

- 1) переважання в якості основної організаційної форми - мережевої;
- 2) першочергове значення релігійного тероризму, в тому числі радикально ісламістського (джихадистського);
- 3) значна роль інформаційних та комунікаційних технологій;
- 4) менша залежність від підтримки з боку держав;
- 5) апеляція до глобальної аудиторії одновірців і однодумців.

Якщо аналізувати події, які відбуваються на території України, то не секрет, що одна і та ж подія на українських та російських каналах подається та сприймається зовсім по-інакшому, внаслідок чого у частини населення Сходу виникає проблема довіри до ЗМІ. Для Росії даний спосіб висвітлення ситуації є далеко не новим, про що яскраво свідчать її «успіхи» дезінформування в даній інформаційно-комунікаційній стратегії.

Так, С. Гриняєв у своєму інтерв'ю щодо питання про створення в Росії центру підготовки спеціалістів з інформаційних війн зазначав: «можливість ведення інформаційної війни (як інформаційно-технічної - проти систем управління противника, так і інформаційно-психологічної - проти особового складу армії і населення країни-супротивника) сьогодні є невід'ємною частиною військового будівництва всіх високорозвинених країн світу. Більш того, відносна дешевизна засобів інформаційного впливу істотно розширює коло потенційних користувачів. Не мати можливості реагувати на загрози, які виходять з

інформаційного простору, смертельно-небезпечно. Тому і російська армія намагається йти в ногу з часом. Говорити про успіхи в такій справі, напевно, не зовсім коректно. Важливо, що ЗМІ не говорять про провали, а це серйозний показник майстерності особового складу відповідних підрозділів» [21].

Проте внаслідок виникнення недовіри до ЗМІ та бажання влади приховати інформацію інколи виникає парадоксальна ситуація, коли інформаційні ресурси терористів є більш інформаційно наповнені, тим самим стаючи нібито переконливішими, ніж державні ЗМІ. Про це у своїх працях зазначає Б. Раман: «У регіонах, подібних до Чечні, в які російська влада не пускала іноземних журналістів, веб-сайти (терористів) ставали джерелом інформації для людей за межами Росії, які хотіли отримати погляд на події з іншої точки зору, крім офіційної» [192].

Зокрема, Б. Хоффман, описуючи суперечливе висвітлення урядовими шрі-ланкійськими ЗМІ і сайтами Тамільських тигрів битви за табір Муллаїтіву, зазначав: «Висвітлення «тигрів» було більш точним. Це був величезний прорив для (сайту терористів) Tamil Net та альтернативних каналів передачі новин. Газети такі, як Washington Post і International Herald Tribune, стали цитувати бюлетені і заяви Тигрів звільнення Таміл Ілама і все з більшою підозрою ставилися тепер до офіційних джерел новин в армії Шрі-Ланки» [149].

Такі підходи і факти дають підстави для аргументованого висновку, який висловив Д. Журавльов: «Жорстка цензура часто є найгіршим варіантом, ніж навіть повна її відсутність» [53].

На жаль, маніпулювання свідомістю споживачів інформації з метою залякування та нагнітання атмосфери страху активно використовується не тільки терористичними організаціями, а й політичними партіями, й інколи навіть цілими державами. Так, для прикладу потік інформації про події в Україні був організований таким чином, що несвідомі споживачі інформаційної продукції були залякані масовими вбивствами, постійними сепаратистськими акціями та нібито ненавистю до росіян, довгий час не помічаючи взаємозв'язку між терористами в Слов'янську та намірами пропагандистської Росії. Населення вдалося залякати проявами тероризму до такого ступеня, що це дозволило російському керівництву безперешкодно здійснювати військове втручання у справи іншої держави та відкрито порушувати міжнародні нормативно-правові акти, Конституцію України, при цьому в очах своїх громадян користуватися образом «старшого брата та захисника» російськомовного населення України. Ці події доводять переконливість висновків учених, про згубний вплив інформаційно-пропагандистських проєктів на підтримку війни і тероризму.

Так, на думку А. Владимірова, «сучасний тероризм являє собою спеціально створену геополітичну технологію, якою різною мірою успішно

користуються як «противники терору» [28], так і його «неоголошені батьки». Прикладом цього можуть стати події в Криму, де для «захисту» від «сепаратистської» Західної України, Крим перейшов до складу Росії, що в дійсності виявилось її давно планованою спецоперацією, спрямованою на збереження та зміцнення свого домінуючого становища на світовій арені та недопущення зміцнення сил можливих супротивників. Інформаційно-психологічна складова є самостійним і основним напрямом даної спецоперації, яка з усією наглядністю демонструє, з одного боку, значення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в сучасній політиці. З іншого боку, інформаційна війна Росії продемонструвала нашу повну неготовність до неї і недалекоглядність.

Зокрема, необхідно відмітити, що з розвитком інформаційно-комунікаційних систем відбулися значні зміни в організаційній структурі терористичних організацій. Як зазначає М. Заніні, розвиток нових комунікаційних і комп'ютерних технологій сприяє становленню зазначеної структури трьома шляхами. По-перше, вони зменшують час передачі даних, по-друге, знижують вартість комунікації, по-третє, розширюють масштаб і складність інформації, яка може підлягати обміну [202]. Такий комунікативний дискурс має гірші наслідки, ніж подекуди використання зброї.

Проте необхідно пам'ятати, що комунікаційні стратегії використовують не лише терористи, а й правоохоронні органи в процесі протидії терористичним актам.

Зростання ролі політичної комунікації в боротьбі з міжнародним тероризмом обумовлено рядом його інформаційних особливостей, на які вказує А. Чертополох [155]:

По-перше, тероризм набув міжнародного характеру і особливої «результативності» завдяки широкому розповсюдженню у світі інформаційних технологій, на основі яких стали виникати транснаціональні злочинні угруповання з мережевою структурою організації (за принципом «павутини»). Для них характерні єдині центри, але автономний спосіб існування периферійних злочинних угруповань.

По-друге, інформаційне середовище суспільства є каталізатором для тероризму, а його складовою – інформаційні технології, які привносять у суспільство атмосферу страху.

По-третє, явище тероризму стає новим віртуальним фактором у політичному житті – сила впливу на суспільну думку, політичні інститути і рішення влади визначається силою і характером суспільного резонансу, викликаного терористичним актом та поширеного через мас-медійні канали.

Сам процес використання інформаційно-комунікаційних технологій для протидії терористичної діяльності є доволі складним. Перед урядом, суспільством і ЗМІ стоїть глобальне завдання щодо створення контртерористичного комунікаційного середовища, тобто таких умов

отримання і передачі інформації, які б мінімально обмежували права і свободи людини, але разом з тим найбільш ефективно перешкоджали виконанню терористами їхнього комунікаційного задуму.

Так, на думку Р. Улмер, Т. Селлнау і М. Сіджера, вони повинні бути спрямовані в основному на подолання невизначеності. Автори виділяють десять основних правил управління невизначеністю в разі терористичної атаки [123], проте подібні інструкції функціональні насамперед за наявності ретельно розробленої комунікаційної стратегії і досить високого іміджу та репутації державних структур.

Корисним може вважатися європейський досвід боротьби з тероризмом в Інтернеті. Антитерористичні структури зрозуміли переваги Інтернет-комунікації і стали розробляти власні стратегії у цій сфері. У Великобританії підрозділ з досліджень інформації та комунікації (RICU), що діє у складі міністерства внутрішніх справ, склав звіт «Кидаючи виклик екстремістській ідеології насильства в комунікаційному просторі», в якому виступив з ініціативою реалізації двокомпонентної стратегії: поширення повідомлень, спрямованих проти «Аль-Каїди», через добровольців на інтернет-форумах і забезпечення «Бі-бі-сі» та інших великих ЗМІ в усьому світі пропагандистськими матеріалами, спрямованими на зниження іміджу та репутації «Аль-Каїди». Як вважають експерти RICU, це повинно привести до подолання впливу «нарративу» «Аль-Каїди», який «містить в собі факти, вигадки, емоції і релігію і управляє протестами, викликаними як локальними, так і міжнародними проблемами. Цей нарратив простий, гнучкий і здатний пристосовуватися до найрізноманітніших умов. Він може відповідати місцевим (регіональним) умовам, а також здійснювати непропорційний вплив на розуміння та інтерпретацію локальних або глобальних подій». вибудовувати контрнарратив, як повідомляється у звіті RICU, що знизило б здатність терористів маніпулювати соціальними вимогами і протестами в різних спільнотах, на підтримку яких спираються «Аль-Каїда» і подібні їй групи. За словами авторів звіту, «мета полягає не в тому, щоб відкинути (справедливі) претензії (протестуючих), а в підриві лідерських позицій «Аль-Каїди» і дискредитації її насильницьких методів» [184].

Що стосується проблем протидії тероризму в інформаційно-комунікативному просторі, то необхідно відзначити, що у зв'язку з неможливістю моніторингу чи блокування усього комплексу комунікацій між терористами виникають значні труднощі в процесі протидії тероризму.

Як показує дослідження, необхідне виокремлення основних груп цільової аудиторії, яким адресовано сформований дискурс протидії тероризму. Повідомлення має не тільки виходити з джерел, що викликають довіру цих аудиторій, а й бути передано у відповідній формі за допомогою «традиційних» або «нових» ЗМІ і ЗМК, або їх комбінації.

Виходячи з усього вищезазначеного, можна зробити висновок, що сучасний тероризм перетворився на спосіб комунікативного впливу на суспільство, з метою досягнення поставлених цілей шляхом нагнітання атмосфери безвиході. Тероризм технологічно включає в себе всі обов'язкові компоненти ефективної комунікативної стратегії: соціальний, психологічний, технічний, інформаційний, що дозволяє йому виступати своєрідним маніпулятором свідомості суспільства.

Він і надалі залишиться одним з найважливіших способів політичної боротьби як в окремих державах, так і в рамках світової політики. Засоби масової інформації та комунікації будуть чинити серйозний вплив на її розвиток і функціонування. Саме інформаційно-комунікаційний простір буде надавати не тільки інформацію щодо діяльності терористичних груп, а й можливість протидіяти їм.

Яскравим прикладом пропаганди тероризму можна вважати одне з найвідоміших терористичних угруповань, яке діяло на території ФРН - Фракція Червоної Армії. З метою комунікативного впливу на підсвідомість громадян дана організація після кожного нового теракту випускала комюніке з визнанням своєї відповідальності і поясненням цілей терористичного акту.

Необхідно звернути увагу на те, в який спосіб здійснювався вибір жертв теракту. Терористи намагалися обирати людей, які мали певну політичну владу в країні. У випадку РАФ це федеральний прокурор Зігфрід Бубак, виконавчий директор концерну «Даймлер-Бенц» Ганс-Мартін Шляйер або Головнокомандувач військами НАТО на території ФРН Олександр Хайг. Об'єктами терактів ставали також приміщення поліції, військові бази або великі супермаркети як символи капіталістичної експлуатації і соціальної вразливості громадян.

У 2006 р. Б. Фрей і Д. Ронер провели аналіз змісту газет New York Times і Neue Zürcher Zeitung з використанням методів математичного моделювання та статистичного аналізу і змогли зробити однозначний висновок: «Тероризм і його висвітлення в ЗМІ є взаємопов'язаними і взаємообумовлюючими один одного явищами» [193]. Проте дане дослідження - обмежене як за обсягом емпіричних даних, так і за репрезентативністю висновків (вони зроблені на підставі однієї моделі математичного аналізу).

Цікавою видається думка дослідника комунікаційної та риторичної складових тероризму Р. Даулінга. У своїх роботах він прагне довести, що вплив пропаганди тероризму на підсвідомість людей через висвітлення терористичних актів у ЗМІ, - мінімальний або зовсім відсутній. Він спростовує основні тези прихильників існування даного ефекту наступним чином, представляючи їх розгорнуту критику:

Теза 1. Терористам потрібна платформа для пропаганди. Але Даулінг вказує, що «висвітлення тероризму ЗМІ рідко включає в себе детальний

розгляд їх цілей або філософії». А деякі дослідники стверджують, що засилля реального або вигаданого насильства на телебаченні продукує якраз почуття, суперечать цій тезі : перебільшене почуття страху і підсилює бажання суспільства довіритися владі для захисту.

Теза 2. Терористи прагнуть завойовувати симпатію до справи, за яку вони борються. Даулінг парирує : «Симпатія виникає тільки до тих, хто схожий на нас і від комунікації з ким ми отримуємо користь. Терористи ж не вселяють довіри, вони не компетентні, хоча і динамічні». Саме динаміка терористичної кампанії покликана переконати глядачів якщо не за допомогою змісту, то хоча б за допомогою обсягу комунікації.

Теза 3. Висвітлення фокусується на терористах і їхніх діях. Але в ЗМІ, як заявляє Даулінг, домінує нейтральне висвітлення. Втім, це повністю співвідноситься з прихильністю до «термінологічного нейтралітету».

Теза 4. Тероризм - це інфекція, і ЗМІ її поширюють. У відповідь Даулінг робить не беззаперечне твердження про те, що «дії терористів не змінюються від наявності або відсутності висвітлення» [179].

Отже, можна зробити висновки, що наявні обмеження щодо пропаганди тероризму є доволі ефективними і необхідними. Висвітлення дій терористичних організацій не може бути забороненим, оскільки саме незнання призводить до страху перед майбутнім. Проте дотримання цензури беззаперечно необхідне з метою зменшення злочинного інформаційно-комунікаційного впливу на масову свідомість.

Не менш цікавим видається дослідження впливу кінематографії на пропаганду терористичної діяльності. Однією з основ ефективного комунікаційного процесу, беззаперечно, є створення певного образу. Саме тому терористичні організації в процесі своєї діяльності у своїй поведінці стараються відповідати заданим моделям очікування.

Наявність кінематографічного ефекту можна показати, використовуючи такий приклад: у телесеріалі «Самотні стрілки» ідея викрасти літак і направити його в одну з веж Всесвітнього торгового центру була реалізована за півроку до 11 вересня 2001 року.

На думку експертів, суспільство нині переживає поширення мережевої організаційної культури, яка досі не претендувала на роль домінуючої, проте за своєю ефективністю вона стала вище сучасної, ієрархічної. Ієрархічна структура побудована за принципом централізації та вертикальної субординації, а мережева – на практично повній автономії. Мережева форма організаційної культури терористичних організації формує окремі засади та концепції, внаслідок чого терористи формуються в окрему терористичну організацію. Беззаперечною перевагою такої системи є те, що навіть у разі відсутності будь-якого суб'єкта структури це не впливатиме на її дієздатність.

Тобто, арешт навіть великої кількості її членів може не торкнутися процесу функціонування всієї системи.

Та обставина, що хоча тероризм є явищем далеко не новим, але ефективного способу боротьби з ним ще не вироблено, багато в чому пояснюється неоднаковим його віддзеркаленням як в індивідуальній, так і в суспільній свідомості.

Незважаючи на успіхи щодо ведення інформаційної боротьби з тероризмом, дана проблема залишається першочерговою і надзвичайно актуальною. Для забезпечення успіху даної боротьби необхідно на протигагу інформаційній терористичній війні негайно започаткувати передусім активну протидію інформаційному впливу на підсвідомість громадян, через здійснення моніторингу та контролю усіх ЗМІ, негайного створення суспільного телебачення в Україні, перешкоджання створенню власних інформаційних ресурсів терористичних організацій. Цим має активно займатися дещо запізно створене Міністерство інформаційної політики

Однією із найбільш яскравих характерних особливостей тероризму був і залишається його публічний характер. Завдяки йому терористична діяльність підноситься на загрозливо новий рівень, вселяючи страх і паніку в суспільстві. Як стверджує відомий американський дослідник тероризму Б. Хофман – призначення теракту – передати певне послання, що і робить його безпосередньою формою комунікації [149].

Тероризм як засіб комунікації - явище не нове. Ще в давні часи терористи здійснювали вбивства завідомо на центральних площах та у місцях масового скупчення людей з метою привернення уваги, тим самим демонструючи свою силу та неспроможність влади до захисту своїх громадян.

Як влучно стверджували А. Шмід та Я. де Грааф, «Без комунікації тероризму не може існувати» [149]. Для передачі повідомлення терористи використовують передусім засоби масової інформації, що являють собою основний канал комунікації. Як зазначає Р. Крелінстен: «ті, хто відчуває себе вигнаним із комунікаційної структури, стараються привернути увагу ЗМІ засобами приголомшливих увагу актів» [177].

Оскільки тероризм нерозривно пов'язаний з політикою, можна слідом за багатьма вченими, наприклад, Р. Крелінстеном, стверджувати: «Тероризм - це форма політичної комунікації» [177]. Беззаперечно, міжнародний тероризм може здійснювати безпосередній вплив на політичну комунікацію, через яку формуються нові конфігурації військово-політичних відносин як всередині держави, так і на міжнародній арені.

Так, в березні 2004 р. вибух електропоїздів у Мадриді перед парламентськими виборами в Іспанії і розголос, якого набула дана подія в ЗМІ, настільки вплинули на електорат, що політична ситуація в країні різко

змінилася, чинне керівництво пішло у відставку, а вслід за цим був здійснений вивід іспанських військ з території Іраку [10].

На ранніх етапах свого існування тероризм був такою формою насильства, коли особи, які скоювали терористичні акції, спрямовували їх на того або іншого представника офіційної влади з метою отримання від нього певної розумної, раціональної або ж навпаки – ірраціональної реакції. При цьому для терористів і тоді важливою була підтримка їхніх дій певною частиною населення. Проте основна мета тероризму залишалася у сфері впливу на безпосередній об'єкт, на який націлені терористичні організації.

Що стосується стратегії сучасного терору, то вона зазнавала значних змін. Для терору суспільство тепер виступає в ролі певного каталізатора з метою отримання максимальної вигоди від терористичних актів. З одного боку, терор, як і раніше, виступає як засіб тиску на владу, а з іншого – спрямований на те, щоб викликати співчуття та схвалення своїх дій в однієї частини населення та жах і паніку – в іншій. При цьому ця, друга частина, стратегії тероризму сьогодні стає, мабуть, основною. Метою тут є здійснення «легітимації» терору через загальнозначущі цінності, привернення уваги до якихось «глибинних, справжніх причин» кривавої події. Навіть якщо ця «справжня», «ідеальна» підстава (припустимо, соціальна несправедливість) насправді виявляється ні при чому, її наявність всіляко штучно підкреслюється, маскуючи тим самим зовсім інші, деколи винятково корисливі, мотиви та підґрунтя здійснення терористичної акції. Адже до сьогоднішнього дня терор має сенс лише там, де є присутньою можливість учинити значний вплив на суспільну свідомість.

Так, засоби масової інформації, окрім інформування суспільства, стали значною мірою визначати сприйняття суті процесів, що відбуваються на світовій арені. Доказово цинічними, неправдивими і пропагандистськими є думки одного з користувачів групи «Донецька народна республіка» соціальної мережі «ВКонтакте», групи «Голос Харькова»: «И теперь навсегда при слове «украинец» у каждого русского будут перед глазами с цифровой чёткостью возникать рядом картинки: прыгающего майдана, заживо сожжённых одесситов, маленького мальчика с пулевым ранением в месте, где была георгиевская ленточка» [36].

Отже, можна стверджувати, що тероризм - до певної міри стратегія, яка передбачає використання насилля з метою комунікації. Об'єктом комунікації терористів може виступати будь-хто, починаючи від пересічних громадян, політичних партій або будь-яких інших організацій і закінчуючи цілими країнами. Здійснення терористичного акту одночасно може бути направлено як з метою взаємодії лише на окремий об'єкт комунікації, так і на цілу групу.

Продуктом інформаційного суспільства є несвідомо і свідомо (в Росії), створюваний ЗМІ, ЗМК образ сучасного ворога (фашиста, бандерівця і т. ін.),

який завдяки широкому розповсюдженню інформаційно-комунікаційних систем сприяє реалізації намірів терористів: вселити страх та депресію населенню засобами транслявання жертв терактів та продемонструвати безсилля влади і спеціальних служб з протидії тероризму і утвердити свою силову і політичну гегемонію для світу, свій диктат зла.

Як зазначає М. Маклюєн у працях, «засіб комунікації є повідомлення» [80]. Терористи, таким чином, мають намір передати закодоване повідомлення, яке б до певної міри відображало дискурсивний контекст ситуації та було б направлене на різні групи людей. Наприклад, називаючи «терористичний акт», ми знаємо, що йдеться про загрозу застосування чи безпосереднє здійснення насильницького акту. Інтерпретація цього словосполучення у свідомості різних соціальних суб'єктів може викликати різні види поведінкових реакцій (в одних громадян – страх, паніка, ненависть; в інших – бачення неспроможності влади захистити тощо).

Яскравим прикладом такого семіотичного наповнення повідомлення можуть слугувати недавні події, які відбулися в Україні у м. Слов'янську, де військові зіткнулися зі значною проблемою під час проведення антитерористичної операції – мирне населення відмовлялося їм допомагати, переховуючи натомість у себе терористів. Для них терористи виступають у ролі борців за свободу та незалежність їхньої області.

Виникає питання: через що деякі громадяни міста перейшли на бік терористів? Через зневіру у владу країни чи під сильним комунікативним впливом? У гібридній війні спрацювали масовані впливи російської пропаганди, які намагаються сприяти терористам через потужне ведення терористичної інформаційної війни. Це питання складне, проте з впевненістю можна сказати, що тривале в часі висвітлення подій у такому ракурсі, який вигідний терористичним угрупованням, беззаперечно, змінило погляд на ситуацію багатьох соціальних суб'єктів. Терористи зрозуміли, що основне в їх боротьбі – створення образу: образу себе як борця за справедливість, а свою діяльність - як шляху до свободи.

Теракти, спричинені на сході України, можна назвати новою «віхою розвитку» комунікації тероризму, відкритої, неприховано фальшивої, дезінформаційної. Як слушно зауважує А. Токарська, до основних способів досягнення ворожої інформаційно-комунікативної мети – підпорядкування своїх недругів під ворожі наміри належать: приховане «управління» діяльністю органів влади держави-конкурента; заволодіння його мас-медійним ресурсом; руйнування духовних основ держави; інформаційно-психологічна агресія і «підігрівання» її в окремих малосвідомих представників країни-суперника; нав'язування всіма засобами і каналами страху, невпевненості і паніки; відверта інформаційно-комунікативна війна [131]. Наукова систематизація принципів інформаційного протиборства вибудована

російськими дослідниками. Її зміст ілюструє комунікативну небезпеку засадничих елементів:

- 1) це інформаційна асиметрія;
- 2) інформаційне домінування;
- 3) прихованість, латентність процесів інформаційно-психологічної боротьби;
- 4) несподіваність нападу на суперника;
- 5) нічим не обмежене масоване використання всіх наявних сил і засобів інформаційно-психологічного нападу («війна без правил»), у т. ч. засобів психологічного впливу, які являють особливу небезпеку, дія котрих не зникає навіть із припиненням агресії [82].

Потужним щодо агресивного впливу є комунікативне зміщення образів нейролінгвістичного програмування свідомості телеглядачів, як і спотворення комунікативного мислення всіх реципієнтів інформації, що відбувається через інформацію. Цей спосіб інформаційної війни поширений як «пряма і нахабна брехня». Психоманіпулятори мас-медійної комунікації застосовують прийом «передозування інформації» з метою спотворення свідомості супротивника. Ефективною маніпуляцією є долучення «теленагнітання катастрофізму». «Опрацювання» побутової свідомості скероване на руйнацію державної безпеки кількома способами: розрушити єдність нації, національну економіку, блокувати зовнішні зв'язки, послабити обороноздатність країни, замаскувати антинаціональні економічні і політичні злочини, знищити національну пам'ять і т. ін. [131].

Враховуючи зазначене вище, можемо констатувати наявність інформаційно-психологічної війни, яка є найбільш агресивним засобом досягнення домінування в інформаційно-психологічній сфері.

Вочевидь, давно спланована така пропагандистська машина скерована на підтримку терористів, окремих країн, незважаючи на усі вбивства, що там відбувалися, їхню жорстокість, злочини проти людяності, і яка орієнтована на жахливу неправду, що продовжують поширювати російські ЗМІ та ЗМК.

Виникнення нових ЗМІ зумовило кардинальні зміни в системі комунікацій. Сучасні технології дозволяють в режимі реального часу транслювати усі події в ефірі з будь-якого куточка Землі. Проте інформацію трактують по-різному, у залежності від політичної кон'юнктури. Так, для прикладу одні можуть трактувати смерть людей, як результат проведення антитерористичної операції зі знешкодження сепаратистів, інші ж – смерть цивільних людей, які не мали безпосереднього зв'язку з терористами.

У зв'язку з цим, слушний висновок робить М. Делягін: «Сучасна людина втратила вироблення навичок самостійного мислення, нею виключно легко маніпулювати. Ця деградація знизила ефективність масової людської свідомості» [44].

Прагнучи одержати сенсацію, ЗМІ у багато разів збільшують руйнівний ефект окремо взятого факту тероризму, здійснюючи вплив на здатність людини до уяви. Людина не захищена від маніпуляції її свідомістю. Цілком слушно зазначив С. Кара-Мурза, говорячи про мету терористичної акції: на «поєднанні уявлення та почуттів заснований один з наймогутніших засобів дії на суспільну свідомість – тероризм, поєднаний з телебаченням. Образ невинної жертви доводиться телебаченням до кожної сім'ї, а уява «підставляє» на місце жертви самого телеглядача або його близьких, що породжує цілу бурю почуттів. Потім справа техніки – спрямувати ці почуття на той образ, який найнялися поруйнувати маніпулятори (образ армії, уряду, ісламських фундаменталістів і т.д.)» [62].

Широкий розвиток інформаційних технологій значно збільшив граничний потік дезінформації та розширив комунікаційні канали. Все це дозволило інформаційним споживачам відчувати безпосередню участь в діях, які відбуваються за тисячі кілометрів, переживати ті ж самі емоції, тобто стати так званим спостерігачем «театру», який розігрують терористичні організації, причому не безуспішно, бо цей гіпноз поширюється на окремі країни і всилає довіру до прямої брехні.

Аналізуючи історичний процес комунікації тероризму, можна констатувати, що в процесі своєї діяльності терористи стали все більш активно орієнтуватися на висвітлення подій в ЗМІ, а в подальшому змогли самостійно виробляти медіа - продукти, використовуючи досягнення прогресу у розвитку засобів масової комунікації. У підсумку терористи отримали можливість повністю контролювати здійснювану ними комунікацію: зміст повідомлення, канали розповсюдження та механізми отримання реакції цільових аудиторій.

Досліджуючи тероризм як стратегію комунікації, необхідно виділити його основні моделі та методи комунікативного впливу, які терористичні організації використовують у своїй діяльності.

Під моделями комунікативного впливу терористів необхідно розуміти їхнє ідейне спрямування, тобто те, на чому і для чого терористична організація була заснована, а також які інструменти та методи вони використовують для висвітлення своїх дій. За умови використання «правильної» комунікативної моделі в суспільстві стає можливою підтримка та допомога цивільного населення у досягненні цілей. Можна виділити три основні моделі, які набули широкого використання терористами в умовах сьогодення.

Перша модель – це здійснення терористичних актів, з їх подальшим висвітленням як актів, спрямованих на благо держави, це так звана націоналістична модель. Дії терористів спрямовані на повалення існуючого економічного чи політичного режиму. За умов використання даної моделі терористичні організації створюють образ борців за суверенітет держави. Яскравим прикладом може стати висвітлення подій, які відбуваються у східній Україні, російськими ЗМІ та інтернет-сайтами.

Друга модель – використання терористичними організаціями релігійної віри, як методу виправдання своєї діяльності. Трансформуючи релігійні тексти та настанови, терористи нав'язують думку цивільному населенню про необхідність війни чи навіть смерті у боротьбі з іновірцями. Яскравим прикладом може стати широке розповсюдження такого феномена як ісламський тероризм. Для розуміння даної моделі буде доцільно також навести невеличкий уривок з фетви 1998 р., виданої Усамою бен Ладеном: «Ми - з Божою допомогою – звертаємося до кожного мусульманина, який вірить в Господа і жадає винагороди за підпорядкування волі Божій вбивати американців, грабувати їхні гроші в будь-якому місці і в будь-який час, коли вони знайдуть їх» [136].

Третя модель – нагнітання в суспільстві відчуття страху та панічних настроїв. За умов використання даної моделі, терористичні організації не намагаються «вибілити» себе, всі їхні зусилля спрямовані на вплив на ЗМІ з прагненням посіяти серед цивільного населення відчуття безпорадності. Прикладом використання даної моделі може слугувати теракт на Дубровці. Так, під час даного теракту був створений навіть Інтернет-сайт, який використовувався терористами для координації дій родичів заручників, яких змушували організовувати мітинги та вимагати виведення військ із Чечні [10].

Що стосується методів комунікативного впливу на свідомість цивільного населення, то необхідно відмітити, що протягом останніх років вони набули значних змін. Так, якщо в 90-і роки терористи прагнули привернути до себе увагу за допомогою преси, радіо чи телебачення, то на сьогодні лідером у пропаганді терористичних діянь стають Інтернет-технології.

Необхідно пам'ятати, що активне використання терористичними організаціями усіх методів комунікативного впливу становить значну загрозу для цивільного населення. Дезінформуючи та провокуючи населення на активні дії, терористи стають все ближче до поставлених ними цілей. Так, Б. Хоффман у своїй книзі із посиланням на відомого дослідника тероризму Брайани Дженкінс зауважує: «Тероризм — це театр. Теракти часто ретельно зрежисовані, щоб привернути увагу електронних ЗМІ і міжнародної преси» [149]. Саме тому було вирішено виділити три основні методи комунікативного впливу, які використовують терористи, в порядку зростання рівня загрози, яку вони можуть нести.

Перший метод – це пропаганда своїх діянь за допомогою традиційних засобів масової інформації (преса, телебачення, журнал). Як зазначає Г. Вайман: «до винаходу і початку фази активного використання Інтернету всі надії терористів на отримання розголосу своєї справи були пов'язані з прагненням привернути увагу телебачення, радіо та друкованих ЗМІ» [190]. На сьогоднішній день вони є застарілим та найменш ефективним засобом пропаганди терористичних діянь.

Другий метод – орієнтація на сучасні засоби масової комунікації, такі, як Інтернет, мобільний зв'язок, відеокліпи тощо. Передусім це обумовлено жорсткою цензурою та фільтром ЗМІ, внаслідок чого терористам довелося шукати нові шляхи для пропаганди своєї діяльності.

Терористична пропаганда широко розповсюдилась за допомогою використання сучасних інформаційних технологій. Це дозволило терористичним організаціям шукати підтримку не тільки в межах їх території, а й у будь-якому куточку світу. Про них, зокрема, наголошує Б. Хоффман: це «можливо, найбільш вражаючий комунікаційний прорив, який здійснили терористи за останні 10-15 років» [149].

Третій метод – комбінований, який передбачає створення та оперування власними медіа-ресурсами [3]. Враховуючи анонімний характер Інтернету, можливість реєстрації сайту на доменах іншої держави та масовості Інтернет публіки, глобальна мережа стала комунікаційним середовищем №1 для інформаційного забезпечення терористичних актів. Тепер існує безліч сайтів терористичних організацій, на яких відкрито чи приховано зображена пропаганда насилля, відеозаписи «успішних» терористичних актів, убивств, страт тощо.

Все це являє собою спосіб інформаційно-психологічної блокади, яка створюється державою з метою нагнітання комунікаційного впливу. Так, відомо, що при захопленні школи №1 в Беслані терористи активно використовували глобальну мережу, в деталях описуючи ситуацію, яку створили. При цьому ними повідомлялося реальна кількість заручників, яка була в три рази вищою, ніж за даними офіційних заяв. Під час теракту на Дубровці був створений навіть Інтернет-сайт, який використовувався терористами для координації дій родичів заручників, яких змушували організовувати мітинги та вимагати виведення військ з Чечні [10].

На це в комунікативній стратегії терористів звертав увагу у своїх працях і А. Аван, який зазначав: «Прагнення показати конфлікт «з іншого боку» або просте протиставлення представленої картини образу, створюваному відомими ЗМІ, – ось що зближує веб-сайти джихадистів та інтернет-активність інших суспільних груп» [174]. Тобто, незважаючи на спроби влади до фільтрації та обмеження інформації, пов'язаної з терористичною діяльністю з метою зменшення пропаганди, вони зазвичай дають абсолютно протилежний «ефект».

З появою можливості створення власних інформаційних ресурсів терористи отримали змогу вдосконалити процес висвітлення інформації у світлі, вигідному для них. Передусім це обумовлено тим, що ЗМІ передбачають звернення до першоджерел, і, зокрема, дуже часто цитують бачення ситуації з точки зору самих терористів. Про це зазначає Г. Вайман: «теоретично терористи придбали «можливість визначати, яке висвітлення отримує та чи інша подія в традиційних ЗМІ, оскільки ті все частіше звертаються до Інтернету як джерела інформації» [190].

Тим самим, можна сказати, що «інформаційна боротьба» переросла в жорстку «інформаційну війну», перемогу в якій, за словами Д. Ронфальдта, здобуває той, чия історія перемагає [184]. На жаль, ми ще не маємо досвіду протистояння пропагандистським маніпуляціям, і це спричиняє для нас численні програші у війні.

У результаті широкого використання інформаційно-комунікативних засобів змінився сам характер тероризму. Йому стали притаманні наступні риси:

- 1) переважання в якості основної організаційної форми - мережевої;
- 2) першочергове значення релігійного тероризму, в тому числі радикально ісламістського (джихадистського);
- 3) значна роль інформаційних та комунікаційних технологій;
- 4) менша залежність від підтримки з боку держав;
- 5) апеляція до глобальної аудиторії одновірців і однодумців.

Якщо аналізувати події, які відбуваються на території України, то не секрет, що одна і та ж подія на українських та російських каналах подається та сприймається зовсім по-інакшому, внаслідок чого у частини населення Сходу виникає проблема довіри до ЗМІ. Для Росії даний спосіб висвітлення ситуації є далеко не новим, про що яскраво свідчать її «успіхи» дезінформування в даній інформаційно-комунікаційній стратегії.

Так, С. Гриняєв у своєму інтерв'ю щодо питання про створення в Росії центру підготовки спеціалістів з інформаційних війн зазначав: «можливість ведення інформаційної війни (як інформаційно-технічної – проти систем управління противника, так і інформаційно-психологічної – проти особового складу армії і населення країни-супротивника) сьогодні є невід'ємною частиною військового будівництва всіх високорозвинених країн світу. Більш того, відносна дешевизна засобів інформаційного впливу істотно розширює коло потенційних користувачів. Не мати можливості реагувати на загрози, які виходять з інформаційного простору, смертельно-небезпечно. Тому і російська армія намагається йти в ногу з часом. Говорити про успіхи в такій справі, напевно, не зовсім коректно. Важливо, що ЗМІ не говорять про провали, а це серйозний показник майстерності особового складу відповідних підрозділів» [21].

Проте внаслідок виникнення недовіри до ЗМІ та бажання влади приховати інформацію інколи виникає парадоксальна ситуація, коли інформаційні ресурси терористів є більш інформаційно наповнені, тим самим стаючи нібито переконливішими, ніж державні ЗМІ. Про це у своїх працях зазначає Б. Раман: «У регіонах, подібних до Чечні, в які російська влада не пускала іноземних журналістів, веб-сайти (терористів) ставали джерелом інформації для людей за межами Росії, які хотіли отримати погляд на події з іншої точки зору, крім офіційної» [192].

Зокрема, Б. Хоффман, описуючи суперечливе висвітлення урядовими шріланкійськими ЗМІ і сайтами Тамільських тигрів битви за табір Муллаїтіву, зазначав: «Висвітлення «тигрів» було більш точним. Це був величезний прорив для (сайту терористів) Tamil Net та альтернативних каналів передачі новин. Газети такі, як Washington Post і International Herald Tribune, стали цитувати бюлетені і заяви Тигрів звільнення Таміл Ілама і все з більшою підозрою ставилися тепер до офіційних джерел новин в армії Шрі-Ланки» [149].

Такі підходи і факти дають підстави для аргументованого висновку, який висловив Д. Журавльов: «Жорстка цензура часто є найгіршим варіантом, ніж навіть повна її відсутність» [53].

На жаль, маніпулювання свідомістю споживачів інформації з метою залякування та нагнітання атмосфери страху активно використовується не тільки терористичними організаціями, а й політичними партіями, й інколи навіть цілими державами. Так, для прикладу потік інформації про події в Україні був організований таким чином, що несвідомі споживачі інформаційної продукції були залякані масовими вбивствами, постійними сепаратистськими акціями та нібито ненавистю до росіян, довгий час не помічаючи взаємозв'язку між терористами в Слов'янську та намірами пропагандистської Росії. Населення вдалося залякати проявами тероризму до такого ступеня, що це дозволило російському керівництву безперешкодно здійснювати військове втручання у справи іншої держави та відкрито порушувати міжнародні нормативно-правові акти, Конституцію України, при цьому в очах своїх громадян користуватися образом «старшого брата та захисника» російськомовного населення України. Ці події доводять переконливість висновків учених, про згубний вплив інформаційно-пропагандистських проектів на підтримку війни і тероризму.

Так, на думку А. Владимірова, «сучасний тероризм являє собою спеціально створену геополітичну технологію, якою різною мірою успішно користуються як «противники терору» [28], так і його «неоголошені батьки». Прикладом цього можуть стати події в Криму, де для «захисту» від «сепаратистської» Західної України, Крим перейшов до складу Росії, що в дійсності виявилось її давно планованою спецоперацією, спрямованою на збереження та зміцнення свого домінуючого становища на світовій арені та недопущення зміцнення сил можливих супротивників. Інформаційно-психологічна складова є самостійним і основним напрямом даної спецоперації, яка з усією наглядністю демонструє, з одного боку, значення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в сучасній політиці. З іншого боку, інформаційна війна Росії продемонструвала нашу повну неготовність до неї і недалекоглядність.

Зокрема, необхідно відмітити, що з розвитком інформаційно-комунікаційних систем відбулися значні зміни в організаційній структурі

терористичних організацій. Як зазначає М. Заніні, розвиток нових комунікаційних і комп'ютерних технологій сприяє становленню зазначеної структури трьома шляхами. По-перше, вони зменшують час передачі даних, по-друге, знижують вартість комунікації, по-третє, розширюють масштаб і складність інформації, яка може підлягати обміну [202]. Такий комунікативний дискурс має гірші наслідки, ніж подекуди використання зброї.

Проте необхідно пам'ятати, що комунікаційні стратегії використовують не лише терористи, а й правоохоронні органи в процесі протидії терористичним актам.

Зростання ролі політичної комунікації в боротьбі з міжнародним тероризмом обумовлено рядом його інформаційних особливостей, на які вказує А. Чертополох [155]:

По-перше, тероризм набув міжнародного характеру і особливої «результативності» завдяки широкому розповсюдженню у світі інформаційних технологій, на основі яких стали виникати транснаціональні злочинні угруповання з мережевою структурою організації (за принципом «павутини»). Для них характерні єдині центри, але автономний спосіб існування периферійних злочинних угруповань.

По-друге, інформаційне середовище суспільства є каталізатором для тероризму, а його складовою – інформаційні технології, які привносять у суспільство атмосферу страху.

По-третє, явище тероризму стає новим віртуальним фактором у політичному житті – сила впливу на суспільну думку, політичні інститути і рішення влади визначається силою і характером суспільного резонансу, викликаного терористичним актом та поширеного через мас-медійні канали.

Сам процес використання інформаційно-комунікаційних технологій для протидії терористичної діяльності є доволі складним. Перед урядом, суспільством і ЗМІ стоїть глобальне завдання щодо створення контртерористичного комунікаційного середовища, тобто таких умов отримання і передачі інформації, які б мінімально обмежували права і свободи людини, але разом з тим найбільш ефективно перешкождали виконанню терористами їхнього комунікаційного задуму.

Так, на думку Р. Улмер, Т. Селлнау і М. Сіджера, вони повинні бути спрямовані в основному на подолання невизначеності. Автори виділяють десять основних правил управління невизначеністю в разі терористичної атаки [123], проте подібні інструкції функціональні насамперед за наявності ретельно розробленої комунікаційної стратегії і досить високого іміджу та репутації державних структур.

Корисним може вважатися європейський досвід боротьби з тероризмом в Інтернеті. Антитерористичні структури зрозуміли переваги Інтернет-комунікації і стали розробляти власні стратегії у цій сфері. У Великобританії підрозділ з досліджень інформації та комунікації (RICU), що діє у складі

міністерства внутрішніх справ, склав звіт «Кидаючи виклик екстремістській ідеології насильства в комунікаційному просторі», в якому виступив з ініціативою реалізації двокомпонентної стратегії: поширення повідомлень, спрямованих проти «Аль-Каїди», через добровольців на інтернет-форумах і забезпечення «Бі-бі-сі» та інших великих ЗМІ в усьому світі пропагандистськими матеріалами, спрямованими на зниження іміджу та репутації «Аль-Каїди». Як вважають експерти RICU, це повинно привести до подолання впливу «нарративу» «Аль-Каїди», який «містить в собі факти, вигадки, емоції і релігію і управляє протестами, викликаними як локальними, так і міжнародними проблемами. Цей нарратив простий, гнучкий і здатний пристосовуватися до найрізноманітніших умов. Він може відповідати місцевим (регіональним) умовам, а також здійснювати непропорційний вплив на розуміння та інтерпретацію локальних або глобальних подій». вибудовувати контрнарратив, як повідомляється у звіті RICU, що знизило б здатність терористів маніпулювати соціальними вимогами і протестами в різних спільнотах, на підтримку яких спираються «Аль-Каїда» і подібні їй групи. За словами авторів звіту, «мета полягає не в тому, щоб відкинути (справедливі) претензії (протестуючих), а в підриві лідерських позицій «Аль-Каїди» і дискредитації її насильницьких методів» [184].

Що стосується проблем протидії тероризму в інформаційно-комунікативному просторі, то необхідно відзначити, що у зв'язку з неможливістю моніторингу чи блокування усього комплексу комунікацій між терористами виникають значні труднощі в процесі протидії тероризму.

Як показує дослідження, необхідне виокремлення основних груп цільової аудиторії, яким адресовано сформований дискурс протидії тероризму. Повідомлення має не тільки виходити з джерел, що викликають довіру цих аудиторій, а й бути передано у відповідній формі за допомогою «традиційних» або «нових» ЗМІ і ЗМК, або їх комбінації.

Виходячи з усього вищезазначеного, можна зробити висновок, що сучасний тероризм перетворився на спосіб комунікативного впливу на суспільство, з метою досягнення поставлених цілей шляхом нагнітання атмосфери безвиході. Тероризм технологічно включає в себе всі обов'язкові компоненти ефективної комунікативної стратегії: соціальний, психологічний, технічний, інформаційний, що дозволяє йому виступати своєрідним маніпулятором свідомості суспільства.

Він і надалі залишиться одним з найважливіших способів політичної боротьби як в окремих державах, так і в рамках світової політики. Засоби масової інформації та комунікації будуть чинити серйозний вплив на її розвиток і функціонування. Саме інформаційно-комунікаційний простір буде надавати не тільки інформацію щодо діяльності терористичних груп, а й можливість протидіяти їм.

Яскравим прикладом пропаганди тероризму можна вважати одне з найвідоміших терористичних угруповань, яке діяло на території ФРН - Фракція Червоної Армії. З метою комунікативного впливу на підсвідомість громадян дана організація після кожного нового теракту випускала комюніке з визнанням своєї відповідальності і поясненням цілей терористичного акту.

Необхідно звернути увагу на те, в який спосіб здійснювався вибір жертв теракту. Терористи намагалися обирати людей, які мали певну політичну владу в країні. У випадку РАФ це федеральний прокурор Зігфрід Бубак, виконавчий директор концерну «Даймлер-Бенц» Ганс-Мартін Шляйер або Головнокомандувач військами НАТО на території ФРН Олександр Хайг. Об'єктами терактів ставали також приміщення поліції, військові бази або великі супермаркети як символи капіталістичної експлуатації і соціальної вразливості громадян.

У 2006 р. Б. Фрей і Д. Ронер провели аналіз змісту газет New York Times і Neue Zürcher Zeitung з використанням методів математичного моделювання та статистичного аналізу і змогли зробити однозначний висновок: «Тероризм і його висвітлення в ЗМІ є взаємопов'язаними і взаємообумовлюючими один одного явищами» [193]. Проте дане дослідження - обмежене як за обсягом емпіричних даних, так і за репрезентативністю висновків (вони зроблені на підставі однієї моделі математичного аналізу).

Цікавою видається думка дослідника комунікаційної та риторичної складових тероризму Р. Даулінга. У своїх роботах він прагне довести, що вплив пропаганди тероризму на підсвідомість людей через висвітлення терористичних актів у ЗМІ, - мінімальний або зовсім відсутній. Він спростовує основні тези прихильників існування даного ефекту наступним чином, представляючи їх розгорнуту критику:

Теза 1. Терористам потрібна платформа для пропаганди. Але Даулінг вказує, що «висвітлення тероризму ЗМІ рідко включає в себе детальний розгляд їх цілей або філософії». А деякі дослідники стверджують, що засилля реального або вигаданого насильства на телебаченні продукує якраз почуття, суперечать цій тезі : перебільшене почуття страху і підсилює бажання суспільства довіритися владі для захисту.

Теза 2. Терористи прагнуть завойовувати симпатію до справи, за яку вони борються. Даулінг парирує: «Симпатія виникає тільки до тих, хто схожий на нас і від комунікації з ким ми отримуємо користь. Терористи ж не вселяють довіри, вони не компетентні, хоча і динамічні». Саме динаміка терористичної кампанії покликана переконати глядачів якщо не за допомогою змісту, то хоча б за допомогою обсягу комунікації.

Теза 3. Висвітлення фокусується на терористах і їхніх діях. Але в ЗМІ, як заявляє Даулінг, домінує нейтральне висвітлення. Втім, це повністю співвідноситься з прихильністю до «термінологічного нейтралітету».

Теза 4. Тероризм – це інфекція, і ЗМІ її поширюють. У відповідь Даулінг робить не беззаперечне твердження про те, що «дії терористів не змінюються від наявності або відсутності висвітлення» [179].

Отже, можна зробити висновки, що наявні обмеження щодо пропаганди тероризму є доволі ефективними і необхідними. Висвітлення дій терористичних організацій не може бути забороненим, оскільки саме незнання призводить до страху перед майбутнім. Проте дотримання цензури беззаперечно необхідне з метою зменшення злочинного інформаційно-комунікаційного впливу на масову свідомість.

Не менш цікавим видається дослідження впливу кінематографії на пропаганду терористичної діяльності. Однією з основ ефективного комунікаційного процесу, беззаперечно, є створення певного образу. Саме тому терористичні організації в процесі своєї діяльності у своїй поведінці стараються відповідати заданим моделям очікування.

Наявність кінематографічного ефекту можна показати, використовуючи такий приклад: у телесеріалі «Самотні стрілки» ідея викрасти літак і направити його в одну з веж Всесвітнього торгового центру була реалізована за півроку до 11 вересня 2001 року.

На думку експертів, суспільство нині переживає поширення мережевої організаційної культури, яка досі не претендувала на роль домінуючої, проте за своєю ефективністю вона стала вище сучасної, ієрархічної. Ієрархічна структура побудована за принципом централізації та вертикальної субординації, а мережева – на практично повній автономії. Мережева форма організаційної культури терористичних організацій формує окремі засади та концепції, внаслідок чого терористи формуються в окрему терористичну організацію. Беззаперечною перевагою такої системи є те, що навіть у разі відсутності будь-якого суб'єкта структури це не впливатиме на її дієздатність. Тобто, арешт навіть великої кількості її членів може не торкнутися процесу функціонування всієї системи.

Та обставина, що хоча тероризм є явищем далеко не новим, але ефективного способу боротьби з ним ще не вироблено, багато в чому пояснюється неоднаковим його віддзеркаленням як в індивідуальній, так і в суспільній свідомості.

Незважаючи на успіхи щодо ведення інформаційної боротьби з тероризмом, дана проблема залишається першочерговою і надзвичайно актуальною. Для забезпечення успіху даної боротьби необхідно на противагу інформаційній терористичній війні негайно започаткувати передусім активну протидію інформаційному впливу на підсвідомість громадян, через здійснення моніторингу та контролю усіх ЗМІ, негайного створення суспільного телебачення в Україні, перешкоджання створенню власних інформаційних ресурсів терористичних організацій. Цим має активно займатися дещо запізно створене Міністерство інформаційної політики.

4.2. Суб'єкти боротьби з тероризмом: їх повноваження та організація взаємодії

Терористична діяльність у сучасних умовах характеризується масштабністю, набуттям транснаціонального характеру, наявністю зв'язку та взаємодії з міжнародними терористичними центрами й організаціями; розвинутою організаційною структурою, яка складається з керівної та оперативної ланок, підрозділів, які здійснюють розвідувальні й контррозвідувальні заходи, матеріально-технічне забезпечення, вчинення терористичних актів; суттєвими ознаками тероризму є ретельна конспірація та здійснення відбору осіб для вчинення злочинів; наявність агентури у державних органах; сучасне технічне оснащення; наявність розгалуженої мережі конспіративних укриттів, навчальних баз і полігонів.

Саме тому в Україні створена та законодавчо закріплена система суб'єктів боротьби з тероризмом. Стаття 4 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" визначає систему суб'єктів боротьби з тероризмом.

Верховна Рада України формує політику у цьому напрямі насамперед за допомогою: прийняття законів; визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики; розгляду та ухвалення рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України; затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України; затвердження указів Президента України про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях; надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсації міжнародних договорів України.

Президент України бере участь у формуванні політики антитерористичної діяльності зазвичай шляхом: керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави та укладення міжнародних договорів України; призначення Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України та керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також припинення їх повноважень; утворення, реорганізації та ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; скасування актів Кабінету Міністрів України; призначення на посади та звільнення з посад вищого командування Збройних Сил України та інших військових формувань; здійснення керівництва у сферах національної безпеки та оборони держави; очолення Ради національної безпеки і оборони України; ухвалення рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану.

Організація боротьби з тероризмом у нашій державі та забезпечення її необхідними силами, засобами і ресурсами здійснюється Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції. Це положення є логічним закріпленням і

законодавчим визначенням адміністративно-правової компетенції Кабінету Міністрів України як найвищого органу виконавчої влади у провадженні боротьби з тероризмом. Кабінет Міністрів України спрямовує та координує роботу міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики у відповідних сферах суспільного і державного життя, виконання Конституції та законів України, актів Президента України, додержання прав і свобод людини та громадянина.

Система суб'єктів боротьби з тероризмом складається з двох рівнів:

I. Суб'єкти, що безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом.

II. Суб'єкти, що можуть у разі необхідності залучатися до боротьби з тероризмом.

Перший рівень суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, становлять: Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері цивільного захисту, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, Управління державної охорони України.

Служба безпеки України – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. Служба безпеки України підпорядкована Президенту України і підконтрольна Верховній Раді України.

На Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань Служби безпеки України також належать попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Служба безпеки України здійснює боротьбу з тероризмом:

1) через проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності, зокрема міжнародної;

2) збирає інформацію про діяльність іноземних та міжнародних терористичних організацій;

3) провадить у межах, визначених чинним законодавством, повноважень виключно з метою отримання упереджу вальної інформації у разі загрози вчинення терористичного акту або під час проведення антитерористичної операції оперативно-технічні пошукові заходи у системах і каналах телекомунікацій, які можуть використовуватися терористами;

4) забезпечує через Антитерористичний центр при Службі безпеки України організацію та проведення антитерористичних заходів, координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом відповідно до визначеної законодавством України компетенції;

5) здійснює досудове слідство у справах про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю;

6) забезпечує у взаємодії з розвідувальними органами України безпеку від терористичних посягань установ України за межами її території, їх співробітників та членів їхніх сімей.

Центр спеціальних операцій боротьби з тероризмом, захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів (ЦСО СБУ) (неофіційна назва – "Альфа") своїм завданням має припинення, у взаємодії з оперативними підрозділами Служби безпеки України, терористичних актів, злочинів, що мають насильницький характер і безпосередньо створюють загрозу національним інтересам України, та інших злочинів, розслідування яких віднесено до компетенції Служби безпеки України.

Основними суб'єктами у системі ОВС, які виконують функції щодо боротьби з тероризмом, є підрозділи міліції та Національної гвардії. Міліція в Україні – це державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

МВС України відповідно до покладених на нього завдань та у межах повноважень, передбачених законом, бере участь у боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, корупцією та запобіганні легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Водночас вони вживають невідкладних заходів щодо вдосконалення взаємодії зі Службою безпеки України, Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Міністерством оборони України з питань виявлення та вилучення вогнепальної зброї, боєприпасів, спеціальних засобів, вибухових речовин і матеріалів із незаконного обігу; здійснюють заходи з розмінування відповідних територій. Для виконання завдань з охорони громадського порядку, громадської безпеки і боротьби зі злочинністю в районі проведення антитерористичної операції, зокрема на блокпостах, залучаються зведені загони органів внутрішніх справ України. До складу таких зведених загонів можуть входити працівники органів внутрішніх справ,

військовослужбовці Національної гвардії України. На них, а також на курсантів, слухачів, ад'юнктів, інших атестованих працівників, зокрема й викладацького складу навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України та працівників органів внутрішніх справ, які добровільно виконують вказані завдання, поширюються права і обов'язки, гарантії правового і соціального захисту та відповідальність працівників міліції.

До системи МВС належить Національна гвардія України, військовослужбовці та працівники якої також виконують функції боротьби з тероризмом в Україні.

Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що належить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій.

Основними функціями Національної гвардії України є:

1) захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом;

2) охорона громадського порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян;

3) участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадського порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян;

4) забезпечення охорони органів державної влади, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, участь у здійсненні заходів державної охорони органів державної влади та посадових осіб;

5) охорона ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

6) охорона спеціальних вантажів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

7) охорона дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні;

8) охорона центральних баз матеріально-технічного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України;

9) участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також заходів щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

10) участь у спеціальних операціях із знешкодження озброєних злочинців, припинення діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій на території України, а також у заходах, пов'язаних із припиненням терористичної діяльності;

11) участь у припиненні масових заворушень, що супроводжуються насильством над громадянами;

12) участь у відновленні правопорядку у разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, розблокуванні або припиненні протиправних дій у разі захоплення важливих державних об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

13) участь у підтриманні або відновленні правопорядку в районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю та здоров'ю населення;

14) участь у відновленні конституційного правопорядку у разі здійснення спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

15) участь у ліквідації наслідків надзвичайних або кризових ситуацій на об'єктах, що нею охороняються;

16) участь у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану;

17) виконання завдань територіальної оборони;

18) оборона важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, баз військового та матеріально-технічного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України.

Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України.

Міністерство оборони України, органи військового управління, об'єднання, з'єднання, військові частини Збройних Сил України:

– забезпечують захист від терористичних посягань об'єктів Збройних Сил України, зброї масового ураження, ракетної і стрілецької зброї, боєприпасів,

вибухових та отруйних речовин, що знаходяться у військових частинах або зберігаються у визначених місцях;

– організовують підготовку та застосування сил і засобів Сухопутних військ, Військово-повітряних сил та Військ протиповітряної оборони, Військово-Морських Сил Збройних Сил України у разі вчинення терористичного акту в повітряному просторі, у територіальних водах України;

– беруть участь у проведенні антитерористичних операцій на військових об'єктах та в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави із-за меж України.

Практична діяльність Збройних Сил України у сфері боротьби з тероризмом здійснюється у таких напрямках:

1. Антитерористична складова діяльності Головного управління розвідки Міністерства оборони України.

2. Протидія терористичним загрозам, що можуть бути вчинені з використанням повітряного простору.

3. Заходи протидії диверсійним виявам і терористичним актам на військових об'єктах, що їх виконує Військова служба правопорядку (ВСП) у ЗС України.

Центральні органи виконавчої влади беруть участь у боротьбі з тероризмом лише у межах своєї компетенції, визначеної законами та виданими на їх основі іншими нормативно-правовими актами. До таких органів належать: ДСНС України, Державна прикордонна служба України, Державна пенітенціарна служба України, Управління державної охорони України.

До кола суб'єктів, які залучаються у разі необхідності до здійснення боротьби з тероризмом, належать: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; Служба зовнішньої розвідки України; Міністерство закордонних справ України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в електроенергетичному, вугільно-промисловому та нафтогазовому комплексах; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах транспорту; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну фінансову політику; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища; центральні органи виконавчої влади, що забезпечують

формування та реалізують державну аграрну політику; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику.

У межах своєї компетенції вони здійснюють: заходи із запобігання, виявлення і припинення терористичних актів та злочинів терористичної спрямованості; розробляють і реалізують попереджувальні, режимні, організаційні, виховні та інші заходи; забезпечують умови проведення антитерористичних операцій на об'єктах, що належать до сфери їх управління; надають відповідним підрозділам під час проведення таких операцій матеріально-технічні та фінансові засоби, засоби транспорту і зв'язку, медичне обладнання і медикаменти, інші засоби, а також інформацію, необхідну для виконання завдань щодо боротьби з тероризмом.

Організація боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необхідними силами, засобами і ресурсами здійснюються Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції.

Центральні органи виконавчої влади беруть участь у боротьбі з тероризмом у межах своєї компетенції, визначеної законами та виданими на їх основі іншими нормативно-правовими актами.

До участі в антитерористичних операціях за рішенням керівництва антитерористичної операції можуть бути залучені з дотриманням вимог цього Закону й інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від підпорядкованості і форми власності, їх посадові особи, а також громадяни за їх згодою.

Координацію діяльності суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом, здійснює Антитерористичний центр при Службі безпеки України.

Центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері цивільного захисту, підпорядковані їм органи управління у справах цивільної оборони та спеціалізовані формування, війська цивільної оборони здійснюють заходи щодо захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з технологічними терористичними проявами та іншими видами терористичної діяльності; беруть участь у заходах з мінімізації та ліквідації наслідків таких ситуацій під час проведення антитерористичних операцій, а також здійснюють просвітницькі та практично-навчальні заходи з метою підготовки населення до дій в умовах терористичного акту.

4.3. Антитерористична операція та порядок її проведення

Антитерористична операція проводиться лише за наявності реальної загрози життю і безпеці громадян, інтересам суспільства або держави у разі, якщо усунення цієї загрози іншими способами є неможливим.

Рішення щодо проведення антитерористичної операції приймається залежно від ступеня суспільної небезпеки терористичного акту керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України за письмовим дозволом Голови Служби безпеки України або керівником координаційної групи відповідного регіонального органу Служби безпеки України за письмовим дозволом керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України, погодженим з Головою Служби безпеки України. Про рішення щодо проведення антитерористичної операції негайно інформується Президент України.

Антитерористичним центром при Службі безпеки України антитерористична операція проводиться в разі, коли:

- терористичний акт загрожує загибеллю багатьох людей чи іншими серйозними наслідками або якщо його вчинено одночасно на території кількох областей, районів чи міст;

- ситуація, пов'язана із вчиненням або загрозою вчинення терористичного акту, є невизначеною щодо причин та обставин її виникнення і подальшого розвитку;

- вчинення терористичного акту зачіпає міжнародні інтереси України та її відносини з іноземними державами;

- реагування на вчинення дій з ознаками терористичного акту належить до компетенції різних правоохоронних та інших органів виконавчої влади;

- очевидною є неможливість відвернення або припинення терористичного акту силами правоохоронних та місцевих органів виконавчої влади окремого регіону.

В інших випадках антитерористична операція проводиться за погодженням з керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України самостійно координаційною групою відповідного регіонального органу Служби безпеки України або органом виконавчої влади відповідно до їх компетенції.

За рішенням керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України або особи, яка його заміщує, першого заступника чи заступника керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України, погодженим із керівництвом відповідних суб'єктів боротьби з тероризмом, до широкомасштабних, складних антитерористичних операцій у районі їх проведення залучаються та використовуються сили та засоби (особовий склад та спеціалісти окремих підрозділів, військових частин, зброя, бойова техніка, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку, інші матеріально-технічні

засоби) Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Національної гвардії України, Збройних Сил України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону, та органів охорони державного кордону, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, Управління державної охорони України.

Працівники правоохоронних органів, військовослужбовці та інші особи, які залучаються до антитерористичної операції, на час її проведення підпорядковуються керівнику оперативного штабу.

Для безпосереднього управління конкретною антитерористичною операцією та керівництва силами і засобами, які залучаються до здійснення антитерористичних заходів, утворюється оперативний штаб, очолюваний керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України (координаційної групи відповідного регіонального органу Служби безпеки України) або особою, яка його заміщує, першим заступником чи заступником керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України.

Порядок діяльності оперативного штабу з управління антитерористичною операцією визначається на основі Положення про нього, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

Керівник оперативного штабу визначає межі району проведення антитерористичної операції, приймає рішення про використання сил і засобів, що залучаються до її проведення, а в разі потреби за наявності передбачених законом підстав вносить на розгляд Ради національної безпеки і оборони України пропозиції щодо введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

Втручання в оперативне управління антитерористичною операцією будь-яких осіб незалежно від посади не допускається.

Основні завдання оперативного штабу:

- затвердження та уведення в дію плану проведення АТО, дотримання порядку залучення сил і засобів, контроль прибуття їх до пункту збору (району зосередження), перевірка знання особовим складом своїх завдань;
- організаційне забезпечення встановлення в районі АТО на час її проведення спеціального порядку, а також часткового або повного припинення роботи підприємств, установ та організацій, що знаходяться в цьому районі;
- постановка завдань старшим оперативних груп, контроль виконання завдань;
- організаційне забезпечення рішень, що можуть виникнути в ході АТО за напрямком своєї діяльності.

Законні вимоги учасників антитерористичної операції є обов'язковими для громадян і посадових осіб.

При проведенні антитерористичної операції використовуються сили і засоби (особовий склад, спеціалісти, зброя, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку, інші матеріально-технічні засоби) суб'єктів боротьби з тероризмом, а також підприємств, установ, організацій, які залучаються до участі в антитерористичній операції, в порядку, визначеному згідно з Положенням, зазначеним у частині другій статті 12 цього Закону. Покриття витрат та відшкодування збитків, що виникли у зв'язку із проведенням антитерористичної операції, здійснюються згідно з законодавством.

Антитерористичний центр:

- розробляє або уточнює план проведення антитерористичної операції, визначає потребу в силах і засобах, що залучаються до її проведення;
- координує і організовує заходи з припинення терористичного акту, а також дії підрозділів і сил, які залучаються до здійснення таких заходів;
- забезпечує залучення всіх або окремих суб'єктів боротьби з тероризмом, а також сил і засобів до проведення антитерористичної операції;
- готує за результатами аналізу ситуації пропозиції щодо організації і проведення антитерористичної операції, подає Президентові України і Кабінетові Міністрів України інформацію про розвиток подій у разі вчинення терористичного акту та про вжиті заходи, а також про заходи, які планується здійснити;
- забезпечує взаємодію суб'єктів боротьби з тероризмом з відповідними центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, військово-цивільними адміністраціями, підприємствами, установами, організаціями незалежно від підпорядкування і форми власності;
- здійснює інші заходи відповідно до законодавства, спрямовані на запобігання або припинення терористичного акту, мінімізацію його наслідків.

Аналіз досвіду ведення протипартизанської боротьби свідчить, що універсального способу знищення незаконних зброєних формувань (НЗФ) не існує. Способи дій у кожному окремому випадку залежать від реальної обстановки. Звідси витікає, що підхід до формування органів управління мусить носити нестандартний характер. Тому необхідне наступне:

По-перше, необхідністю залучення сил і засобів різної відомчої підпорядкованості. Адже навіть *серед силових і правоохоронних відомств мають місце істотні розбіжності у методах підготовки частин і підрозділів, які пов'язані із спрямованістю їхнього використання за основним призначенням.*

Не слід забувати, що сили і засоби різних відомств залучаються до проти партизанської боротьби саме виходячи із специфіки їх призначення і, відповідно, підготовки. Зрозуміло, що, наприклад, функції і підготовка аеромобільних частин аж ніяк не можуть у повному обсязі виконуватися прикордонними військами, підрозділи внутрішніх військ не в змозі забезпечити вогневе ураження, що покладається на ракетні війська і артилерію і навпаки, не кажучи вже про унікальну специфіку дій спецпідрозділів МВС та СБУ. Отже, завдання полягає у створенні умов для максимально ефективного використання специфіки і можливостей сил і засобів міністерств і відомств шляхом їх (можливостей) адаптування до психології і тактичних схем антитерористичної боротьби. Тобто, значна питома вага функціональності управління діями сил і засобів, задіяних у боротьбі з терористично-диверсійними формуваннями, припадає саме на координацію організованих за єдиним задумом дій спеціальної (відомчої) спрямованості.

По-друге, спеціальний нестандартний орган управління антитерористичними діями в умовах протипартизанської боротьби визначається різноманітністю форм і способів дій, нестандартністю формування тактичних схем і операційних задумів. Адже бандформування необхідно тримати у постійній напрузі шляхом активного патрулювання та безперервних атакуючих дій. Це змушує бойовиків постійно пересуватися, порушує систему їх безпеки, ізолює від підтримки населення, виснажує фізично, підриває моральний дух, позбавляє можливості ефективно вести бойові дії. Необхідно забезпечити, щоб кожний виявлений загін НЗФ переслідувався до повного його знищення. При цьому бойові дії слід проводити раптово, на фоні попередньо здійснених дезорганізуючих заходів, щодо введення бойовиків в оману. Удари в ході операції повинні здійснюватися по пунктах розташування бойовиків, їх таборах, лініях комунікацій, джерелах постачання. Особлива увага при організації контрпартизанської боротьби звертається на недопущення встановлення та підтримання бойовиками контактів з іноземними державами, які можуть надавати допомогу антиурядовому руху. Тому доцільно уздовж регіону (району) дій НЗФ виставляти стаціонарні пости, використовувати дозори, засоби повітряної розвідки, особливо у прикордонних областях та морському узбережжі, створювати уздовж кордону систему інженерних загороджень та систему електронного спостереження, блокувати кораблями підходи з моря до узбережжя, активізувати цілеспрямовані оперативно-розшукові заходи із залученням наявних відомчих розвідувальних і контррозвідувальних сил. Є очевидним, що організація таких багатоцільових дій потребує широкої компетентності і ґрунтовних організаційно-координаційних засад управлінської практики.

Із зазначеного витікає, і це, *по-третє*, що вагомим фактором, який визначає специфіку управління контрпартизанськими діями є організація підготовки підрозділів міністерств та відомств, що у складі об'єднаного антитерористичного угруповання залучаються до протидії терористично-диверсійним формуванням.

Така підготовка повинна бути зосереджена на:

– навчанні сил та засобів формам і методам боротьби з НЗФ в умовах введення правового режиму надзвичайного стану, спричиненого здійсненням системних терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення; виникненням міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокуванням або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян, порушує нормальну діяльність органів державної влади; виникненням масових безпорядків, що супроводжується насильством над громадянами, обмежує їх права та свободи; спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу держави шляхом насильства; масового переходу кордону з території суміжних держав; необхідності відновлення конституційного порядку і діяльності органів державної влади;

– їх підготовці до ведення маневрених бойових дій з бандформуваннями в умовах гірсько-лісової місцевості у формі ізоляційно-обмежувальних, розвідувально-пошукових, розвідувально-ударних (вогневих) та розвідувально-рейдових (штурмових) дій;

– завчасному освоєнню районів можливих дій, проведенню рекогносцировок та розвідки місцевості, маршрутів пересування, місць можливого укриття тощо;

– удосконаленні взаємодії між підрозділами різної відомчої підпорядкованості, які залучаються до виконання завдань з протидії терористично-диверсійним формуванням за єдиним задумом антитерористичної операції;

– оволодінні способами дій з ізоляції району можливого конфлікту від надходження допомоги ззовні (поставок зброї, боєприпасів, матеріальних засобів, направлення найманців та волонтерів), несення служби шляхом патрулювання, на КПП, блокпостах, сторожових заставах, удосконалення способів несення служби з охорони та захисту стратегічно-важливих об'єктів;

– напрацюванні у форматі надзвичайної ситуації алгоритмів дій із запобігання шкоди та ліквідації наслідків аварій і катастроф, спричинених діями терористично-диверсійних угруповань;

– вивченні можливостей використання і запровадження під час проведення анти терористичних операцій засобів нелетальної дії з метою зниження ризику ураження невинних людей.

Аналізуючи матеріал, що відображає дії сил спеціальних операцій, неважко переконатися, що це гнучкий рухомий процес. Адже у залежності від характеру задач сили і засоби необхідно формувати у різних комбінаціях їх використання, забезпечуючи при цьому високий рівень злагодженості дій на фоні інтенсивної динаміки розвитку і зміни обставин.

Лише працюючи як єдиний організм формування сил спеціальних операцій здатне упоратись з терористично-диверсійними групами, що мають високу професійну підготовку і, як правило, значний досвід бойових дій повстансько-партизанського гатунку. Організувати й забезпечити управління анти терористичними силами і засобами за цих умов здатен спеціальний орган управління із значним координаційно-організаційним потенціалом.

У районі проведення антитерористичної операції на час її проведення може бути встановлено спеціальний порядок, зокрема організовано патрульну охоронну службу та виставлено оточення.

У районі проведення антитерористичної операції можуть вводитися тимчасово обмеження прав і свобод громадян.

З метою захисту громадян, держави і суспільства від терористичних загроз у районі проведення довготривалої антитерористичної операції, як виняток, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом, може здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб.

Перебування в районі проведення антитерористичної операції осіб, які не залучені до її проведення, допускається з дозволу керівника оперативного штабу.

На вимогу керівників учасників антитерористичної операції підприємства, установи та організації, що знаходяться в районі проведення антитерористичної операції, частково або повністю припиняють свою роботу. Відповідні фахівці цих підприємств, установ та організацій при проведенні антитерористичної операції можуть у встановленому порядку, за їх згодою, залучатися до виконання окремих доручень.

Порядок переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції.

Переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції здійснюється в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням Служби безпеки України.

Особи, винні у порушенні порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції, несуть відповідальність згідно із законом.

4.4. Світова стратегія боротьби з тероризмом

Етнічний, релігійний і політичний тероризм страшний саме тим, що цілиться не в генералів і поліцейських, не в політиках і священниках іншої конфесії, а в саме суспільство. Природною реакцією звичайної людини є перенесення відповідальності з винного на всіх представників певної національності, віросповідання чи політичної течії.

Російське суспільство сьогодні звинувачує чеченців у тероризмі. Природно, публічно називають конкретні імена - Хаттаб, Басаєв, Гелаєв. Однак при цьому 95% населення країни вважають, що кожен чеченець - Хаттаб або його агент. Хоча логіка підказує, що так бути не може, заради власної та громадської безпеки громадяни готові підтримати будь-які античеченські і антикавказькі заходи.

Міжнародний тероризм - місце здійснення терактів не має значення; терористична група складається з осіб різної національності і (або) віросповідання; об'єктом боротьби є або політичні та релігійні погляди, які міжнародні організації, угоди, інститути; терористична діяльність спонсорується іноземним (по відношенню до території діяльності) державою (державами) або приватними особами, організаціями, які не є резидентами території (країни) діяльності групи.

Внутрішній тероризм – місце здійснення терористичних акцій - країна перебування; терористична група складається, як правило, з громадян однієї країни, національності, віросповідання; об'єктом боротьби є внутрішні проблеми країни перебування.

Об'єктний тероризм – терористичні акти відбуваються у відношенні певних об'єктів життєдіяльності, які терористичні групи вважають шкідливими або небезпечними (анти-атомний тероризм, екологічний тероризм).

Виділяють також такий вид тероризму, як збройна боротьба за незалежність, приймаюча форми тероризму. До неї відноситься терористична діяльність повстанців проти військових і поліцейських об'єктів колоніальної сторони. У разі нанесення шкоди цивільним особам або застосування сили щодо "невинних", така форма боротьби може також розцінюватися як тероризм.

Строго кажучи, до підписання Хасавюртських угод всі акти чеченських бойовиків проти Росії потрапляли в розряд "збройної боротьби за незалежність, що приймає форми тероризму", а бойовики проходили по категорії "повстанці". Ні акту Басаєва в Будьоновську, ні рейду Радуюєва в Кизляр немає в міжнародних базах даних з терактів. Відповідно, документовані учасники цих злочинів не вважаються терористами і не перебувають у світовому списку WANTED.

Чотири вибухи в Росії призвели до загибелі 271 людини. Зараз багатьом москвичам здається, що їхній будинок беззахисний, що кожен кавказець несе бомбу, що кошмар не закінчиться ...

За тридцять років терористичної війни (1969-1999) у Сполученому Королівстві загинув 3401 чоловік. Дослідники виділяють не менше трьох "хвиль" терору Ірландської Республіканської Армії, кожна з яких складалася з п'яти-семи інцидентів. Можна уявити собі психологічний стан британського суспільства в перші роки терору, коли під сумнів піддалася чи не головна істина національної самосвідомості – "Мій дім – моя фортеця". Громадська безпека Сполученого Королівства, яка здавалася непорушною, що зуміла утримати спокій і в роки криз, і в роки розпаду колоніальної імперії, - в перший час нічого не могла протиставити ірландцям. Кожна людина з ірландським акцентом, здавався, напевно, бойовиком ІРА ... Точно така ж ситуація була і в Іспанії, де екстремісти баскської організації ЕТА вели справжню війну – і проти держави, і проти громадян. Однак, крім психологічних наслідків для окремих людей, терористичні "хвилі" здатні спровокувати і соціальні наслідки.

У середині ХХ століття стало очевидно, що світове співтовариство не має в своєму розпорядженні технологіями "управління конфліктами". Ні природа виникнення внутрішньосуспільних конфліктів, ні їхні внутрішні механізми не були вивчені соціологами і управлінцями. Академічним відповіддю на цей виклик мінливої цивілізації стала конфліктологія. Вона, втім, вивчає не тільки громадянські війни і революції - у сферу інтересів конфліктологів входить і тероризм. Найбільш авторитетні конфліктологічні центри світу знаходяться в Белфасті, Мадриді, Брюсселі.

Коли терористичне насильство стає масовим і безадресним, суспільство реагує на нього відповідно до власної історичної традицією. Найстрашніше, що може трапитися – це публічне використання страху політиками або мас-медіа.

Помилки в інтерпретації, зайва подробиця в описі трагедії, персоналізація жертв і де-персоналізація ворога – це токсична вибухова суміш, яка легко може привести суспільство до систематичних вбивств за національною або релігійною ознакою.

Антикавказькі настрої, і без того цілком відчутні, після терактів у Москві стали повсюдними. Вже не тільки політичні екстремісти закликають до "очищення" Росії від, – тепер вже – кавказьких терористів; навіть ті, хто свого часу мав певні симпатії до чеченців, вимагають акцій відплати і жорсткої внутрішньої політики. Телебачення демонструє кадри насильства бойовиків над заручниками; в ефірі відкрито обговорюється питання про те, кого виселяти з Москви - тільки чеченців або всіх "осіб кавказької національності".

Конфліктологи з ООН рекомендують у боротьбі з масовим тероризмом керуватися такими принципами:

– ніякої капітуляції перед терористами, повна рішучість перемогти тероризм в рамках закону і демократичного процесу;

– ніяких угод з терористами, ніяких поступок, навіть перед обличчям найсерйознішої загрози або шантажу;

– повинні бути докладено максимальних зусиль для того, щоб справи за звинуваченням терористів дійшли до суду і був винесений законний вирок;

– повинні бути прийняті жорсткі заходи покарання для держав-спонсорів тероризму, які надають терористичним рухам безпечний притулок, вибухові речовини, гроші, а також моральну і дипломатичну підтримку;

– держава повинна рішуче присікати спроби терористів блокувати або підірвати міжнародні дипломатичні зусилля з вирішення найважливіших політичних криз. Тероризм став головною загрозою миру і його придушення, таким чином, є спільною справою всього міжнародного співтовариства.

Немає більш страшної помилки, ніж залучення "всіх і кожного" у боротьбу з тероризмом. Насправді, саме цього терористи і домагаються – практично тваринної реакції на свої дії. "Мені погрожують – я озброююся – я озброєний – моя рушниця не повинно простоювати –..." Одне насильство породжує, як хвороботворний вірус, сотні інших вогнищ хвороби, погрожуючи цілісності і, власне, життя всього суспільного організму.

Найважливішим інструментом антитерористичної політики є поінформованість, тобто – знання і готовність до дій у надзвичайній ситуації. Вже коли політичні помилки довели суспільство до терористичної війни, її громадяни повинні бути підготовлені до виживання. Вони повинні бути впевнені, що робиться все необхідне для забезпечення безпеки; всі дорослі повинні володіти (на мінімальному рівні) прийомами швидкої допомоги і дій у надзвичайних ситуаціях.

Але головне – стримувати суспільні емоції. Політики і мас-медіа зобов'язані стримувати свої емоції. Терор – жахливий; жертви мирного населення – трагедія; терористи – злочинці. Але, по-перше, терор нав'язаний конкретними людьми, а не тій чи іншій національністю або конфесією. По-друге, це не війна, а особливий вид злочинності. По-третє, чим більше суспільство буде обговорювати акти терору, тим сильніше воно "заведеться".

І, нарешті, загальна рекомендація всіх фахівців з антитерору та вирішення конфліктів – держава у своїй боротьбі з тероризмом має, принаймні публічно, робити все в рамках власних законів. Якщо єдиною можливістю підірвати або припинити тероризм є очевидно незаконна операція, така, як вбивство лідера терористів на чужій території або велика операція, що передбачає очевидне порушення прав людини – така діяльність повинна здійснюватися в обстановці строгої секретності; про причетність держави до таких акцій суспільство якщо й може дізнатися, то лише через якийсь час, коли заспокояться природні емоції і біль.

Говорячи про ситуацію, що складається сьогодні у сфері боротьби з тероризмом, слід підкреслити, що ця проблема є проблемою міжнародного характеру. Це передбачає, що у вирішенні цього завдання повинні бути задіяні не окремі спеціально створювані для цієї мети антитерористичні центри чи навіть правоохоронні органи та спецслужби. Для боротьби з цією загрозою загальної необхідне об'єднання зусиль усіх державних та громадських структур, гілок влади, засобів масової інформації. Потрібна стратегія боротьби з тероризмом.

Зжити тероризм відразу навряд чи можливо. Навіть за умов відносної політичної стабільності виключити ексцеси тероризму дуже не просто. Пояснюється це як живучістю терористичної психології окремих соціальних шарів, що не знайшли свого місця в соціальній структурі суспільства, так і вмінням терористичних лідерів реагувати і використовувати у своїх інтересах незадоволеність простих людей склалася соціально-економічною обстановкою.

Збутися тероризму – тривалий процес, який передбачає створення необхідних об'єктивних і суб'єктивних умов для досягнення цієї мети. При цьому неможливо знищити тероризм силовими, терористичними ж засобами: насильство неминуче породжує насильство. Важливо переконати суспільство, всі політичні сили в тому, що спекуляція на об'єктивних труднощах і суперечностях, силовий варіант їх рішення - це шлях веде до катастрофи.

Найбільш важливою передумовою зживання тероризму є стабілізація економічного та політичного становища в країнах, зміцнення демократичних засад у суспільно-політичному житті. Необхідно сформувавши нормальне цивільної суспільство, в якому різко звужиться соціальна база тероризму. Інша дуже важлива передумова - вироблення і вкорінення демократичних традицій, становлення та розвиток політичного і ідеологічного плюралізму, затвердження таких правил «політичної гри», які характеризуються взаємною терпимістю, відмовою від конфронтаційності у відношенні між різними соціальними і політичними силами, пошуком і знаходженням консенсусу. Особливо важливо, щоб у державах сформувалися стабільні демократичні політичні системи, механізми цивілізованого політичного діалогу і ротації влади. Необхідно, щоб стоять при владі, виключили настрої опозиції, сприяли забезпеченню прав і законних інтересів меншості. Зрозуміло опозиційні сили також повинні відмовитися від подібних методів у своїй політичній діяльності. Для витіснення тероризму з життя необхідне вироблення високої політичної і правової культури в суспільстві, чітке встановлення правових санкцій за терористичні дії.

Необхідно створити сприятливі умови для нормального рівномірного розвитку різних етносів та забезпечити реалізацію їхніх інтересів, щоб запобігти конфліктам на національному ґрунті. Завдання держав полягає у формуванні у всіх проживаючих у цій країні етносів такої самосвідомості, при

якому почуття приналежності до своєї держави мало б пріоритет перед фактором етнічної приналежності в процесі самоідентифікації громадян.

Одних нарад і договорів на вищому рівні недостатньо для викорінення тероризму. Для ефективної протидії міжнародному тероризму необхідна розробка і реалізація комплексної програми, що включає політичний, соціальний, економічний, правовий, ідеологічний, спеціальний та інші аспекти. У ній неодмінно повинні бути враховані інтереси населення, проблеми та конфліктогенний потенціал тероризму в усьому світі. Потрібні також взаємодія та координація всіх сил суспільства, зацікавлених у вирішенні цієї актуальної проблеми.

Одним з найважливіших напрямків діяльності глав держав має стати спільне взаємодія з попередження, локалізації і припинення регіональних сплесків екстремізму, так як окремі конфлікти, викликані терористами, можуть стати причиною дестабілізації в інших державах.

Трагічні результати тероризму, які характеризують це явище нинішньої політики, повинні послужити важливим застереженням всім політичним силам про те, що спроби вирішити політико-економічні та інші проблеми за допомогою насильства не сприяють вирішенню поставлених завдань, а навпаки, ведуть до загострення і наростання протиріч у суспільстві.

Найважливішою структурою, в рамках якої розвивається співпраці щодо розв'язання актуальних глобальних проблем сучасності, є Організація Об'єднаних Націй. Проблема міжнародного тероризму не є винятком. У минулому параграфі були детально розглянуті законодавчі акти ООН по боротьбі з тероризмом - конвенції і резолюції. Тому має сенс звернутися до аналізу нормативно-правової бази інших міжнародних структур.

В рамках ООН створена спеціалізована Контртерористичний комітет Ради Безпеки на основі Резолюції 1373 (2001), положення якої він і покликаний контролювати. Стимулом для його заснування послужили події 11 вересня 2001 року в США. Комітет складається з 15 членів РБ і звітує безпосередньо перед Радою Безпеки.

Резолюція 1373 (2001) була прийнята з метою зміцнення правових заходів та інституційної спроможності в області боротьби з тероризмом як на рівні національних державах, так і в усьому світі.

Крім усього іншого, Резолюція 1373 (2001) закликає держави-членів ООН:

- ввести кримінальну відповідальність за фінансування тероризму;
- невідкладно заблокувати будь-які засоби, пов'язані з особами, які замішані в терористичних актах;
- не надавати ні в якій формі фінансову підтримку терористичним групам;
- не допускати надання притулку, допомоги або підтримки терористам;

- вести обмін інформацією з іншими урядами щодо будь-яких груп, які роблять чи які планують здійснити терористичні акти;
- співпрацювати з іншими урядами в розслідуванні, виявленні, арешт, видачі та переслідуванні осіб, замішаних в таких актах; і
- встановити в національному праві кримінальну відповідальність за активне і пасивне сприяння тероризму і зраджувати порушників суду.

Пізніше, на основі Резолюції 1535 (2004), був створений Виконавчий директорат Контртерористичного комітету (ІДКТК), який повинен сприяти роботі самого Комітету, а також допомагати державам-членам ООН вирішувати проблеми по боротьбі з тероризмом.

Хоча засідання Комітету проводяться за закритими дверима, процес здійснення резолюцій є постійним і КТК прагне розвивати діалог з державами-членами з перспективою зміцнення потенціалу в області контртерористичної діяльності на національному рівні та розширення міжнародного співробітництва між системою Організації Об'єднаних Націй, державами і міжурядовими органами.

Комітет почав цей процес через подання доповідей країн щодо заходів, яких вживає або планованим ними по здійсненню Резолюції 1373 (2001), причому понад 600 з яких було вже отримано.

Передбачається, що попередня оцінка здійснення (ПОО) буде служити інструментом для діалогу між Комітетом та державами-членами, представляючи картину становища щодо боротьби з тероризмом в кожній країні на підставі інформації, отриманої від самої країни, міжнародних організацій та інших відкритих джерел, і що надається тільки цій країні. ПОО підготовлені за всіма 192 державам-членам ООН, і кожній країні надається можливість їх вивчити і представити зауваження або оновити дані, з тим щоб Комітет міг отримати більш точне уявлення про те, що відбувається в кожній країні.

На підставі інформації, що міститься в ПОО, ІДКТК в 2008 році підготував перший глобальний огляд здійснення резолюції РБ ООН 1373 (2001) в різних регіонах світу. В огляді робиться спроба показати, де було досягнуто прогресу, а де залишаються прогалини, і містяться вказівки на те, де міжнародне співтовариство може з найбільшою ефективністю зосередити свої зусилля в найближчому майбутньому. В огляді також містяться глобальні оцінки за основними тематичними областям, що розглядаються в резолюції: законодавство по боротьбі з тероризмом, прикордонний контроль, забезпечення правопорядку, боротьба з фінансуванням тероризму, міжнародне співробітництво та захист прав людини при боротьбі з тероризмом.

Також слід окремо відзначити роботу Конгресу ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя, який організовується кожні п'ять років. Останній конгрес пройшов у квітні 2005 року. На ньому питань

боротьби з тероризмом було приділено серйозну увагу. Генеральний секретар Конгресу А.М. Коста відзначив, що «жодна країна або організація не може бути невразливою перед обличчям тероризму, що ми з острахом і недовірою вже могли спостерігати». Особливістю розгляду проблеми тероризму є рішення її з точки зору різних аспектів організованої злочинності.

Крім ООН найважливішу роль в забезпеченні стратегії боротьби з міжнародним тероризмом може зіграти НАТО, і не в якості військової сили, а скоріше як формату з урахуванням оновлюваної в даний час стратегії Північноатлантичного альянсу, з імовірним створенням так званих спеціалізованих антитерористичних можливостей альянсу.

Для протидії тероризму НАТО використовує в основному вже існуючі законодавчі акти. Зокрема, події 11 вересня 2001 року Альянс відніс до статті 5 Вашингтонського договору, де викладаються положення про колективну оборону і розцінив їх як напад проти всіх держав-членів НАТО.

Ще в 1999 році НАТО прийняло Стратегічну концепцію, в якій тероризм став трактуватися як один з ризиків безпеки Північноатлантичного альянсу. У цьому документі йдеться: «інтереси Альянсу можуть позначитись інші, ширші ризики, такими як терористичні акти».

За всі рішення, прийняті в НАТО в сфері протидії тероризму, відповідає Північноатлантична Рада, основний керівний орган Альянсу. Також в роботі беруть участь і спеціалізовані органи і комітети НАТО, які відповідають за конкретні питання.

Зокрема, за розробку нових сучасних антитерористичних технологій відповідає Конференція національних керівників у галузі озброєнь (КНДВ). В її роботі зазвичай беруть участь вищі посадові особи держав-членів НАТО, що відповідають за закупівлі озброєнь.

За військові питання антитерористичної діяльності відповідають органи військового управління. Контртерористичними операціями НАТО керує Головне командування операцій ОЗС НАТО, а перетворенням Альянсу, щоб він був готовий відбивати нові сучасні загрози національній безпеці, включаючи тероризм, керує Головне командування трансформації ОЗС НАТО.

Активно діє на антитерористичному полі ОБСЄ, особливо в рамках Форуму зі співробітництва в галузі безпеки.

У Стратегії ОБСЄ з протидії загрозам безпеки і стабільності в ХХІ столітті містяться розділи 9 і 10, де йдеться про тероризм, однак вони мають переважно декларативний характер і зміст їх зводиться до залучення уваги світової спільноти до проблеми тероризму в цілому.

Наприклад, в розділі 10 написано: «Однією з основних причин нинішньої нестабільної обстановки в сфері безпеки є тероризм. Він спрямований на підірив тих самих цінностей, які об'єднують держави-учасники в регіоні ОБСЄ. Тероризм залишатиметься в числі головних викликів світу, стабільності і

державної влади, особливо в силу його здатності вдаватися до асиметричних методів для обходу традиційних систем безпеки і оборони. Тероризму не може бути ніяких виправдань. Разом з тим тероризм вимагає глобального підходу, що враховує не тільки його прояви, а й соціально-економічний і політичний контекст, в якому він виникає ».

Засоби масової інформації та системи освіти також можуть вносити свій позитивний внесок. Так «якби в рамках ЮНЕСКО була розроблена уніфікована навчальна програма для шкіл, вузів, інших освітніх установ, присвячена загрозам тероризму і боротьби з цим викликом, вона могла б стати своєрідною інтелектуальною антитерористичною вакциною для майбутніх поколінь від небезпечної ідеології тероризму і насилля».

В рамках «Великої вісімки» були сформульовані і основні напрямки антитерористичної діяльності:

- заклик до всіх держав докласти зусиль, щоб приєднатися до існуючих міжнародних договорів, що стосуються боротьби з тероризмом;
- сприяти взаємну правову допомогу і видачу;
- розвивати обмін розвідувальними даними та інформацією про терористичну діяльність;
- вживати заходів, спрямованих на запобігання використанню терористами ядерних, хімічних і біологічних матеріалів;
- закликати всі держави відмовлятися від надання істотних поступок особам, які захопили заручників, і прагнути до того, щоб особи, відповідальні за такі дії, були передані в руки правосуддя;
- перешкоджати пересуванню терористів і приймати підвищені заходи щодо запобігання підробки документів;
- посилювати захист від тероризму систем повітряних, морських та інших видів транспорту;
- боротися з терористичними актами, спрямованими проти інфраструктури та об'єктів адміністративного та комунального призначення;
- позбавляти терористів доступу до фінансових коштів;
- розвивати підготовку та сприяння в області боротьби з тероризмом.

В рамках Європейського Союзу та Ради Європи можуть ефективно вирішуватися багато питань, наприклад, вдосконалення правоохоронної системи, правосуддя, міграційної політики та практики, створення єдиної прикордонної служби, захист прав людини і в цілому вплив на сам характер боротьби з тероризмом завдяки в тому числі і нормотворчої діяльності, уніфікація законодавства. Діяльність Євросоюзу з протидії тероризму і особливо його законодавча база в цій сфері буде проаналізована в наступному розділі.

Як вже говорилося, окремо виділена проблема фінансування тероризму, якій присвячені спеціальні законодавчі акти, а також і робота певних міжнародних структур. Тут, перш за все, слід зупинитися на роботі такої організації як:

– Спеціальна група по боротьбі з відмиванням грошей (ФАТФ - Financial Action Task Force on Money Laundering). Вона була створена в 1989 році. Її діяльність більш детально буде розглянута далі.

– Група міжнародних фінансових дій (Groupe D'Action Financiere International - GAFI), створена в 1989 році за ініціативою президента Франції Ф. Міттерана. Її метою є оцінка результатів співпраці щодо запобігання використанню банків та фінансових інститутів для відмивання грошей і його подальшого поглиблення. В даний час членами GAFI є Німеччина, Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Данія, Іспанія, США, Фінляндія, Франція, Греція, Гонконг, Ірландія, Італія, Японія, Люксембург, Норвегія, Нова Зеландія, Нідерланди, Португалія, Великобританія, Сінгапур, Швеція, Швейцарія та Туреччина .. Членами групи є також Європейська комісія і Рада зі співробітництва країн Перської затоки. В рамках нарад GAFI, що проводяться з 1990 року на регулярній щорічній основі, виробляються конкретні рекомендації з розвитку національного і кримінального законодавства, пропозиції щодо розширення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з відмиванням грошей.

– Міжнародна організація кримінальної поліції - Інтерпол здійснює координацію діяльності правоохоронних органів країн-учасниць у попередженні та розслідуванні відмивання грошей, розробляє і приймає рекомендації (Резолюція AGN / 64 / P. RES / 25).

Міжнародна група фінансових дій по боротьбі з відмиванням доходів (ФАТФ) (Financial Action Task Force on Money Laundering - FATF) була заснована в липні 1989 року в Парижі за ініціативою «Великої сімки», голови Комісії Європейських співтовариств (КЕС) в рамках Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР).

29-30 жовтня 2001 року в Вашингтоні відбулося надзвичайне засідання ФАТФ, присвячене боротьбі з фінансуванням тероризму, в ході якого були схвалені Спеціальні рекомендації з протидії фінансуванню тероризму. Вони зобов'язують членів ФАТФ (їх було вісім):

1. вжити негайних заходів щодо ратифікації та застосування відповідних конвенцій ООН;
2. визнати кримінальним злочином фінансування тероризму, терористичних актів і терористичних організацій;
3. заморожувати і піддавати конфіскації активи терористів;
4. повідомляти про підозрілі операції, пов'язаних з тероризмом;

5. надавати максимально можливе сприяння правоохоронним і регулюючим органам інших країн, які розслідують випадки фінансування тероризму;

6. посилити заходи по ідентифікації особи клієнта в міжнародних і національних системах безготівкових платежів;

7. не допускати, щоб юридичні особи, особливо некомерційні організації, використовувалися для фінансування тероризму.

Пізніше, в жовтні 2004 року, цей перелік був доповнений дев'ятою рекомендацією: «позбавити терористів і злочинців можливості фінансувати свою діяльність або відмивати отримане злочинним шляхом, за допомогою перевезення готівки і оборотних документів на пред'явника через державні кордони».

Для ефективної боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму у багатьох країнах були створені спеціалізовані державні структури, що займаються проблемою відмивання грошей. Вони отримали назву «підрозділу фінансової розвідки» (ПФР).

Створення підрозділів фінансової розвідки спочатку розглядалося як ізольоване явище. З 1995 року ПФР почали працювати разом у неформальній організації, відомої як Група «Егмонт» (названа так за місцем першої зустрічі в палаці Егмонт-Аренберг в Брюсселі). Метою цієї групи стало створення форуму ПФР, який буде надавати підтримку національних програм по боротьбі з відмиванням грошей, в тому числі по розширенню обміну фінансовою інформацією, підвищення кваліфікації персоналу, сприяння розвитку каналів зв'язку з використанням нових технологій. Група «Егмонт» об'єднує ПФР 106 держав і має представництва на всіх континентах.

На першій установчій конференції в Брюсселі було створено робочі групи для вивчення питань розвитку практичного співробітництва між ПФР Групи «Егмонт», особливо в області обміну інформацією та досвідом. На четвертому засіданні Групи «Егмонт» в листопаді 1996 року в Римі було сформульовано визначення «підрозділ фінансової розвідки», що регламентує мінімальні вимоги до таких підрозділів.

Згідно з цим визначенням, підрозділ фінансової розвідки є центральною державною структурою, відповідальною за отримання (і, в рамках закону, затребування), аналіз і передачу компетентним органам наступної фінансової інформації:

- що стосується доходів, підозрюваних в кримінальне походження;
- необхідної відповідно до національного законодавства для здійснення боротьби з відмиванням грошей.

Ще однією міжнародною структурою, що займається вирішенням проблем по фінансуванню тероризму, є Комітет експертів Ради Європи з

оцінки заходів протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму (МАНІВЕЛ).

Комітет був створений в 1997 році і діє за мандатом Ради Європи і водночас є регіональною організацією по типу Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (ФАТФ) та звітує також перед ФАТФ за підсумками роботи. У його складі - країни Ради Європи, які не є членами ФАТФ. Країни Ради Європи, колишні членами Комітету, але згодом стали членами ФАТФ, також мають право залишитися членами Комітету. Відповідно до Положення про Комітет кожна країна представлена в ньому трьома експертами.

Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму (ЕАГ) була створена 6 жовтня 2004 по ініціативи Російської Федерації, яка була підтримана ФАТФ, МВФ, Світовим банком і низкою держав. ЕАГ є регіональною групою за типом ФАТФ.

Державами-членами ЕАГ є Білорусія, Казахстан, Китай, Киргизстан, Росія, Таджикистан і Узбекистан.

Серед спостерігачів ЕАГ можна виділити: Вірменія, Афганістан, Великобританія, Німеччина, Грузія, Італія, Молдова, США, Туреччина, Україна, Франція, Японія, Литва, Ідія, Польща, Туркменістан, а також ФАТФ, Управління ООН з наркотиків і злочинності, Всесвітній банк, Міжнародний валютний фонд, Виконком СНД, ШОС, ОДКБ, ЄврАзЕС, Інтерпол, Рада Європи (Манівел), ОБСЄ, ЄБРР.

Основними завданнями ЕАГ є: сприяння в поширенні міжнародних стандартів у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (ПВК / ФТ) з урахуванням особливостей регіонів; розробка і проведення спільних заходів у межах компетенції підрозділів фінансової розвідки; оцінка ефективності заходів, що вживаються з метою протидії відмиванню злочинних доходів і фінансуванню тероризму; координація програм співробітництва з міжнародними організаціями, робочими групами та зацікавленими державами; аналіз тенденцій (типологій) в сфері легалізації злочинних доходів і фінансування тероризму, а також обмін досвідом протидії таким злочинам та технічну допомогу державам-членам.

Велике також значення ще кількох міжнародних структур з регулювання фінансової діяльності щодо забезпечення безпеки та блокування фінансування транснаціонального тероризму і транснаціональної організованої злочинності:

- Організації економічного співробітництва і розвитку;
- Базельського комітету з нагляду за банківською діяльністю з метою припинення спроб «відмивання грошей», отриманих незаконним шляхом;
- Міжнародної асоціації інспекцій по страхуванню ризиків;
- Міжнародної асоціації комісій з безпеки.

Таким чином, в даний час багато міжнародних організацій звертають увагу вирішенню глобальної проблеми протидії тероризму. В їх документах боротьба з тероризмом найчастіше носить більше декларативний характер, так як не завжди вказуються конкретні кроки як протистояти цій загрозі. Однак вже великим досягненням є визнання з боку багатьох держав важливості багатосторонньої співпраці з протидії міжнародному тероризму.

Висновки до розділу 4

Нині, на початку 21 століття, людство впритул зіштовхнулося з найгострішими проблемами сучасності, деякі з яких загрожують самому існуванню цивілізації і, навіть, життю на планеті. Тероризм доволі часто відносять саме до проблем. З цим не можна не погодитися, оскільки розквіт тероризму хронологічно припадає на період початку процесів світової глобалізації та формування системи глобального управління, який за своєю природою є політичним і стратегічним менеджментом. До його функцій належать вироблення та реалізація найбільш загальних всесвітніх стратегічних рішень. Сучасні центри глобального менеджменту інтенсивно й послідовно створюють відповідну інфраструктуру, здатну завдяки застосуванню новітніх технологій, у тому числі гуманітарних та соціальних, контролювати свідомість і сумлінну поведінку людей. Паралельно цьому завершується реконструкція глобальних структур, спроможних впливати на рішення уряду будь-якої країни.

Отже, як відзначалося вище, необхідне визначення першопричин тероризму і їхня мінімізація. Саме усунення причин, що штовхають людей на співпрацю з терористичними організаціями, є найскладнішим завданням, рішення якого потребує колосальних солідарних зусиль всіх членів світового товариства. Потрібне максимальне звуження соціального ґрунту тероризму: безробіття, убогості, неграмотності, різних форм дискримінації. При цьому необхідні міжнародні програми, спрямовані на зміну уявлень людей про насильство як засіб вирішення проблем і засобі зміни несправедливої, на їхню думку, світобудови.

Наша країна виступає за формування у світі атмосфери активного неприйняття тероризму як кримінального діяння. Основою відповіді цьому явищу мають бути безкомпромісність, невідворотність відповідальності за тероризм і надання допомоги його жертвам. Україна виступає за розробку світовим товариством концепції безпеки нового типу, яка була б заснована на взаємній довірі, взаємній вигоді, яка б сприяла вирішенню питань розвитку і проблем регіональних конфліктів, радикальному ослабленню факторів, що підривають безпеку.

Світ прийшов до розуміння: тероризм створює загрозу завжди і скрізь. Віднині людина, незалежно від національності, кольору шкіри, віровизнання, в

жодному куточку світу не може почуватися в безпеці. Жодна країна (навіть наймогутніша) не в змозі захистити себе від терактів. Це вказує на те, наскільки світ є незахищеним перед тероризмом, і підтверджує, що цю проблему потрібно всім країнам вирішувати спільно. У жодному разі не можна давати терористам відчуття, що вони здатні поставити на коліна весь світ. Завдання боротьби з міжнародним тероризмом має об'єднати весь цивілізований світ. Прикладом цього стало створення міжнародної антитерористичної коаліції на чолі з США. Більш ніж 100 країн задекларували свою підтримку в боротьбі з тероризмом.

Міжнародний тероризм є однією з найбільш небезпечних загроз для сучасної цивілізації. Шляхи викорінювання цього явища ще визначаються міжнародним співтовариством, хоча вже зараз робиться дуже багато. Масштаби поширення тероризму прийняли такий характер, що жодна країна світу не має повних гарантії від здійснення на її території терористичних актів. У зв'язку з цим, поряд із самими ефективними внутрішніми заходами, які спрямовані на запобігання терористичної діяльності, необхідно розглядати цю проблему і як глобальну та відповідно будувати стратегію боротьби з нею. Без самого тісного міжнародного співробітництва, спрямованого на комплексну солідарну протидію всіх суб'єктів міжнародного життя новим погрозам і викликам, майбутнє людства навряд чи зможе відповідати нашим очікуванням.

Conclusions to Section 4

Today, at the beginning of the 21st century, humanity has been confronted with the most pressing problems of modern times, some of which threaten the very existence of civilization and, even, life on the planet. Terrorism is often quite a problem. This cannot be disagreed, since the heyday of terrorism chronologically dates to the beginning of the processes of world globalization and the formation of a system of global governance, which by its nature is political and strategic management. Its functions include the development and implementation of the most common global strategic decisions. Modern centers of global management are intensively and consistently creating the appropriate infrastructure, capable of controlling the consciousness and honest behavior of people through the use of the latest technologies, including humanities and social ones. In parallel, the reconstruction of global structures capable of influencing the decisions of the government of any country is being completed.

Therefore, as noted above, the root causes of terrorism and its minimized must be identified. Eliminating the reasons that push people to cooperate with terrorist organizations is the most difficult task, the solution of which requires tremendous solidarity efforts of all members of the world society. It requires maximum narrowing of the social ground of terrorism: unemployment, poverty, illiteracy, and

various forms of discrimination. Herewith, international programs are needed to change people's perceptions of violence as a means of solving problems and as a means of changing the unjust, in their view, universe.

Our country stands for the formation in the world of an atmosphere of active rejection of terrorism as a criminal act. The basis for responding to this phenomenon should be uncompromising, inevitable responsibility for terrorism and assisting its victims. Ukraine stands for developing a new type of security concept for the world society, based on mutual trust, mutual benefit, which would help resolve the issues of development and problems of regional conflicts, and radically weaken the factors that undermine security.

The world has come to realize that terrorism poses a threat always and everywhere. From now on, regardless of nationality, skin color, creed, nobody in no corner of the world can feel safe. No country (even the most powerful) is able to protect itself from terrorist attacks. This points to the extent to which the world is vulnerable to terrorism and confirms that this problem must be addressed jointly by all countries. In no case terrorists can be made to feel that they are capable of bringing the world to its knees. The task of combating international terrorism must unite the entire civilized world. An example of this was the creation of an international anti-terrorist coalition led by the United States. More than 100 countries have declared their support in the fight against terrorism.

International terrorism is one of the most dangerous threats to modern civilization. Ways to eradicate this phenomenon are still being determined by the international community, though much is being done already. The magnitude of the spread of terrorism has taken on such a character that no country in the world has full guarantees of terrorist acts being carried out on its territory. Against this background, along with the most effective domestic measures to prevent terrorist activity, it is necessary to consider this problem as a global one and, accordingly, to build a strategy to combat it. Without the closest international cooperation aimed at a comprehensive solidarity of all subjects of international life with new threats and challenges, the future of humanity is unlikely to meet our expectations.

ВИСНОВКИ

Однією з основних проблем подолання тероризму є складність його розуміння, проникнення у суть цього деструктивного феномена, розкриття причин його виникнення, дослідження його зв'язків і відношень із такими явищами та поняттями, як права людини, справедливість, з одного боку, та насильство, терор, злочин проти людяності, терористичний акт, партизанська війна, національно-визвольна війна, – з іншого.

У дослідженні встановлено понятійний апарат, зокрема запропоновано уточнити розуміння ключових понять Закону України «Про боротьбу з тероризмом»:

– тероризм – як суспільно небезпечна антилюдська діяльність, яка полягає у свідомому цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом злочинного захоплення державних приміщень, майна, самовільної зміни державної символіки на символіку чужоземної держави, захоплення заручників, вчинення підпалів, убивств, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань проти людяності, життя та здоров'я невинних людей або погроза вчинення злочинних діянь з метою досягнення злочинної мети;

– терор – як видозмінений продукт насилля, заради якого приносяться в жертву всі гуманні й етичні погляди з можливістю його переростання у війну;

– терористичний акт – як застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією ж метою;

– партизанська війна – як різновид війни, бойові дії якої здебільшого відбуваються поза лінією фронту та здійснюються окремими особами або збройними формуваннями, що не входять до складу регулярних збройних сил, добровільно беруть участь у боротьбі з іноземними загарбниками або в громадянській війні на окупованій території. Сторони дотримуються законів війни і правил збройних конфліктів. Як тільки порушення цих правил стає стратегією, що виражається в систематичних атаках на безневинні жертви і нарощування паніки і страху, партизанська війна набуває ознак тероризму;

– національно-визвольна війна – як діяльність, яка не охоплює насильство або загрозу насильства, що могли би бути визначені як тероризм (це можуть бути ненасильницькі акції протесту, мирні демонстрації тощо), але, якщо

переговорний процес і консенсус стають неможливими, а держава насильницьким шляхом намагається зупинити національний рух, тоді можливе застосування подальшого збройного опору, основною метою якого є: зміна діючого режиму, зміна людей у владі, зміна соціальної чи економічної політики і т. д. Боротьба за національний суверенітет передбачає наявність політичної мети, і за умов її відсутності будь-які дії, які передбачають застосування терористичних методів, беззаперечно, можна вважати тероризмом.

Розглянуто основні методологічні проблеми дослідження сучасного тероризму, а саме: окреслення тероризму як суто політичного, соціального явища або кримінального правопорушення; акцентовано на відсутності загальноприйнятого розмежування понять «тероризм», «терор», «партизанська війна», «національно-визвольна війна», «релігійна боротьба». Значну увагу приділено сприйняттю феномена тероризму суспільством, вивченню причин відсутності ефективного міжнародного співробітництва з протидії тероризму. Виявлено проблеми і тенденції міжнародної співпраці у цій сфері, а саме: послаблення ролі міжнародного права у боротьбі з тероризмом; розгляд антитерористичних заходів деякими державами як інструменту політики, а не кримінального покарання; відсутність діалектичного синтезу насильницьких і ненасильницьких методів подолання політичних конфліктів. Запропоновано рекомендації у сфері боротьби з тероризмом.

Досліджуючи соціальні складові тероризму, встановлено, що тероризм може впливати на суспільство, будучи формою «боротьби за справедливість» і водночас антисоціальною проблемою, спрямованою на досягнення злочинних інтересів, що відображає високий ступінь його соціальної небезпеки. Для послідовної боротьби з ним потрібно визнати, що тероризм є, безумовно, соціальним явищем, що зумовлено об'єктивними умовами суспільного буття. Деструктивний характер соціальних складових тероризму негативно позначається на процесах глобалізації і модернізації суспільства.

Розкриваючи правову сутність природи і небезпеки тероризму, з'ясовано, що сучасний прояв тероризму є ускладненим і багатоаспектним явищем, що доведено внаслідок застосування філософсько-антропологічного методу. Наявність різних у змістовому розумінні типів тероризму, його функцій і цілей демонструє дві найбільш загальні риси – антилюдський характер і злочинну сутність. Його узагальнена характеристика, вироблення єдиного загальноновизнаного поняття – неоднозначні. Зазначено, що ключове поняття «тероризм» передбачає його соціальну, політичну і кримінальну характеристики, що неоднозначно і суперечливо трактується в соціальному, політичному дискурсі, кримінальному законодавстві і сприймається на практиці (порушення прав людини, обмеження свободи слова, складність притягнення до відповідальності, маніпулювання істиною і т. д.).

Дослідження тероризму здійснювалося, зокрема, за допомогою методологічних засад антропології права як галузі філософсько-правових наук. Це дозволило відтворити сутнісні характеристики тероризму в його історичному розвитку, а також у співвідношенні з такими філософсько-правовими категоріями, як «наси́льство», «агресія», «війна». Внаслідок цього способом застосування діалектичного, антропологічного, трансцендентального та герменевтичного методів, а також низки загальнонаукових підходів було встановлено, що тероризм є багатоаспектною системою, яка постійно трансформується як щоразу більш агресивна, войовнича і складно передбачувана, без комплексного правового підходу до розгляду якої створення ефективної системи боротьби з тероризмом видається неможливим.

Дослідження онтологічного змісту тероризму дозволило встановити, що він безпосередньо позначається на можливості забезпечення базисних прав людини, зокрема права на життя, свободу і фізичну недоторканність. Терористичні акти можуть дестабілізувати уряд, руйнувати громадянське суспільство, підривати мир і безпеку, загрожувати процесу соціально-економічного розвитку і здійснювати особливо значний негативний вплив на деякі групи населення. Це безпосередньо позначається на реалізації основних прав і свобод людини і громадянина.

Гносеологічний зміст тероризму встановлено як систему категорій та понять, які відображають його сутність, що полягає в усуненні методологічної слабкості теоретичних досліджень і спрямована передусім на вирішення антитерористичних проблем, що забезпечує функціонування та виживання держав. І навпаки, поверхневе дослідження явища тероризму, як наслідок неспроможності наукових пошуків вирішення проблеми, супроводжуватиметься втратою їх практичної користі.

Представлені основні принципи пізнання дослідження тероризму дозволяють визначити деякі науково-теоретичні міркування, які допомагають розкрити його філософсько-правову сутність, а також уточнити його визначення.

Історична тенденція до ускладненості небезпеки впливу терористичних актів укажує на те, що чимало терористичних організацій впродовж тривалого часу у своїй діяльності керуються концепціями, які стверджують історичну необхідність і моральну виправданість застосування насильства в політичній боротьбі. Відтак виникає термінологічна невизначеність тероризму, що має найсерйозніші негативні наслідки. З одного боку, організаторів і учасників тероризму називають терористами, з іншого, – терористи часто іменують себе «партизанами», «борцями за свободу», «за народні інтереси» і т. д.

Саме тому на підставі вивчення наявних на міждисциплінарному рівні концепцій виокремлено, що визначальним критерієм для встановлення справжньої сутності та ролі конкретного терористичного акту виступає не моральний, а сутнісний фактор, його цільове призначення. Все залежить від того, чи застосовується тероризм у будь-яких його проявах як інструмент тиранії, насильницького захоплення влади, виконання вимог терористів і т. д., чи як засіб боротьби за демократію (повстання, партизанська війна тощо).

Тероризм як форма боротьби за національний суверенітет має право на існування лише тоді, коли така боротьба не застосовується щодо цивільного населення та не порушуються права людини, прописані у Конституції чи інших нормативно-правових актах, а саме: на життя, на свободу та особисту недоторканність.

Дослідження впливу процесу глобалізації на тероризм дозволило виявити, що це суспільно небезпечне явище переросло з локальних проблем суспільства і людини в «надбання» всієї світової спільноти. Передусім, це зумовлено тим, що тероризм розпочав дедалі частіше сприйматися як «дієвий» метод здійснення тиску на владу і завоювання та обстоювання особистих позицій. Зокрема, тероризм у цьому контексті виступає одним із багатьох наслідків, причина яких – у переході від однієї людини, соціальної та культурної ситуації – ізоляції та закритого суспільства до іншої – глобалізації суспільства, а в ньому – людини і загальносвітового простору.

В Україні маніпулятивний характер терористичних актів на сучасному етапі життя зводиться до пропаганди і брехні про те, що вони здійснюються задля «захисту прав російськомовних громадян в Україні», а Російська Федерація є лише «посередником», а не учасником цього тривалого терористичного конфлікту, який давно переріс у війну.

Трактування та сприйняття тероризму як релігійної війни проти «невірних», або сприйняття ісламу як його джерела є кардинально помилковими, оскільки ігноруються економічні та соціокультурні аспекти цієї проблеми. Коран велить мусульманам знаходити підґрунтя для співіснування з іншими релігійними громадами. Таким є повага до свободи і незалежності різних релігійних громад. Жодна з них не повинна нав'язувати свій спосіб життя іншим. Крім того, в Корані підкреслюється, що силі не місце в релігійних справах. Коран закликає мусульман установлювати політичний лад, заснований на мирному співробітництві та взаємній повазі, застерігає від того, щоб вивищувати релігійну солідарність над установленими правами і принципами справедливості.

У процесі боротьби з цим явищем безпосередню роль виконує держава. Реалізуючи свій обов'язок щодо захисту громадян, вона повинна не тільки толерувати розбіжності між сповіданням віри відповідно до закону, з одного боку, і її зловмисними спотвореннями, – з іншого, а й підтримувати, за потреби – захищати послідовників тієї чи іншої релігії від нерозумних і невинуватих дій інших людей.

Тероризм нерозривно пов'язаний з комунікацією, оскільки інформаційний «ефект» від терористичних актів значно перевищує реальні наміри і втрати. Терористи можуть впливати на державу шляхом формування суспільної думки засобами комунікації. І в разі неможливості держави контролювати комунікативний вплив на свідомість вона стає вразливою, внаслідок чого в терористів виникає реальна можливість впливати на її політику. Зокрема, встановлені у дисертації методи та моделі комунікативного впливу (заяви,

організовані мітинги, транслявання викрадень, жорстоких розправ, принижень людської гідності та ін.) дозволяють зрозуміти стратегію, яку в процесі своєї діяльності збираються використовувати терористичні організації, та відповідно вжити ефективних заходів щодо її протидії.

В умовах геополітичного поділу територій між супердержавами важливо сформувавши спільну платформу співіснування інших країн і народів, які потрапляють у залежність від супердержав: вони мають право на свій толерантний правовий простір функціонування, який, на жаль, захоплюють «сильні світу цього» і диктують свої наміри через організацію терору, війн і т. д.

Цьому процесу сприяє невиробленість практики формування міжнародної правової культури і брак відповідальності за неї. Потрібне масоване протиставлення всім маніпулятивним спецопераціям терористичної війни потужної системної і систематичної роботи в Україні щодо:

- визначення чітко сформованого політичного курсу країни на скасування позаблокового статусу та вступу до НАТО;
- нарощування військової могутності для захисту держави, її безпековості на підставі новітньої воєнної доктрини;
- забезпечення консолідації суспільства навколо ідеї побудови європейської держави;
- посилення правосвідомих ідей та патріотизму населення;
- розгортання внутрішньої і (особливо) зовнішньої інформаційної політики на протипагу масовій пропагандистсько-інформаційній війні Російської Федерації проти України. З цією метою потрібно:
 - а) якнайшвидше реалізувати ідею суспільного громадського телебачення;
 - б) відкрити кореспондентські пункти і комунікаційні канали за межами України для широкої трансляції об'єктивних подій у державі;
 - в) розвивати аналітичну правову журналістику;
 - г) активізувати роль новоствореного Міністерства інформаційної політики у протистоянні ворожій пропаганді високопрофесійними журналістськими методами і всіма доступними засобами; будувати інформаційну політику на зв'язі патріотично налаштованих людей нашої держави;
 - г) ширше апелювати до міжнародної спільноти і міжнародних судових інститутів з метою притягнення до відповідальності тих, хто посягає на права людини, її свободу і незалежність;
 - д) працювати на «випередження» у розвінчуванні планів терористів.

Зважаючи на невичерпність характеру терористичних дій у загальносвітовому і локальному (державному) масштабах, їхню стрімку трансформацію і значне поширення у різних країнах та особливо небезпечне перетворення тероризму у війну, набуття провокативного характеру російського тероризму для завоювання провідних позицій у світі, вивчення проблем тероризму і надалі актуально у його філософсько-правовому осмисленні.

CONCLUSIONS

One of the main problems of overcome terrorism is the complexity of its understanding, the penetration of this destructive phenomenon, the disclosure of its causes, the study of its connections and relations with such phenomena and concepts as human rights, justice, on the one hand, and violence , terror, crime against humanity, terrorist act, guerrilla war, national liberation war - on the other.

The study established a conceptual apparatus, in particular, offered to clarify the understanding of key concepts of the Law of Ukraine " On the fight against terrorism":

- terrorism - as a socially dangerous anti-human activity, which consists in the deliberate use of violence through the criminal seizure of state premises, property, unauthorized change of state symbolism to the symbolism of a foreign state, capture of hostages, committing arson, intimidation of the population and authorities or other encroachments on humanity, life and health of innocent people or the threat of committing criminal acts in order to achieve a criminal purpose;

- terror - as a modified product of violence, for the sake of which all humane and ethical views with the possibility of its escalation into war are sacrificed;

- act of terrorism - such as the use of a weapon, the launching of an explosion, arson or other acts, which pose a risk to life or health of a person or cause serious property damage or other grave consequences, if such acts were committed to violate public safety, intimidate the population , provocation of a military conflict, international complication, or for the purpose of influencing the decision-making or committing or failure to act by public authorities or local government, officials , community associations, legal entities or by drawing public attention to certain political, religious or other views of the perpetrator (terrorist), as well as the threat of committing such acts for the same purpose;

- guerrilla war - as a kind of war, the fighting which mostly occurs outside the front line and is carried out by individuals or armed forces that are not part of the regular armed forces, voluntarily participate in the fight against foreign invaders or in a civil war in the occupied territory. The sides follow the laws of war and the rules of armed conflict. As soon as the violation of these rules becomes a strategy that expressed in the systematic attacks on innocent victims and the escalation of panic and fear, guerrilla warfare acquires signs of terrorism;

- national liberation war - as an activity that does not encompass violence or the threat of violence that could be defined as terrorism (it can be non-violent protests, peaceful demonstrations, etc.), but if the negotiation process and consensus become impossible and the state violent by trying to stop the national movement, then the possible use of further armed resistance, which main purpose is: change the current regime, change people in authority, change social or economic policies, etc. The struggle for national sovereignty requires a political purpose and conditions of

the absence of any action involving the use of terrorist methods undoubtedly can be considered terrorism.

The main methodological problems of modern terrorism research are considered, namely: defining terrorism as a purely political, social phenomenon or criminal offense; the emphasis is on the absence of the conventional distinction between the concepts of "terrorism", "terror", "guerrilla war", "national liberation war", "religious struggle". Much attention has been paid to the perception of the phenomenon of terrorism by society, to the study of the reasons for the lack of effective international cooperation on counter-terrorism. The problems and tendencies of international cooperation in this field were identified, namely: weakening of the role of international law in the fight against terrorism; the consideration of counter-terrorism by some states as a policy tool rather than criminal punishment; lack of dialectical synthesis of violent and non-violent methods of overcoming political conflicts. Recommendations in the field of counter-terrorism are offered.

Investigating the social components of terrorism, it has been found that terrorism can affect society by being a form of "fight for justice" and at the same time an antisocial problem aimed at pursuing criminal interests, reflecting the high degree of its social danger. In order to combat it consistently, it must be recognized that terrorism is, of course, a social phenomenon, conditioned by the objective conditions of social life. The destructive nature of the social components of terrorism has a negative impact on the processes of globalization and modernization of society.

Revealing the legal essence of the nature and the dangers of terrorism, it is found that the modern manifestation of terrorism is a complicated and multidimensional phenomenon, which has been proved as a result of the application of the philosophical and anthropological method. The presence of different types of terrorism in terms of content, its functions and purpose demonstrates the two most common features - anti-human essence and criminal essence. Its generalized characteristics, the development of a single universally recognized concept - are ambiguous. It is stated that the key concept of "terrorism" implies its social, political and criminal characteristics, which is ambiguously and controversially interpreted in social, political discourse, criminal legislation and perceived in practice (violation of human rights, restriction of freedom of speech, complexity of holding to justice, manipulation of truth, etc.).

The study of terrorism was carried out, in particular, through the methodological foundations of the anthropology of law as a branch of philosophical and legal sciences. This allowed us to reproduce the essential characteristics of terrorism in its historical development, as well as in relation to such philosophical and legal categories as "violence", "aggression", "war". As a result, through the use of dialectical, anthropological, transcendental, and hermeneutic methods, as well as

a number of general scientific approaches, it has been established that terrorism is a multidimensional system that is constantly being transformed as an increasingly aggressive, militant and difficultly predictable, non-comprehensive legal approach to a transparent legal system of the fight against terrorism seems impossible.

The study of the ontological content of terrorism has revealed that it directly affects the ability to secure basic human rights, in particular the right to life, liberty and inviolability. Terrorist acts can destabilize the government, destroy civil society, undermine peace and security, threaten the process of socio-economic development, and have a particularly significant negative impact on some population groups. This directly affects the realization of the fundamental rights and freedoms of man and citizen.

The epistemological content of terrorism is established as a system of categories and concepts that reflect its essence, which is to eliminate the methodological weakness of theoretical study and is aimed primarily at solving anti-terrorist problems that ensure the functioning and survival of states. Conversely, a superficial study of the phenomenon of terrorism, as a consequence of the inability of scientific research to solve the problem, will be accompanied by the loss of their practical utility.

The basic principles of cognition of the study of terrorism are presented to identify some scientific and theoretical considerations that help to reveal its philosophical and legal essence, as well as to clarify its definition.

The historical tendency to complicate the risk of terrorist attacks indicates that many terrorist organizations have been guided for a long time by concepts that affirm the historical necessity and moral justification for the use of violence in political struggle. Therefore, arises the terminological ambiguity of terrorism, with the most serious negative consequences. On the one side, the organizers and participants of terrorism are called terrorists, on the other - terrorists often call themselves "guerrillas", "fighters for freedom", "for popular interests", etc.

That is why, based on the study of existing concepts at the multidisciplinary level, it is singled out that the determining criterion for establishing the true nature and role of a specific terrorist act is not the moral but the essential factor, its intended purpose. It all depends on whether terrorism is used in all its manifestations as a tool of tyranny, violent seizure of authority, fulfillment of terrorist demands, etc., or as a means of fighting for democracy (insurrection, guerrilla war, etc.).

Terrorism, as a form of struggle for national sovereignty, has the right to exist only when such struggle does not apply to the civilian population and does not violate the human rights prescribed in the Constitution or other normative legal acts, namely: life, freedom and personal integrity.

The study of the impact of the globalization process on terrorism has revealed that this socially dangerous phenomenon has evolved from a local problem of society and humanity into the "assets" of the entire world community. First of all, this is due to

the fact that terrorism has become increasingly accepted as an "effective" method of exerting pressure on the authorities and gaining and defending personal positions. In particular, terrorism in this context is one of the many consequences of the transition from one human, social and cultural situation - isolation and closed society to another - globalization of society, and in it human and world space.

In Ukraine, the manipulative nature of terrorist acts at the present stage of life reduced to propaganda and lies that they are committed to "protect the rights of Russian-speaking citizens in Ukraine", and the Russian Federation is only a "mediator" and not a participant in this long-lasting terrorist conflict which escalated into war.

The interpretation and perception of terrorism as a religious war against the "infidels," or the perception of Islam as its source, are fundamentally flawed, because they ignore the economic and socio-cultural aspects of the problem. The Koran instructs Muslims to find a basis for coexistence with other religious communities. That is respect for the freedom and independence of different religious communities. None of them should impose their lifestyle on others. In addition, the Koran emphasizes that power is not a place in religious affairs. The Koran calls on Muslims to establish a political system based on peaceful cooperation and mutual respect, warns against increasing religious solidarity over established rights and principles of justice.

In the process of struggle this phenomenon the direct role is played by the state. In fulfilling its duty to protect citizens, it must not only tolerate differences between the profession of faith in accordance with the law, on the one side, and its malicious distortions, on the other, but also support, if necessary, the protection of the followers of one or another religion from the unreasonable and other people's unjustified actions.

Terrorism is inextricably connected with communication, since the information "effect" of terrorism acts far exceeds real intentions and losses. Terrorists can influence the state by forming public opinion through communication. And in case of impossibility the state is unable to control the communicative influence on the consciousness, it becomes vulnerable, resulting terrorists having a real opportunity to influence its policy. In particular, established in the monograph methods and models of communicative influence (statements, organized meetings, broadcasts of abductions, violent massacres, humiliation, etc.) make it possible to understand the strategy that terrorist organizations intend to use in the course of their activities and to take effective measures accordingly to its counteraction.

In the context of the geopolitical division of territories between superpowers, it is important to form a common platform for the coexistence of other countries and nations who are dependent on superpowers: they have the right to their own tolerant legal space of functioning, which, unfortunately, seizes the "powerful worlds" and dictates their intentions through organization of terror, wars, etc.

This process is facilitated by the lack of practice in the formation of an international legal culture and the lack of responsibility for it. Need a massive opposition to all manipulative special operations of the terrorist war of powerful systematic and systematic work in Ukraine regarding:

- definition of a well-formed political policy of the country to abolish non-aligned status and join NATO;

- increasing military power to protect the state, its security on the basis of the latest military doctrine;

- ensuring the consolidation of society around the idea of building a european state;

- strengthening of conscientious ideas and patriotism of the population;

- deployment of internal and (especially) foreign information policy as opposed to the mass propaganda and information war of the Russian Federation against Ukraine. With this purpose need:

- a) to implement the idea of public television as soon as possible;

- b) to open correspondence points and communication channels outside Ukraine for the broadcasting of objective events in the country;

- c) develop analytical legal journalism;

- d) to activate the role of the newly created Ministry of Information Policy in counteracting hostile propaganda through highly professional journalistic methods and all available means; build an information policy on the patriots of our country's patriotically minded people;

- e) Broadly appeal to the international community and international judicial institutions with a purpose to bringing to justice those who violate human rights, their freedom and independence;

- f) to work on "advance" in the unleashing of terrorist plans.

Given the inexhaustible nature of terrorist acts on a global and local (state) scale, their swift transformation and widespread in different countries, and the particularly dangerous transformation of terrorism into war, the provocative nature of Russian terrorism to win top positions in the world in his philosophical and legal sense.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеев Ю.И. Терроризм как социально-политическое явление // Современный терроризм: состояние и перспективы / Ю.И. Авдеев Под ред. Е.И. Степанова. – М.: Эдиториал УРСС. – 2000. – С.36-54.
2. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 360 с.
3. Антипенко В. Поняття тероризму (кримінально-правове визначення) / В. Антипенко // Право України. – 1999. – №2. – С. 92–95.
4. Антипенко В. Ф. Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы / В.Ф. Антипенко // Юнона – К., 2002. – 723 с.
5. Антипенко В.Ф. Теории мирового развития и антитеррористическое право. Логика сопрягаемости / В.Ф. Антипенко. – К., 2007. – 440 с.
6. Антонян Ю. М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование / Ю. М. Антонян. – М.:Щит-М, 1998. – 306 с.
7. Арон Р. История и диалектика насилия: Анализ сартровской "Критики диалектического разума" / Р. Арон. – М.: МСФ, 1993. – 244 с.
8. Артамонов И. И. Некоторые предложения по совершенствованию правовой основы борьбы с терроризмом / И. И. Артамонов // Терроризм в России и проблемы системного реагирования / И. И. Артамонов. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2004. – С. 114–119.
9. Артамонов И. И. Терроризм: способы предотвращения, методика расследования / И. И. Артамонов. – М.: Шумилова И.И., 2002. – 331 с.
10. Багиров Р.З. Политическая коммуникация как средство борьбы с международным терроризмом // Армия и общество. – 2008. – №3. - С.69-76.
11. Балинська О. М. Методологія семіотики права / О. М. Балинська // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. – № 1-2. – С. 11-22.
12. Бельков О. Международный терроризм – слова и смыслы / О. Бельков // Власть. – 2002. – №2. – С. 17–24.
13. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.12 "філософія права" / Бігун В. С. – Київ, 2004. – 21 с.
14. Бігун В. С. Правова антропологія [Електронний ресурс] / В. С. Бігун – Режим доступу:
<http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=361&pg=0&lang=book>
15. Білодід Ю.М. Ідеологічний фактор у боротьбі з тероризмом / Ю. М. Білодід // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. – 2004. – № 18. – С. 8-11.
16. Біржакова Є. О. Властивості права в контексті природно-правового право розуміння / Є. О. Біржакова // Часопис Київського університету права. – К.:Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2011. – т. 4. – С. 60-63.

17. Бодрийяр Ж. Дух терроризма [Електронний ресурс] / Жан Бодрийяр. – 2001. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/untitled/20011106/142061.html>.
18. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 260 с.
19. Бойчук М.І. Методологія дослідження дискреційних повноважень органів внутрішніх справ / М.І. Бойчук // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : тези доп. сучасн. звіт. наук. конф. (м. Львів, 30 вересня 2011 р.). – Львів : ЛьвДувс, 2011. – С. 14-19.
20. Большая Советская Энциклопедия – М.: Советская Энциклопедия, 1968. – 1896 с.
21. Борьба идей и духа: информационные войны вокруг России и Украины [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://www.csef.ru/index.php/ru/oborona-i-bezopasnost/project/265-the-theory-and-practice-of-information-war/1-stati/5299-ukraina-v-zerkale>.
22. Борьба с терроризмом и защита прав человека [Електронний ресурс] //БДИПЧ ОБСЕ. – 2009. – Режим доступу: <http://www.osce.org/node/29104>
23. Будницкий О.В. Терроризм глазами историка. Идеология терроризма / О.В. Будницкий // Вопросы философии. – 05/2004. – № 5. – С. 3-19.
24. Вальверде К. Философская антропология / Карлос Вальверде. – М.: АМАТЕКА, 2001. – 412 с.
25. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
26. Витюк В. В. Под чужими знаменами: лицемерие и самообман "левого" терроризма / В. В. Витюк. – М.: Мысль, 1985. – 204 с.
27. Вишневецкий К. В. Терроризм. Виктимологический аспект / К.В. Вишневецкий // Теория и практика общественного развития. – 2013. – №5. – С. 333-340
28. Владимиров А. И. Концептуальные основы национальной стратегии России. Военно-политический аспект: дис. канд. полит. наук : 20.01.02 / А. И.Владимиров – М., 2004. – 266 с.
29. Воронкова В. Г. Метафізичні виміри людського буття (проблеми людини на зламі тисячоліть) / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : Павел, 2000. – 176 с.
30. Выдрин О. В. «Терроризм» в русском политическом языке (конец XIX–XX века) / О. В. Выдрин // Вестник Челябинского государственного университета, 2009. № 38 (176) – С. 138–143.
31. Гадамер Г.-Г. Истина и метод / Г.-Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
32. Гайдук Э.Г. Терроризм в современном обществе (некоторые сведения о его структуре, основных видах и функциях) / Э.Г. Гайдук // Юрист. – 2001. – № 11. – С. 7-10.

33. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права або природне право і державознавство / Г.В.Ф Гегель. – К.: Юніверс, 2000. – 327 с.
34. Гносеологическая функция философии / [А. М. Арзамасцев, Л. В. Голикова, В. И. Ишимов та ін.]. – Магнітогорск: МГТУ ім. Г.И. Носова, 2000. – 90 с.
35. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс. – М.: Мысль, 1991. – 747 с.
36. Голос Харькова [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vk.com/wall-68391767_11037
37. Горлач М.І. Політологія: наука про політологію / М.І. Горлач, В.Г. Кремень. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.
38. Гребеньков Г. В. Право як предмет філософського і наукового пізнання: принципи та методологія демаркації / Г. В. Гребеньков // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2004. – №2. – С. 3-18.
39. Григорьян Б. Т. Философская антропология: критический очерк / Б. Т. Григорьян. – М.: Мысль, 1982. – 186 с.
40. Громадянська війна в Сирії [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%A1%D0%B8%D1%80%D1%96%D1%97.
41. Гудима Д. А. Філософсько-антропологічний підхід – методологічний фундамент сучасної юридичної науки / Д. А. Гудима // Проблеми філософії права. – 2003. – С. 122–125.
42. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – Х.: Право, 2011. – 310 с.
43. Данильян О.Г. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право. – 2009. - 208 с.
44. Делягин М.Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации: Курс лекций / М.Г. Делягин. – 3-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 768 с.
45. Денисов В. В. Философия насилия / В. В. Денисов // Философия и общество. – 2008. – №1. – С. 39–56.
46. Джефферсон, Т. Письмо к Д. Медисону / Т. Джефферсон // Антология мировой философии. – М., 1970. – Т. 2. – С. 701.
47. Договір про порядок перебування та взаємодії співробітників правоохоронних органів на територіях держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав від 04.06.1999 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_836

48. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
49. Емельянов В.П. Терроризм и преступления террористической направленности: Монография / В.П. Емельянов. – Х.: Рубікон, 1997. – 176 с.
50. Європейська конвенція з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf.
51. Жалинский А. Э. Криминологическая характеристика терроризма в России / А. Э. Жалинский // Национальная безопасность. – М., 2012. – С. 22-29
52. Жоль К. К. Философия и социология права / К. К. Жоль. – К.: Юринком-Интер. – 2000. – 480 с.
53. Журавлев Д. А. СМИ и международный терроризм / Д. А. Журавлев // Международная жизнь. – 2009. – №4. – С. 130–141.
54. Жусипбек Г. Ислам и терроризм — попытка анализа / Г. Жусипбек [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://horizonresearch.kz/index.php/ru/analytics-ru/106-islam-and-terrorism>.
55. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №25. – ст. 180
56. Закон Франції «Про безпеку і боротьбу з тероризмом» № 2012-1432 від 21 грудня 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000026809719&categorieLien=id>.
57. Иванич Ю. Наркотики и терроризм: паутина зла / Ю. Иванич. – М.: Вече, 2005. – 464 с.
58. Кант И. Критика практического разума / Имануель Кант. – К.: Универсум, 2004. – 240 с.
59. Канцір В. С. Тероризм у сучасному глобалізаційному просторі: філософсько-правовий вимір: монографія / Володимир Степанович Канцір. – Львів: Край, 2011. – 558 с.
60. Канцір В. С. Філософія міжнародного тероризму: правовий вимір: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юр. наук : спец. 12.00.12 «філософія права» / Канцір В. С. – Львів, 2011. – 37 с.
61. Канцір В.С. Міжнародний тероризм: проблема наукового визначення / В.С. Канцір. – Хмельницький: Університетські наукові записки, 2009. – №2 (30). – С 220-225.
62. Кара-Мурза С.Г. Мы сами копали могилу себе / С.Г. Кара-Мурза // Наш современник. – 1999. – № 6. – С.186-204.
63. Карбонье Ж. Юридическая социология. / Ж. Карбонье. – М.: Прогресс, 1980. – 352 с.

64. Карикатурный скандал (2005—2006) [Электронный ресурс] – Режим доступа:
[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BB_\(2005%E2%80%942006\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BB_(2005%E2%80%942006))
65. Карл Маркс Капитал: критика политической экономии / Маркс Карл., 2011. – 1200 с.
66. Карпец И. И. Преступления международного характера / И. И. Карпец. – М.: Юрид. лит., 1979. – 264 с.
67. Карпец И.И. Международная преступность /И.И. Карпец. – М.: Наука, 1988. – 110 с.
68. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А. Керимов. – М.: Аванта+, 2001. – 559 с.
69. Клавец Й., Зубро Т.П. Аналіз розвитку міжнародного тероризму і характеристика терористичних груп / Клавец Й., Зубро Т.П. – К.: Центр духовної культури, – 2006. – № 58.
70. Ковлер А. И. Антропология права / А. И. Ковлер. – М.: Норма, 2002. – 480 с.
71. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права / В.А. Козлов. – Л.: Наука, 1989. – 186 с.
72. Козюбра Н. Правопонимание: понятие, типы и уровни / Н. Козюбра // Право Украины. – 2011. – №1. – С. 24–37.
73. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
74. Кофи А. Единство в борьбе с терроризмом: рекомендации по глобальной контртеррористической стратегии / Анан Кофи // Доклад Генерального секретаря ООН на 60-й сессии ГА ООН. – 2006.
75. Крылов А. Н. Особенности национального терроризма / Александр Николаевич Крылов // Новая юность. – 1999. – №39. – С. 80–84.
76. Кускин И.Н. Выбить почву из-под ног террористов / И.Н. Кускин, Сергеев В.С. // «Политика». – № 6. – 2004. – С. 1-6
77. Лебедев И. В. Характеристика личности осужденного за терроризм / И.В. Лебедев // Человек: преступление и наказание. – 2005. – № 3 (51). – С. 94-98
78. Лизен А. Заметки по поводу эффективной борьбы против терроризма / А.-М. Лизен // Международные отношения. – 2002. – С. 121.
79. Ліпкан В.А., Никифорчук Д.Й., Руденко М.М. Боротьба з тероризмом /В.А Ліпкан, Д.Й. Никифорчук, М.М. Руденко. – К.: Знання України, 2002. – 254 с.
80. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Г. М. Маклюэн. – М.: КАНОН-пресс-Ц, 2003. – 464 с.

81. Маллисон В. Мировое сообщество против глобализации преступности и терроризма / В. Маллисон, С. Маллисон // Международный терроризм и всемирная безопасность / В. Маллисон, С. Маллисон. – М.: Вагриус, 1986.

82. Манойло А.В. Информационное противоборство в условиях психологической войны / А.В. Манойло // Закон и право. – 2003. – № 12. – С. 31–34.

83. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения/ К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1960. – 907 с.

84. Меньших А. А. Законодательство о борьбе с терроризмом во Франции - гарантия государственной защиты прав личности : дис. канд. юр. наук : 12.00.02 / А.А. Меньших – М., 1999. – 131 с.

85. Метелев С. Е. Терроризм и антитеррористическая деятельность / С. Е. Метелев. – Омск: РосЗИТЛП, 2006. – 259 с.

86. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 12.09.2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_518.

87. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17.12.1979 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_087.

88. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

89. Моджарян Л. А. Тероризм і національно-визвольні рухи / Л. А. Моджарян // Держава і право. – 1998. – №3. – С. 82-83.

90. Моджорян Л. А. Терроризм: правда и вымысел / Л. А. Моджорян. – Москва: Юрид. лит., 1983. – 207 с.

91. Надольний І. Ф. Філософія / І. Ф. Надольний. – К.: Вікар, 2008. – 534 с.

92. Нерсесянц В. С. Философия права / В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА-ИНФРА, 1998. – 652 с.

93. Никифорова Л.А. Тероризм як одна із головних глобальних проблем [Електронний ресурс] / Л. А. Никифорова. – 2010. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Philosophia/53007.doc.htm

94. Новая философская энциклопедия / [В. С. Степин, А. И. Абрамов, М. А. Абрамов та ін.]. – М.: Мысль, 2010. – 692 с.

95. Орхан П. "Я очень скромный человек..." [Електронний ресурс] / Памку Орхан // Зеркало недели. Украина. – 2004. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/CULTURE/orhan_pamuk_ya_ochen_skromnyu_chelovek.html.

96. Основи методології та організації наукових досліджень / [А. Є. Конверський, В. І. Лубський, Т. Г. Горбаченко та ін.]. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.

97. Паин Э. Социальная природа экстремизма и терроризма / Э. Паин // *Общественные науки и современность*. – 2002. – № 4. – С. 113-124.
98. Партизанські війни і тероризм [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lab.org.ua/article/749/>.
99. Петрищев В. Е. Заметки о терроризме / В.Е.Петрищев – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 288 с.
100. Пивовар В. Я. Поняття та предмет антропології права як науки та навчальної дисципліни / В. Я. Пивовар. // *Вісник Київ. нац. ун-ту ім.Т.Шевченка: Сер.: Філософія.Політологія*. – 2011. – №104. – С. 21–23.
101. Плутарх. Избранные жизнеописания. В 2-х т. Пер. с древнегреч. / Плутарх. – М.: Правда, 1986-87. – 1200 с.
102. Полянский Н. Н. О терминологии советского закона / Н. Н. Полянский. – М.: Юриздат, 1938. – 132 с. – (Проблемы социалистического права; № 5).
103. Права человека, терроризм и борьба с терроризмом [Електронний ресурс] // *Права человека: изложение фактов*. – 2007. – Режим доступу: <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet32ru.pdf>.
104. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011>.
105. Прохорова А. М. Большой энциклопедический словарь / А. М. Прохорова. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1997. – 1197 с.
106. Пятый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Женева, 10-12 сентября 1975 года) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article;jsessionid=5075E88EA658E521EE1099C079220F9A?art_id=48270&cat_id=46352.
107. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави / П. М. Рабінович. – Львів: Край, 2007. – 192 с.
108. Резолюція №1566 (2004), ухвалена Радою Безпеки на її 5053-му засіданні від 8 жовтня 2004 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c98.
109. Резолюція ООН №1269, що прийнята Радою Безпеки на її 4053-му засіданні від 19.10.1999 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_451.
110. Резолюція ООН №3034 (XXVII) від 18 грудня 1972 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/3034\(XXVII\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/3034(XXVII))
111. Робесп'єр М. Революційна законність і правосуддя. Збірник статей і промов [Електронний ресурс] / М. Робесп'єр. – 1959. – Режим доступу: <http://weblib.pp.ua/revolyutsionnaya-zakonnost-pravosudie-sbornik.html>.

112. Розенталь М. М. Краткий философский словарь / М. М. Розенталь, П. Ф. Юдин. – М.: Госполитиздат, 1954. – 704 с.
113. Рузавин Г. И. Методология научного познания / Г. И. Рузавин. – М.: Юнти-Дана, 2012. – 287 с.
114. Рулан Н. Юридическая антропология / Норбер Рулан. – М.: Норма, 1999. – 310 с.
115. Русский ваххабит Соколов о теракте в Волгограде: «Получилось хорошо, но могло бы и лучше» [Электронный ресурс] // Комсомольская правда. – 2013. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/26160.7/3047497/>.
116. Саміло А. В. Вплив людської агресії на суспільство в контексті правової антропології та напрямки її подолання / А. В. Саміло // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2013. – №4. – С. 514–520.
117. Саміло А. В. Гносеологічні аспекти тероризму [Електронний ресурс] / А. В. Саміло // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – Режим доступа: http://pap.in.ua/1_2014/Samilo.pdf.
118. Саміло А. В. Онтологічний зміст тероризму. / А. В. Саміло// Юридичний вісник національного університету "Одеська юридична академія". – 2014. – №2. – С. 114–119.
119. Саміло А. В. Терроризм и религия: антропологическо-правовые проблемы соотношения / А. В. Саміло // *Legea si viata*. – 2014. – №267. – С. 197–200.
120. Саміло А. В. Юридично-антропологічний вимір тероризму / А. В. Саміло // Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту. – 2013. – №6. – С. 100–103.
121. Саміло А. В., Шишко В.В., Лозинський Ю.Р. Розуміння тероризму в контексті правової антропології / А. В. Саміло, В.В. Шишко, Ю.Р. Лозинський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – №1. – С. 399–408.
122. Сахань О.М. Тероризм як деструктивне явище суспільного розвитку / О. М. Сахань // Проблеми розвитку суспільства: системний підхід: Матеріали міжвуз. наук. конф. -Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2006. – С.107-111.
123. Серебрянников В.В. Природа человека: источник войн или миролюбия? / В.В. Серебрянников. – М.: Научный мир, 2007. – 356 с.
124. Серкевич Р.І. Визначення поняття тероризм та його генезис / Р. Р. Серкевич. – К.: Часопис Київського інституту права, 2011. – С. 331-334.
125. Смазнова І. С. Філософсько-правовий аналіз тероризму та боротьби з ним : дис. канд. юр. наук : 12.00.12 / І.С. Смазнова - Одеса, 2007. – 192 с.
126. Спиноза Б. Избранные произведения: Том 1 / Б. Спиноза. – М.: Госполитиздат, 1957. – 632 с.
127. Сырых В.М. Метод правовой науки: основные элементы, структура / В.М. Сырых. – М.: Юрид. лит., 1980. – 176 с.

128. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки / Н.Н. Тарасов. – Екатеринбург: Изд-во гуманитар. ун-та, 2001. – 265 с.

129. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти / [В. К. Гришук, А. В. Мовчан, В. В. Шишко та ін.]. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 328 с.

130. Терористичний акт 11 вересня 2001 року [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B0%D0%BA%D1%82_11_%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%8F_2001_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83.

131. Токарська А. С. Право захисту людини й громадянина від інформаційно-психологічної агресії та війни / А. С. Токарська // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – № 1. – С. 36-42.

132. Трагедія Норд-Осту [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F_%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%B4-%D0%9E%D1%81%D1%82%D1%83.

133. У Пакистані винесли фетву про те, що атаки смертників суперечать ісламу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://umma.ua/uN/news/world/2011/06/22/766>.

134. Указ Президента України № 1000 «Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю» від 21.10.2011.

135. Улмер Р., Селлнау Т., Сиджер М. Эффективная кризисная коммуникация / пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр (Науменко А. А.), 2011. – 268 с.

136. Усамабен Ладен, «Фетва Аль-Каиды» (Osama bin Laden, «Al Qaeda's Fatwa»), Онлайн Ньюсауэр, телекомпания «Пи-Би-Эс» (Online Newshour, PBS), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pbs.org/newshour/terrorism/international/fatwa_1998.html.

137. Устинов В. В. Обвиняется терроризм [Електронний ресурс] / В. В. Устинов // ОЛМА-ПРЕСС. – 2002. – Режим доступу: http://www.e-reading.ws/bookreader.php/148863/Ustinov_-_Obvinyaetsya_terrorizm.html.

138. Устинов В. В. Правовое регулирование и механизмы противодействия терроризму и экстремизму в Российской Федерации: действующая нормативно-правовая база и перспективы ее совершенствования / В. В. Устинов. // Государство и право. – 2002. – №7. – С. 30–46.

139. Устінов В. В. Міжнародний досвід боротьби з тероризмом: стандарти та практика / В. В. Устінов. – М: Юрлитинформ, 2002. – 310 с.

140. Фарид З. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / З. Фарид. – Москва: Ладомир, 2004. – 384 с.

141. Феррапонтов А.Н. Лицо современного терроризма / А.Н., Феррапонтов, Г.А. Шаров. – Уфа: ГОУ ВПО УГАТУ, 2011. – 389с.
142. Філософія права / [О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заїнчковський та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
143. Фракція Червоної Армії[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%90%D1%80%D0%BC%D1%96%D1%97#.D0.9A.D0.BE.D0.BD.D1.86.D0.B5.D0.BF.D1.86.D1.96.D1.8F_.D0.A0.D0.90.D0.A4
144. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм. – Мн.: ООО „Попурри”, 1999. – 624 с.
145. Фромм Э. Иметь или Быть? / Э. Фромм. – К.: Ника-Центр, 1998. – 400 с.
146. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. - Минск: «Коллегиум», 1992.
147. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. — М.: АСТ, 2003. – 506 с.
148. Хартия ОБСЕ о предупреждении терроризма и борьбе с ним [Електронний ресурс]. - 2002. – Режим доступу: <http://legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14571>
149. Хоффман Б. Терроризм - взгляд изнутри / Б. Хоффман. – М.: Ультра, 2003. – 264 с.
150. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень / Г. С. Цехмістрова. – К.: Слово, 2003. – 240 с.
151. Циппеліус Р. Філософія права / Р. Циппеліус. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
152. Циппеліус Р. Юридична методологія / Р. Циппеліус. – К.: Реферат, 2004. – 176 с.
153. Цофнас А. Ю. Гносеология / А. Ю. Цофнас., 2011. – 248 с.
154. Черданцев А.Ф. Теория государства и права / А.Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 1999. – 432 с.
155. Чертополох А. А. Информационные грани терроризма и военная политика государства / А. А. Чертополох // Воен. ун-т. – 2002. – С. 160–161.
156. Чурко Б. Г. Мотиваційні та ідейні основи сучасного тероризму / Б. Г. Чурко // Соціальні конфлікти: експертиза, прогнозування, технології дозволу. – 1993. – №4.
157. Шейх Вахбех аль Зухили. Ислам и международное право / Шейх Вахбех аль Зухили. // Международный журнал Красного Креста. – 2005. – №858. – С. 47–65.
158. Шелер М. Положение человека в космосе / М. Шелер // Проблемы человека в западной философии. – 1988.

159. Шемшученко Ю. С. Актуальні проблеми філософії права / Ю. С. Шемшученко // Проблеми філософії права. – 2003. – №1. – С. 7–10.
160. Щедрин Н. В. Правовые аспекты мер безопасности / Н. В. Щедрин. – Красноярск, 2006. – 72 с.
161. Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования / Г. П. Щедровицкий. – М., 1964. — 48 с.
162. Щерба С. П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада. — К.: МАУП, 2004. — 216 с.
163. Эмануилов Р. Я., Яшлавский А. Э. Терроризм и экстремизм под флагом веры: религия и политическое насилие: проблема соотношения / Р. Я. Эмануилов, А. Э. Яшлавский // Ин-т востоковедения РАН; Фонд «Взаимодействие цивилизаций». – М., Наука, 2010. – 300 с.
164. Эфиров С. А. Чеченский кризис: испытание на государственность / С. А. Эфиров, А. В. Наумов. – М.: АСТ, 2007. – 241 с.
165. Юшина С. В. Терроризм: исторический путь развития и современное состояние [Электронный ресурс] / С. В. Юшина // Научный журнал «Гуманитарные и социальные науки». – 2008. – Режим доступа: http://hses-online.ru/2008/02/09_00_05/09.pdf.
166. Яковлева Л. И. Тероризм як сучасний виклик легітимності влади / Л. И. Яковлева // Вісник СевНТУ: зб. наук. праць. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2013. – Вип. 145. – С. 77–80.
167. Янгол В. Н. Терроризм: понятие, признаки, классификация [Электронный ресурс] / В. Н. Янгол – Режим доступа: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=900.
168. Ярошовець В. І. Філософські координати тероризму / В. І. Ярошовець // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. — 2004. — № 19. — С. 31-34.
169. Яцько А. Онтологія насильства: терор і тероризм як елементи політичної боротьби / Яцько А. // Визвольний шлях. – 1998. – № 10. – С. 1170-1179.
170. Anonymous Through Our Enemies' Eyes: Osama Bin Laden, Radical Islam, and the Future of America / Anonymous, 2002. – 394 p.
171. Aregach E. The indian journal of International Law / E. Aregach. – 1977. – №1.
172. Arquilla J. What Next for Networks and Netwars? / J. Arquilla, D. Ronfeldt // Networks and Netwars The Future of Terror, Crime, and Militancy / J. Arquilla, D. Ronfeldt., 2001. – P. 311–361.
173. Arquilla J. What Next for Networks and Netwars? / J. Arquilla, D. Ronfeldt // Networks and Netwars The Future of Terror, Crime, and Militancy / J. Arquilla, D. Ronfeldt., 2001. – P. 311–361.

174. Awan A. N. Virtual jihadist media: Function, legitimacy and radicalizing efficacy / A. N. Awan. // *European Journal of Cultural Studies*. – 2007. – №4. – P. 389–408.
175. Cohen-Almagor R. Media Coverage of Acts of Terrorism: Troubling Episodes and Suggested Guidelines / R. Cohen-Almagor // *Canadian Journal of Communication*. – 2005. – № 30. – P. 383-410.
176. Coing H. Grundzüge der Rechtsphilosophie / Helmut Coing. – Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1969. – 375 p.
177. Crelinsten R.D. Terrorism as Political Communication: The relationship between the Controller and the Controlled / R.D. Crelinsten // *Contemporary research on terrorism* / Ed. by Paul Wilkinson and Alasdair M. Stewart. Aberdeen: Aberdeen University Press. – 1987. – 634 p.
178. Demaris, O. Brothers in Blood: The International Terrorist Network / O. Demaris. – N. Y: Charles Scribner's Sons, 1977. – 441 p.
179. Dowling R. The terrorist and the media: Partners in crime or rituals and harmless observers? / Ralph Dowling., 1988. – 32 p.
180. Falk R. Revolutionaries and Functionaries. The Dual Face of Terrorism / R. Falk // New York: E.P.Dutton, 1988. – 222 p.
181. Ganor B. Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? / B. Ganor. // *ICT Papers on Terrorism*. – 2002. – p. 9-10.
182. German Leader Reiterates Solidarity with U.S. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/10/20011009-13.html>.
183. Hotaling E. Islam Without Illusions: Its Past, Its Present, and Its Challenge for the Future / E. Hotaling. - NY: Syracuse University Press, 2003. – 216 p.
184. Janbek D. Global terrorism and new media: the post-Al Qaeda generation / D. Janbek, P. Seib. – London: Routledge, 2011. – 139 p.
185. Laqueur W. The Terrorism reader: A historical anthology / W. Laqueur, Y. Alexander. – NY: Plume, 1987. – 416 p.
186. Laqueur W. Terrorism: a Brief History / W. Laqueur // *eJournal USA*. 2007. – № 5. – P. 20-23.
187. Mayer J. Cults, Violence and Religious Terrorism: An International Perspective / Jean-François Mayer // Crane, Russak. – 2001. – 16 p.
188. Netanyahu B. Terrorism: How the West Can Win / Binyamin Netanyahu. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 1985. – 272 p.
189. Newman G. Understanding Violence / Graeme Newman. – New York: Lippincott, 1979. – 310 p.
190. Nieburg H. L. Political Violence: The Behavioral Process / H. L. Nieburg // *Technology and Culture*. – 1971. – №1. – P. 155.
191. Noorani A. G. Islam & Jihad: Prejudice Versus Reality / A. G. Noorani., 2002. – 162 p.

192. Raman B. From Internet to Islam net: Net-centric counter-terrorism [Електронний ресурс] / B. Raman. – 2005. – Режим доступу: http://www.e-prism.org/images/FROM_INTERNET_TO_ISLAMNET_-_B._Raman_-_22-10-05.pdf.

193. Rohner D. Blood and ink! The common-interest-game between terrorists and the media / D. Rohner, B. Frey. // Springer Science+Business Media. – 2007. – Volume 133, Issue 1-2. – P. 129–145.

194. Schmid A. P. Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature / A. P. Schmid, A. J. Jongman. – New Brunswick: Transaction Publishers, 2005. – 700 p.

195. Staiger M. 'In diesem Spiel gewinnt immer der Entschlossenste.' Bilder des Terrors im Hollywood-Kino [Електронний ресурс] / Michael Staiger. – 2002. – Режим доступу: http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/volltexte/2009/112210/pdf/staiger_terror.pdf.

196. Stern J. Terror in the Name of God: Why Religious Militants Kill / Jessica Stern // Harper Perennial, 2004. - 400 p.

197. Text of Fatwa By Bin Laden Ordering Moslems to Kill Americans [Електронний ресурс]. – 2001. – Режим доступу: <http://www.freerepublic.com/focus/f-news/530420/posts>.

198. Thackrah J. R. Encyclopedia of terrorism and political violence / John Richard Thackrah. – New York: Routledge & Kegan Paul, 1987. – 308 p.

199. Updated Statistical Analysis of Documentation of Killings in the Syrian Arab Republic [Електронний ресурс] / [M. Price, J. Klingner, A. Qtiash та ін.] // Human Right Data Analysis Group. – 2013. – Режим доступу: <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/SY/HRDAG-Updated-SY-report.pdf>.

200. Weimann G. www.terror.net How Modern Terrorism Uses the Internet [Електронний ресурс] / Gabriel Weimann // United States Institute Of Peace. – 2004. – Режим доступу: <http://www.usip.org/sites/default/files/resources/sr116.pdf>.

201. Wilkinson P. Political terrorism / Paul Wilkinson. – London: Macmillan, 1974. – 159 p.

202. Zanini M. The networking of terror in the information age / M. Zanini, S. Edwards // Networks and Netwars The Future of Terror, Crime, and Militancy / M. Zanini, S. Edwards., 2001. – P. 29–60.

Наукове видання

**Андрій САМІЛО
Роман ЯКОВЧУК**

**ПРАВНИЧІ АСПЕКТИ ТЕРОРИЗМУ:
ГЕНЕЗИС, ТЕОРІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ**

Монографія

Комп'ютерна верстка – Олександр Хлевной
Друк на різнографі – Маріанна Климус

Підписано до друку 16.11.2019 р.
Формат 60×84/16. Гарнітура Times New Roman.
Друк на різнографі. Папір офсетний. Наклад: 100.
Ум. друк. арк. 12,0.

Друк ЛДУ БЖД
79007, Україна, м. Львів, вул. Клепарівська, 35
тел./факс: (032) 233-32-40, 233-24-79
ubgd@i.ua